TSHIVENḐA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka

Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

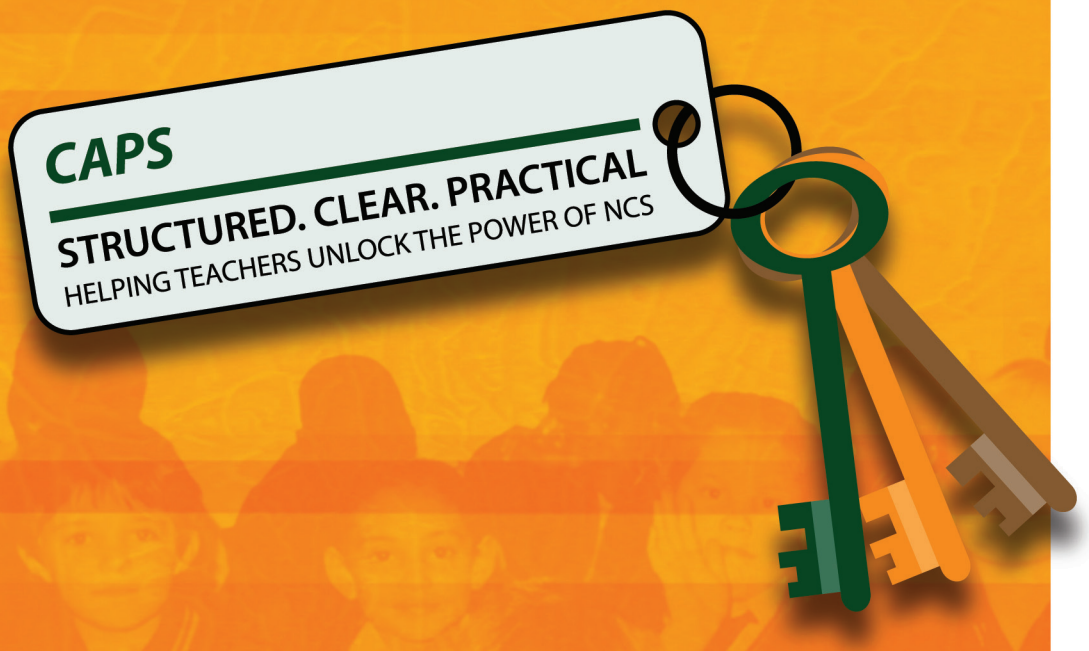

Vhuimo ha Pfunzo na Vhugudisi ha u Isa Phanḓa Gireidi ya 10-12

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA GIREDI YA 10-12

TSHIVENḌA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0560-9

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo 3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi / Mutheo 7

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 7

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia) 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 8

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO 9

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga 9

2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza U Engedza 10

2.3 Nyangaredzo ya kharikhuḽamu ya nyambo 11

2.4 U funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili 12

2.5 Ngona dza u funza luambo 16

2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhuḽamu 18

2.7 Ṯhoḓeaa dza u funza Tshivenḓa Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili 18

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO 20

3.1 U thetshelesa na u Amba 20

3.2 U vhala na u ṱalela 28

3.3 U ṅwala na u ṋekedza 35

3.4 Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo - mutevhe wa referentsi/tsumbedzi 42

3.5 Pulane dza u funza 45

3.5.1 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 10 49

3.5.2 Pulane ya u funza ya Giredi ya 11 60

3.5.3 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 12 69

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA U THOMA LWA U ENGEDZEDZA..... 79

4.1 Marangaphanḓa..... 79

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa..... 79

4.3 U linga ha fomaḽa..... 80

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga..... 83

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḓea..... 83

4.4.2 Milingo..... 87

4.5 U rekhoda na u vhiga..... 90

4.6 U modareitha ndingo..... 90

4.6.1 U linga ha fomaḽa (SBA)..... 90

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraḽa..... 91

4.7 Nyangaredzo..... 91

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA LUSHAKA TSHA KHARIKHU·AMU NA U LINGA

1.1 Siangane

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṯ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṯanganedza (Gireidi ya Ṯ).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṯ-12.

1.2 Nyangaredzo

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṯ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṯ-12 (Phando 2012).

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya R-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṯ-9 na Gireidi ya 10-12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 ;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṱ-12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12, na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṱhe.

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṱhalukanyo, musi hu tshi ṋetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṋetshedza vhatholi mbonwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;

- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;

- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku / minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṋea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;

- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;

- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;

- U dzhiela nṱha kana u ṋea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na

- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṋea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);

- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;

- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;

- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;

- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;

- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na

- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṋea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṋea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U avhela tshifhinga

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	8/7	8/7
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	**6**	**6**	**7**
• Nḓivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanḓa (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya R, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo • Vhutsila (Creative Arts) • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	**4** (1,5) (1) (1,5)
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

Zwikolo zwine zwa nanga u ita lunwe luambo kha vhuimo ha luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili, zwi a tendelwa u dzhia tsheo iyo, Vhuhulu ha rangwa u ita nzudzanyo ya malugana na u avhela tshifhinga ntha ha awara dza 27,5 dza u funza.

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

Zwikolo zwine zwa nanga u ita lunwe luambo kha vhuimo ha luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili, zwi a tendelwa u dzhia tsheo iyo, Vhuhulu ha rangwa u ita nzudzanyo ya malugana na u avhela tshifhinga ntha ha awara dza 27,5 dza u funza.

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	**4.5**
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	**4.5**
Mbalo	**4.5**
Ngudo ya Vhutshilo	**2**
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha **Tshigwada B** - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	**12 (awara 3x4)**
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na vhuḓi tshine tsha shumisiwa nga vhathu u itela u pfesesa ḽifhasi ḽine vha khou tshila khaḽo. U guda u shumisa luambo zwavhuḓi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana nḓivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḓipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṅwe na u langa shango ḽavho. Lu dovha lwa ṉea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanḓa zwine zwa nga shumiswa u ita uri ḽifhasi ḽavho ḽi vhonale ḽi ḽa khwine kha zwine ḽa vha zwone; ḽavhuḓi u fhirisa zwine ḽa vha zwone; ḽi tshi pfesesea u fhirisa zwine ḽa vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhaṱwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhaṱwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Gireidi dza 10-12 hu katelwa nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenḓa, Xitsonga - na nyambo dzi si dza tshiofisi dzine dza vha Arabic, French. German, Gujarati, Hebrew, Hindi, Italian, Latin, Modern Greek, Portuguese, Spanish, Tamili, Telugu, Urdu. Nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dzi nga funzwa kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani, lwa u Engedzedza lwa u Thoma na lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili. Nyambo dzoṱhe dzi si dza tshiofisi dzi funzwa fhedzi kha vhuimo ha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili.

U guda luambo kha Gireidi dza 4-9 hu katela nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe. Nyambo idzi dzoṱhe dzi nga ḓi funzwa kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani, lwa u Engedzedza lwa u Thoma na lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili. Nyambo dzi si dza tshiofisi dzi nga ḓi funzwa kha vhuimo ha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili fhedzi he nyambo dzo raloho dza bveledzwa

Luambo lwa Hayani ndi luambo lu waniwaho u thoma nga mugudi ngeno luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma lu luambo lu gudiwaho hu tshi khou engedzedziwa kha luambo lwa muthu lwa hayani. Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili ndi luambo lu engedzedzwaho hu tshi iswa phanḓa, lu ṉeaho khonadzeo ya vhudavhidzani ho ṱanḓavhuwaho na vhuḓivhi ha nyambo nnzhi. Ndi luambo lune lwa nga shumiswa kha tshitshavha kana kha mvelele nahone lu nga ṱuṱuwedza u aluwa ha lushaka na u pfesesea ha u ṱanganelana ha mvelele. Zwikolo zwinzhi zwa Afrika Tshipembe a zwi funzi nyambo dza hayani dza vhaṅwe kana vhoṱhe vhagudi vho ḓiṅwalisaho hone zwa vha na luambo luthihi kana nyambo mbili dzine dza nga funzwa kha vhuimo ha hayani. Nga nṱhani ha zwenezwo, madzina Luambo lwa Hayani, Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili a amba vhuimo ha vhukoni vhune luambo lwa khou funzwa lu khaho; hu si luambo lune mugudi a lu amba hayani hawe. Kha iyi phoḽisi, hu tshi ambiwa nga Luambo lwa Hayani, zwi tea u ḓivhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone luṉe lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ṉekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ṉea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhaṅwe vhathu zwine zwa ṱoḓea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṱoḓea kha u guda kha masia oṱhe a kharikhuḽamu. Hu na khwaṱhisedzo ya u gudisa zwikili zwa u thetshelesa, u amba, u vhala na u ṅwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ṉetshedza vhagudi vhukoni ha maṅwalwa, u takalela vhuḓi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ṉetshedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṱhisedza kupfesesele kwa ḽifhasi ḽine vha tshila khaḽo. Fhedziha, khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u thetshelesa na u amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanḓa zwi fhasi ha khwaṱhisedzo ya tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u ṅwala.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma zwi dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vhe vha si na nḓivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi dza 2 na 3 vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya u vhala na u ṅwala u bva henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi (u vhala na u ṅwala) zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisedza zwikili zwa u thetshelesa, u amba na u ṅwala. Ngauralo, sa izwi luambo lwa u guda hu si luambo lwavho, vha tea u lu shumisesa u itela u ḓivha zwinzhi nga halwo, zwihulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga nḓila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma.

Musi vhagudi vha tshi sala vha tshi swika kha Gireidi ya 10, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, vhuhulu ho sedzwa zwikili zwa matshilisano na vhaṅwe na zwikili zwa kuhumbulele kha zwa pfunzo. Fhedzi ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita u haseledza kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi dza 10-12 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri nzudzanyo ya kharikhuḽamu i khou bvela phanḓa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa itiswa zwone kha Gireidi ya 12. Maimo haya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa nyengedzedzo nga nḓila ya maimo a nṱha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili vhu dzhia uri vhagudi a vha swiki tshhikoloni vho no vha na nḓivho ya luambo. Zwi sedziwaho khazwo kha u ḓi wana vhagudi vhe hune lwa khou shumiswa hone ndi vhukoni ha u pfesesana na u amba luambo- zwikili zwa mutheo wa vhudavhidzani. Kha Gireidi ya 4-6 vhagudi vha thoma u fhaṱa zwikili zwavho zwa oraḽa na vhufunzei. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa u amba na zwa vhufunzei zwe vha zwi guda kha luambo lwa Hayani na lwa u Engedzedza lwa u Thoma.

Kha Gireidi 7 - 9, vhagudi vha isa phanḓa na u khwaṱhisedza u thetshelesa na u amba ngeno vha tshi khou bveledza zwikili zwavho zwa u vhala na u ṅwala

2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza

U guda Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili zwi fanela u thusa vhagudi u:

- wana zwikili zwa luambo zwo teaho zwa u davhidzana nga nḓila kwayo nahone yo fanelaho hu tshi dzhielwa nzhele vhathetshelesi, ndivho na nyimele;
- thetshelesa, u amba, u vhala/u ṱalela na u ṅwala/u ṋetshedza luambo nga vhuḓifhulufheli na u ḓiphina. Zwikili izwi na maime zwi fhaṱa mutheo wa u guda wa vhutshilo hoṱhe;
- u amba na u imelela, lwa oraḽa na nga u tou ṅwala, mihumbulo yavho, vhuḓipfi na vhupfiwa nga nḓila ya vhuḓifhulufheli u itela u kona u ḓiimela nga eṱhe na u kona u humbula nga nḓila ya vhudzivha;
- shumisa luambo na kuhumbulele kwavho u wana zwinzhi nga ha vhone vhaṋe na mvelele dzo fhambanaho kha shango ḽine vha tshila khaḽo. Hezwi zwi ḓo vha thusa u amba tshenzhemo na mawanwa nga ha shango nga u tou amba na nga u tou ṅwala

- shumisa luambo u wana na u shumisa mafhungo kha ngudo dzoṱhe dza kharikhulamu na kha nyimele dzoṱhe dzo ṱanḓavhuwaho. Tshikili tsha u wana mafhungo ndi tsha ndeme kha “mafhungo a murole wonoyo” na u fhaṱa mutheo wa u guda wa vhutshilo hoṱhe.

- shumisa luambo kha u humbula nga vhuronwane na u humbula hu re na vhusiki; u itela u ṱahisa mihumbulo yavho kha zwa matshilisano na zwa ndeme; u shuma nga vhuronwane na zwibveledzwa zwo fhambanaho; u itela khaedu masia a ngudo, ndeme na vhushaka ha maanḓa zwo dzheniswaho kha tshibveledzwa, na kha u vhala zwibveledzwa u itela ndivho dzo fhambanaho, u ḓiphina, u ṱoḓisisa, na tsatsaladzo;

2.3 Nyangaredzo ya kharikhuḽamu ya luambo

Kharikhuḽamu heyi yo dzudzanywa u ya nga ha zwikili na magudiswa zwi tevhelaho:

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO NA MAGUDISWA	
U thetshelesa na u amba	**U vhala na u ṱalela**
U thetshelesa **Maitele a u thetshelesa** • **U rangela u thetshelesa:** • **Nga tshifhinga tsho thetshelesa:** o U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho o U thetshelesa u itela u sengulusa na u saukanya o U thetshelesa u itela u davhidzana na vhaṅwe o U thetshelesa u itela u sumbedza dzangalelo • **Nga murahu ha u thetshelesa:** **U amba** **Maitele a u amba:** U pulana, u ita ṱhoḓisiso na u dzudzanya U ita nḓowenḓowe na u ṉekedza: **Mbonalo na milayo zwa zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraḽa** • **U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa nga tshigwada** • **U amba na u ṉekedza ha fomaḽa** • **U amba u itela ndivho / nyimele dzo khetheaho** **Tsumbo dza maambele ane a shumiswa kha u haseledza**	**Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala • U vhala • Nga murahu ha u vhala **U vhala o tou fombe ha zwibveledzwa zwa litheretsha na zwi si zwa litheretsha** **U vhala / ṱakela ho engedzedzwaho e eṱhe / u ṱalela** **U ṅwala na u ṉekedza** **Maitele a u ṅwala** U pulana le rangela u ṅwala U ita mvetomveto, u dovholola, u sedzulusa, u vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **Tshivhumbeo na milayo zwa luambo kha maitele a u ṅwala** **Tsaka dza zwibveledzwa - tshivhumbeo na luambo**
Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumiselwe zwi funzwa zwi kha nyimele ya zwikili zwi re afho nṱha nahone zwi funzwa sa tshipiḓa tsha mbekanyamushumo i tevhekanaho ya mveledziso ya luambo. Izwi zwi ḓo katela kunangele kwa maipfi, mupeleṱo, u vhumba mafhungo, ndongazwiga, u ṅwala pharagirafu, u vusuludza zwivhumbeo zwa girama zwo gudwaho kha gireidi dza murahu, na u ḓivhadza zwivhumbeo zwiswa zwa girama (sedzani mutevhe wa referentsi)-	

2.4 U funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili

U itela uri muthu a gude zwavhuḓi luambo lwa u engzedza, u tea u lu shumisesa nga hune zwa konadzea. Vhadededzi vha tea u ita uri vhagudi vha thetshelesa na u vhala Luambo lwa u Engedza vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho. Vha ṱoḓa u ṋewa tshifhinga tsha u thetshelesa Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho nnzhi dzo fhambanaho na u pfesesa (tsumbo: mafhungo) na u ḓiphiṋa (tsumbo: tshiṱori kana luimbo). Zwihuluhulu hafhu, vha tea u wana tshifhinga tsha u vhala na u ṱalela Luambo lwa u Engedzedza u itela mafhungo (tsumbo: ṱhalutshedzo zwi tshi yelana na daigiramu), u ḓiphiṋa (tsumbo: magazini) na u takalela ḽitheretsha (tsumbo: tshirendo). Ṱhoḓisiso i sumbedza uri nḓila yavhuḓi ya u bveledza ḓivhaipfi ndi nga kha u vhala bugu nnzhi vhukuma. Hone-ha, ndi zwa ndeme u vhona uri zwibveledzwa zwa oraḽa, zwo ṅwaliwaho na zwi vhonalaho zwi kha vhuimo ho eḓanaho vhagudi. Arali zwibveledzwa zwi tshi konḓa, vhagudi vha si tsha takalela u zwi vhala; ngeno-vho arali zwa leluwesa zwi tshi itisa uri vhagudi vha vhone zwi sa vha iteli khaedu, ngauralo vha sa takalele u zwi vhala. Mushumo muhulwane wa mudededzi ndi u vhona uri zwibveledzwa zwe a nangela vhagudi zwi yelane na murole wavho. Kha vhuimo hoṱhe ha FET, vhagudi vha tea u dzulela u thetshelesa na u vhala zwibveledzwa zwine zwa khou ḓi endelela u vha itela khaedu.

Vhagudi vha tea hafhu u shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwavho tshifhinga tshinzhi kha ndivho nnzhi. Vha tea u wana tshifhinga tsha u amba na u ṅwala Luambo lwa u Engedzedza u itela vhudavhidzani (tsumbo: u haseledza, vhurifhi), u bveledza vhusiki havho (tsumbo. u ita tshirendo, u ita nyedziselo, u amba na ṅwala tshiṱori nz.), u bveledza zwikili zwa nḓivho ya zwa akademi (tsumbo. U bvisela khagala muhumbulo, u ṅwala muvhigo mupfufhi wa u anetshela) na u lugisela ḽifhasi ḽa mushumo (tsumbo.u dzhenelela kha inthaviwi, u ṅwala vhurifhi ha u humbela mushumo, u ḓadza dzifoma)

Vhagudi vha tea u pfesesa ndivho ya u amba na u ṅwala u dzhiela nṱha vha ṱanganedzaho mafhungo. Kha Giredi dza 10-12. hoṱhe vha tea u ṅwala zwibveledzwa zwine zwa khou ḓi endela u vha ṋea khaedu. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha dzulele u wana muvhigo kha zwe vha ṅwala u itela uri vha vhone vhukhakhi havho na uri vha vhu lugise. Mushumo muhulu wa mudededzi ndi wa u ṋea muvhigo wa maimo a nṱha une wa vha wo ḓisendeka kha u linga ha maimo a nṱha, yone mbilu ya u linga havhuḓi.

Vhadededzi vha tea u bveledza zwikili zwa zwiṱirathedzhi zwa u vhala na u ṅwala u itela u bveledza vhagudi vhane vha ḓo vha vhavhali na vhaṅwali vha vhutshilo hoṱhe. Tsumbo, vha nga gudisa vhagudi u vhala nga nṱha vha tshi itela u wana muhumbulo muhulwane na u vhala nga nṱha vha tshi itela u wana zwidodomedzwa zwo khetheaho; vha nga vhudzisa mbudziso u itela u vhala ha maimo a nṱha; u gudisa vhagudi maitele a u ṅwala; vha nga gudisa u dzhielesa nzhele luambo lwa kuambele/tsatsaladzo; vha nga ṋea muvhigo une wa thusa vhagudi uri vha ḓivhe nungo dzavho na vhuṱudzeṱudze havho siani ḽa luambo, na u pfesesa uri vha isa hani phanḓa .

Vhagudi vha tea hafhu u ḓivha mutheo wa luambo: girama, ḓivhaipfi, mupeleṱo na ndongazwiga. Nga u angaredza, vhadededzi vha ḓo funza zwiteṅwa zwa luambo zwi kha nyimele. Tsumbo: vha nga ita uri vhagudi vha dzhiele nzhele zwivhumbeo na mbonalo zwa ṱhalutshedzo (yo ṅwalwa kha tshifhinga tsha zwino; maambiwa a nga ḓi shumiswa; maṱanganyi a ngaho “ngauri” na “hone” zwi nga ḓi shumiswa). Hone-ha, hu ḓi vha na fhethu hune girama/luambo lwa tea u funzwa zwi khagala; tsumbo: musi vhagudi vha tshi khou dzulela u ita vhukhakhi kha tshiteṅwa tsha girama, zwi nga vha zwa ndeme u funza tshiteṅwa tshenetsho tsho ḓiimisa nga tshoṱhe vha dovha vha ita nḓowenḓowe. Ndi zwa ndeme u ḓivha uri ndeme ya u funza girama ndi ya u itela u khakhulula kushumisele kwa girama, na uri lu na ndeme ṱhukhu arali milayo y a girama i tshi funziwa hu si kha nyimele.

Musi hu tshi pulaniwa ngudo ya yunithi ya vhege mbili, vhadededzi vha tea u ṱanganya zwikili zwa luambo khathihi na zwa mutheo wa luambo. Vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lune lwa ḓo takadza vhagudi; u guda hu nga si vhe hone zwavhuḓi arali vhagudi vha so ngo dzhenelela na u ṱuṱuwedzea. Tsumbo, ṱhoho ya maanea a mbuletshedzo i nga vha heyi: ‘Buletshedzani kereke ya u naka ye na i vhona”. Vhadededzi vha nga ḓivhadza ṱhoho

nga kha u thetshelesa na/kana u vhala, hu tshi khou fhaṱiwa nḓivho ya luambo na ḓivhaipfi zwi ṱoḓeaho kha u amba. Tsumbo: vhagudi vha nga vhala athikili dzi ambaho nga mihumbulo yo fhambanaho nga ha 'pfunzo ya mahala' nahone vha nga ita dibeithi nga ha yeneyo pfunzo. Musi vhagudi vho no ḓowela luambo lu ṱoḓeaho kha ṱhoho yo ṋewaho vha a konaha u ṅwala maanea. Izwi zwi dovha zwa vha ṋea tshifhinga tsha u shumisa luambo. Vhadededzi vha tea u dzulela u ṋea muvhigo na nyito dzo teaho magumoni a ngudo iṅwe na iṅwe.

Kha Gireidi dza 10-12, ndi zwa ndeme uri:

- Hu sedzeswe kha u thetshelesa na u amba;
- Hu vhe na u dzulela u tikedza mveledziso ya ḓivhaipfi, u vhumbwa ha mafhungo na pharagirafu, na girama:
- Vhagudi vha shuma na zwibveledzwa zwo fhambanaho vhukuma nahone zwi ḓi konḓaho zwi tshi ya phanḓa zwi tshi ya nga gireidi.
- Vhagudi vho ḓilugisela tshoṱhe mulingo mafheleloni a Gireidi ya 12.

U thetshelesa na u amba

Vhukoni ha u thetshelesa na u amba havhuḓi ndi ha ndeme kha vhushaka ha matshilisano. Nga kha nyito dza u thetshelsa, vhadededzi vha tea u thusa vhagudi u bveledza zwiṱirathedzhi zwine zwa ḓo vha thusa kha u:

- Pfesesa na u shumisa mafhungo o ṋewaho nga u tou amba/lwa oraḽa, tsumbo u thetshelesa na u ḽebuḽa diagiramu,
- Rekhoda mafhungo, tsumbo, nga u ita notsi
- Dzhenelela nga u tou amba kha u fhaṱa nḓivho, u tandulula thaidzo, na u bvisela khagala nyanyuwo na kuvhonele kwa vhuṋe;
- Pfesesa mihumbulo, kuvhonele, nyanyuwo na u ṋea makumedzwa a sumbedzaho vhusiki.
- Musi zwi tshi konadzea, u itela khaedu kuvhonele kwa vhaṅwe na u ṱoḓisisa uri maime na maanḓa zwi sumbedzwa hani nga u tou amba.

Kha Gireidi dza 10-12 vhagudi vha ḓo engedza kha zwikili zwa oraḽa zwo wanwaho kha gireidi dzo fhiraho nahone vhuḓifululufheli havho na kufhindulele kwa mbudziso zwa aluwa. Kuvhonele kwavho kwa zwithu zwo teaho ku a aluwa. Hune vhagudi vha sa kone u davhidzana na vhaṋe vha luambo, vha tea u ita nḓowedzo dza fomaḽa na dzi si dza fomaḽa ngomu kiḽasini. Mudededzi u ḓo tea u fhaṱa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho mugudi u ita zwenezwo u amba zwi nga ḓa zwithu zwi tshuwisaho kha mugudi wa Luambo lwa u Engedzedza; ngauralo hu tea u lingedziwa nga nḓila dzoṱhe uri kiḽasini hu itise uri mugudi a vhe o vhofholowaho.Ṱhoho dzo teaho nahone dzi takadzaho dzi nga thusa u ṱusa nyofho kha vhagudi. Ngona dza u funza dzine dza ita uri vhagudi vha dzhenelele nga u tou vhudzisa na u fhindula mbudziso na u ambedzana wzi ḓo thusa u ita uri vhagudi vha ḓigeḓe kha zwibveledzwa zwa u amba zwa fomaḽa na dzinyito.

Mbekanyamushumo ya u thetshelesa/u amba i tea u ṱanganelana na ya zwiṅwe zwikili. Vhagudi na vhone vha tea u swikiswa kha ḓivhaipfi, zwivhumbeo na tshakha dza zwiibveledzwa musi vha sa athu u dzi ṅwala. Vha tea u thetshelesa kana u vhala zwibveledzwa zwine zwa sumbedza zwivhumbeo na ḓivhaipfi zwine zwa ḓo ṱoḓea musi hu tshi ambiwa na u ṅwaliwa ha tea u wanala tshifhinga tsha u zwi ita.

Kha Gireidi dza 10-12, vhadededzi vha tea u vhona u thetshelesa sa nyito ya vhuimo vhuraru:

- **U rangela u thetshelesa**
- **Musi hu tshi khou thetshelesiwa**
- **Nga murahu ha u thetshelesa**

U amba hu itea nga nḓila i si ya fomaḽa ngomu kilasini, tsumbo: kha mushumo wa tshigwada. Vhagudi vha dovha vha ṱoḓa tshifhinga tsha u haseledza hune ha sa tou kombetshedza u itea kiḽasini. Vhadededzi vha tea u ṋea ndaela kha u amba na u ṋekedza ha fomaḽa, tsumbo tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwaho, u vhalela nṱha, inthaviyu, dibeithi, nz. Izwi zwi anzela u vha maitele a zwiṱepe zwivhili.

- U pulana, u ita ṱhoḓisiso na u dzudzanya mihumbulo na mafhungo
- U ṋekedza: u sumbedza u humbulela vha ṱanganedzaho mafhungo na nyimele; u shumisa zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho nahone zwi pfalaho; u ṋethedza hu re khagala; u shumisa thekhiniki ya u amba na ya ngafhadzo zwo **teaho.**

U vhala na u ṱalela

U swika zwino vhe kha Gireidi ya 10, vhagudi vha tea u bveledzisa zwikili zwavho zwa u vhala uri vha vhe na vhuḓifulufheli, u vhala vho vhofholowa kha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili, vha nanga zwibveledzwa zwi yelanaho na lutamo lwawe. Hone-ha zwi a itea uri izwi zwi sa itei kha mugudi muṅwe na muṅwe. Mathomoni a ṅwaha, ndi zwa ndeme u linga vhagudi kha u vhala tholokanyonḓivho u itela u pulanela u funza zwavhuḓi.

Kha Gireidi dza 10-12 vhadededzi vha tea u funza u vhala sa nyito ya zwikhala zwiraru:

- **U rangela u vhala**
- **U vhala**
- **Nga murahu ha u vhala**

Zwibveledzwa zwi shumiswaho kha u vhala zwi nga kha ḓi shumiswa sa tsumbo hu tshi ṅwaliwa. Tsumbo, vhagudi vha nga vhala tshibveledzwa tsha u haseledza/ disikhesivi kha ṱhoho, ‘Halwa vhu vhanga mutshinyalo muhulu - Vhu tea uri vhu iledzwe?’ Vha nga vhala tshibveledzwa vha tshi shumisa maitele a vhuimo ha zwipiḓa zwiraru. Kha zwipiḓa zwa u vhala, vha nga sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo zwa lushaka lwa tshibveledzwa. Kha ngudo ya u ṅwala, vha nga ṅwala tshibveledzwa tsha u haseledza/ disikhesivi zwa vhone vhaṋe nga ṱhoho dze vha ḓinangela.

Kha kharikhuḽamu iyi hu na *zwithu zwiraru zwo fhambanaho* zwi sedzwaho khazwo:

Tsha u thoma, vhagudi vha ḓo edzisa u vhala ho dziaho ha tshibveledzwa tshipfufhi vha tshi itela u pfesesa, u dzhia notsi, u nweledza na u dzhiela nzhele vhukuma luambo. Zwibveledzwa izwi zwi dzhiiwa zwi tshi bva kha zwishumiswa zwinzhi vhukuma zwo ṅwalwaho, na zwi vhonalaho, nahone zwi nga katela zwipiḓa zwi bvaho kha nganea, nganeapfufhi na athikili, khungedzelo, girafu, khathuni, zwinepe na zwinepe zwa fiḽimu. Kha zwibveledzwa zwa u ṅwala vha tea u ḓiḓowedza na u shumisa zwikili zwa u vhala nga nṱha u itela u wana muhumbulo muhulwane na zwa u vhala nga nṱha u itela u wana zwidodomedzwa zwo khetheaho (sikima na u sikena) na u vhala ho dziaho. U dzhiela nzhele huhulwane hu nga livhiswa kha mbonalo dza luambo dza hezwi zwibveledzwa u itela ngudo yo ṱanganelanaho ya luambo: Tsumbo, arali khoḽomu ya tsivhudzo yo nangiwaho u itela u vhala ho dziaho zwipiḓa zwa

luambo zwo vangaywaho zwi nga vha maiti a mamudi (tsumbo: nga kona u).

Tsha vhuvhili, vhagudi vha ḓo vhala bugu dzo randelwaho, ho sedziwa kha zwiṱaluli zwa vhuḓi (aesthetic) na mvelele (cultural) kha tshibveledzwa sa zwirendo, ḽitambwa ḽa luṱa luthihi, fiḽimu, nganea ṯhukhu, nganeapfufhi. Ngudo ya u vhala bugu dzo randelwaho i tendela vhagudi u ḓidzhenisa nga nḓila ya vhusiki kha zwibveledzwa zwa ndeme zwi sumbedzaho vhuḓi na mvelele na u ṱoḓisisa ngoho nga u tou ḓidzhenisa

Kha Gireidi dza 10-12 vhagudi vha tea u guda nganeapfufhi / zwirendo / nganea ṯhukhu / ḓirama ṯhukhu.

Tsha vhuraru, vhagudi vha tea u ḓidzhenisa kha u vhala ha maimo a nṱha ha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa u vhala na zwa zwithu zwa u tou vhona. Vha tea u ḓivha uri vha swikelela hani kiḽasirumu, tshikolo kana ḽaiburari ya nnyi na nnyi na fiḽimu na inthanethe hune zwa konadzea. Vhadededzi vha tea u thusa vhagudi kha manangele avhuḓi a dzibugu dza vhuimo/murole wavho dzine dza takadza na u ṱanganedzea. U dalela ḽaiburari, kiḽaba ya ḽaiburari, ḽaiburari ya kiḽasini, magazini na gurannḓa zwo tou lambedziwaho kana u randelwaho zwi khwaṯhisedza phurogireme ya u vhala.

U ṅwala na u ṉekedza

Mathomoni a ṅwaha ndi zwa ndeme u linga vhagudi kha zwikili zwa u ṅwala. Vhadededzi vha nga wana uri hu na zwinzhi zwine zwa tea u sedzuluswa zwa dovha zwa lugisiwa hu sa athu u tshinyala zwinzhi, tsumbo, tshuvhumbeo tsha pharagirafu, tshivhumbeo tsha fhungo na ndongazwiga. Zwi nga vha zwa ndeme u isa phanḓa na u ṉea vhagudi thikhedzo na nḓowe-nḓowe ṅwaha woṯhe

Ḽiga/tshipiḓa tsha u thoma kha u funza ndi u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lwo teaho. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lu yelanaho na vhuimo kana gireidi ine vhagudi vha vha khayo. Dziṅwe tshakha dza zwibvedzwa, sa dza nganetshelo kana mbuletshedzo, dzo tea u shumiswa musi zwibveledzwa zwilapfu zwi tshi ṱoḓea. Vhagudi vha tea u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza zwibveledzwa u itela ndivho dzo fhambanaho: vhusiki, zwa muthu ene muṉe na zwa ḽifhasi ḽa mushumo.

Zwi amba uri vhadededzi vha tea u pulana kufunzele kwa lushaka lwa tshibveledzwa tsho nangwaho. Hezwi zwi angaredza na maga atevhelaho:

- U ḓivhadza ṯhoho, tsumbo: “Shango ḽashu”, kha maanea a u mbuletshedzo, izwi zwi ḓo angaredza u ḓivhadza ḓivhaipfi ntswa yo teaho ṯhoho na vhuimo ha vhagudi
- Ho sedziwa kha tsumbo ya maanea a u mbuletshedzo u itela u sengulusa ṯhoho na mbonalo dza zwiṅwe zwibveledzwa;
- U amba nga ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo na nyimele zwine zwa langa tshitaila kana redzhisiṱara;
- U amba nga khiraitheria dzine mudededzi na vhagudi vha ḓo dzi shumisa musi vha tshi koreka maanea a mbuletshedzo
- U ṱuṱula mihumbulo na u ita ṯhoḓisiso nga ha ṯhoho ndi iṅwe nḓila ya u fhaṱa ḓivhaipfi;.
- U ita mveto-mveto na u wana mivhigo nga ha ṯhoho zwi bvaho kha vhagudingae na kana mudededzi;
- U sedzulusa, u dzudzanya, na u vhalulula maanea; u sedza na u lulamisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga.

U itela uri vhagudi vha ṅwale zwavhuḓi, vha tea u vha na nḓivho nnzhi nga ha tshaka dza zwibveledzwa, ḓivhaipfi nnzhi, u kona u amba luambo zwavhuḓi. U itela u ṅwala zwavhuḓi, vhagudi vha tea u vha na nḓivho ya tshaka dza zwibveledzwa dzo fhambanaho, ḓivhaipfi yo ṱanḓavhuwaho u itela u kona u laula girama zwavhuḓi mupeleṱo na ndongazwiga, na u pfesesa zwine kuṅwalele kwavho kwa bveledzai.

Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele

Zwikili zwa u thetshelesa, zwa u amba na zwa u ṅwala zwi nga si shumiswe zwavhuḓi musi muthu a si na nḓivho ya milayo ya zwivhumbeo zwa luambo. Vhagudi na vhone vha tea u vha na ḓivhaipfi nzhi, tshine tsha vha tshithu tsha u thoma tsha ndeme tshine tsha ita uri muthu a ite vhudavhidzano zwavhuḓi kha luambo lwa u engedza. Nḓivho nnzhi ya ḓivhaipfi ndi ya ndemekha zwikili zwoṱhe zwa luambo, zwihuluhulu kha zwikili zwa u vhala na u ṅwala. Sa zwe zwa sumbedzwa afho nṱha, vhadededzi vha tea u wana fhethu ho teaho ha u vhala ha nyengedzedzo u itela vhagudi vha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili.

Girama na ḓivhaipfi na zwone zwi tea u funzwa, zwoṱhe kha nyimele na kha nyito ho sedzeswa kha zwiteṅwa zwo khetheaho. Zwi nga funzwa kha nyimele sa tshipiḓa tsha ngudo ya tholokanyonḓivho ya u vhala. Dziṅwe dza mbudziso dzi vhudziswaho nga mudededzi dzi ḓo sedza kha kushumisele kwa luambo kha nyimele. Izwi zwi thusa vhadededzi na vhagudi u wana zwinzhi nga ha girama. Girama na ḓivhaipfi zwi nga funzwa kha nyimele ya u ṅwala. Tsumbo: kiḽasi i tshi sengulusa lushaka lwa tshibveledzwa kana lushaka lwa ḽiṱeretsha hu u lugisela u ṅwala, vha ḓo sedza kha tshivhumbeo na mbonalo dzatsho. Musi vha tshi khou amba nga mbonalo, vha ḓo sedza kha kunangele kwa ḓivhaipfi na girama, nga iṅwe nḓila, kha redzhisiṱara yo shumiswaho. Musi vhagudi vha tshi vhalulula na u dzudzanya zwe vha ṅwala, vha tea u shumisavho nḓivho yavho ya girama na ḓivhaipfi. Mudededzi u ḓo tea u ṋea muvhigo une wa ḓo vha thusa kha maitele a u ṅwala.

Hu teavho u vha na nyito dzine dza sedza tshoṱhe kha girama na ḓivhaipfi sa tshipiḓa tsha mbekanyamushumo i tevhekanaho nahone sa nḓila ya u lulamisa vhukhakhi ho waniwaho nga mudededzi. Girama i tea u funzwa hu na ndivho.Tsumbo: Phasivi i shumiswa musi tshiitwa tshi tsha ndeme u fhira ṋefhungo, nahone tshi fanela u itwa ṱhoho ya fhungo, sa tsumbo: ‘Musuku u bwiwa maini’ kana ‘Vhengele ḽo hombokwa madekwe’. Kushumisele kwa zwiga ku fanela u funzwa zwi tshi yelana na tshivhumbeo tsha fhungo.

Vhagudi vha tea u ṱuṱuwedzwa u shumisa ṱhalusamaipfi ya luambo luthihi na ya nyambo mbili. Vha tea u ṱuṱuwedzwa u ṅwala maipfi maswa kha bugu dzavho dza ṱhalusamaipfi. Hu tea u vha na u dzulela u sedzulusa ḓivhaipfi na mupeleṱo nga maitele a thesite na khwizi.

2.5 Ngona dza u funza luambo

Maitele a u gudisa luambo kha ano maṅwalwa yo ḓisendeka nga tshibveledzwa, vhudavh idzani, ṱhanganelano na zwo livhaho kha maitele.

Maitele o ḓisendekaho nga tshibveledzwa na **maitele a vhudavhidzani** vhuvhili hazwo zwo ḓitika kha u dzulela u shumisa na u bveledza zwibveledzwa.

Maitele o ḓisendekaho kha tshibveledzwa a funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhaṅwali, vhasedzulusi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhuḓifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshelesa, u vhala, u ṱalela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhuronwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni ha u ṱalusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwa ndeme ndi zwiko zwa ndeme zwa zwithu zwi re ngomu na zwi re mafhungoni, kha u davhidzana, u guda ho ṱanganywaho na u gudisa nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa

zwo fhambanaho u itela ndivho na vhathetshelesi. Maitele aya a itwa nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhaṱwa hani.

Maitele a vhudavhidzani a amba uri musi mugudi a tshi guda luambo, u tea u ḓivha nga maanḓa luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwinzhi zwa u ita ndowendowe na u bveledza luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzula vha tshi vhala, vha guda u ṅwala nga u dzula vha tshi ṅwala.

Maga a maitele a tevhelwaho a shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou ṅwala na tsha oraḽa. Vhagudi vha dzhenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshelesa, u amba, u vhala na maitele a u ṅwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetshelesi na ndivho musi vhe kha maitele haya. Izwi zwi ḓo vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga nḓila yone, sa tsumbo, u gudisa nga ha u ṅwalwa a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi, zwi sedza na ndivho na maitele a u ṅwala. Kha maitele a u ṅwala vhagudi vha gudiswa nḓila ya u bvisa mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshelesi, u ṅwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ṉekedza tshibveledzwa tshine tsha sumbedza kuhumbulele kwavho.

Maga a u funza ḽitheretsha

Ndeme khulwane ya u vhala ḽitheretsha kiḽasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza na u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, maambele, zwiga na zwine zwithu zwa amba zwone zwo dzumbamaho kha vhagudi. Musi vhunzhi ha ḽitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhaṅwali vha ndeme vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihumbulo, ngelekanyo na mafhungo; maitele, mihumbulo na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana na vhaṅwe kana u dzumbululela vhavhali. U shumisa luambo nga u humbulela ndi iṅwe nḓila ya u dzumbulula, u khwaṱhisa, na u ita mavhala a zwi bvaho mihumbuloni yavho.

U gudisa ḽitheretsha a zwi leluwi, fhedzi zwi a konḓa hu si na u ṱalusa nga muthu, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhaṉe vhagudi. Arali vha sa guda u pfesesa ḽitheretsha nga vhone vhaṉe, a vha nga ḓo vha vho guda zwinzhi. Vhagudisi vha tea u sa ṉea ṱhalutshedzo na mihumbulo yavho ya ḽitheretsha, vha tenda u dzhenelela ho tendeleaho ha vhagudi. U ṱalusa a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. Ndi u ṱoḓisisa tshi no amba kha muvhali.

Nḓila dzavhuḓisa dza u gudisa ḽitheretsha dzi katela zwiṅwe kana zwoṱhe zwa zwi tevhelaho:

- U ita nga nḓila dzoṱhe u vhala hunzhi ha ḽitheretsha kiḽasini hu si khou awelwa ha itwa muṅwe mushumo. Izwi zwi so ngo fhira vhege mbili. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ṱambaho nga ha zwine zwa khou bvelela kha mutheo wa tshibveledzwa. U fhedza tshifhinga tshilapfu kha u vhala tshibveledzwa zwi a thithisa kha u pfesesa havhuḓi mudzedze wa nganetshelo na puloto. Dziṅwe kiḽasi dzi a kona u vhala zwibveledzwa dzi si khou thusiwa. Zwi tea u ṱuṱuwedzwa. Vhurendi vhu tea u gudiswa, hu si zwirendo. Kha vha vhale zwirendo zwinzhi kiḽasini, vha vhone uri vhagudi vha kona u ṅwala zwirendo nga vhone vhaṉe.

- . Mishumo ya u ṅwala ine ya ṱoḓa u pfesesiwa ha ḽitheretsha ine ya khou vhalwa i a thusa vhukuma kha u swikelela maimo a u takalela zwa vhusiki kha vhagudi. U haseledza kiḽasini dzi a vha dzavhuḓi arali muṅwe na muṅwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe. Fhedzi u haseledza dza kiḽasini dzi no livhiswa kha mishumo ya u ṅwala dzi ḓisa ndivho na mbuelo yavhuḓi.

- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri ḽitheretsha a si mafhungo a uri phindulo ndi dzone lini . Tshibveledzwa tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiḓa nga zwipiḓa zwatsho, u vhalwa havhuḓi ha tshibveledzwa hu katela tsho fhelela kha nḓowedzo ya ṱhalutshedzelo, vhusiki, vhuṉe na ya ṱhoḓisiso.

2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhuḽamu

Kharikhuḽamu ya Luambo lwa u Engedzedzo lwa Vhuvhili yo ḓisendeka nga vhege dza 40 kha ṅwaha wa tshikolo dzo avhelwa awara dza 4. nga vhege. Luambo lu funzwa u ya nga sekele ya vhege mbili ya awara dza 8. Tsumba: tshifhinga i tea u ṉea tshifhinga tsha pheriodo ya davhulu nga vhege, u itela u tendela nyito dza nyengedzedzo dzi ngaho sa u ṅwala uri dzi fhedziswe.

Kha sekele ya vhege mbili u avhelwa ha tshifhinga hu tevhelaho ha zwikili zwo fhambanaho zwa luambo ho anganyelwa:

Zwikili	U avhelwa ha Tshifhinga nga Sekele ya vhege Mbili(Awara)	%
U thetshelesa na u amba	2	25
U vhala na u ṱalela: Ṱholokanyoṋḓivho na Ḽitheretsha	3	40
U ṅwala na u ṉetshedza	2	25
Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele (izwi zwi khou u ṱanganywa kha zwikili zwiṋa (4)	1	10

Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwa luambo zwo fhambanaho kha Gireidi dza10 na 11 ndi vhege dza 36. Vhege nṋa dzo vhetshelwa mulingo. Tshifhinga tsha Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma kha Gireidi ya 12 ndi vhege dza 30. Vhege dza fumi dzo vhetshelwa milingo.

2.7 Ṱhoḓea dza u funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili sa Thero.

- Mugudi muṅwe na muṅwe u tea u vha na:

  (a) Bugupfarwa yo randelwaho ya luambo

  (b) U ṉanga nganeapfufhi/ zwirendo / nganea ṱhukhu / ḓirama ṱhukhu

  (c) Ṱhalusamaipfi i thusaho u ṉea mafhungo na tsivhudzo kha luambo; arali zwi tshi konadzea vhagudi vha tea u ṉewa ṱhalusamaipfi ya nyambo mbili (tsumbo Tshivenḓa/English).

  (d) Zwishumiswa zwa midia: khuvhanganyo ya gurannḓa na dzimagazini.

  (e) U kona u swikelela kha zwishumiswa zwa u vhala kiḽasi, tshikoloni / kana ḽaiburari ya nnyi na nnyi u itela u vhala ho ṱandavhuwaho.

- Mudededzi u tea u vha na:

  (a) *Tshitatamende tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga*

  (b) *Phoḽisi ya Luambo kha Pfunzo (PLP)*

  (c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziṅwe dzi shumiswaho sa zwishumiswa kha u engedzedza idzo dzo randelwaho.

  (d) Bugu dzi no fana na dza vhagudi, nganeapfufhi/ zwirendo / nganea ṱhukhu / ḓirama ṱhukhu

(e) Ṱhalusamaipfi, ya luambo luthihi na ya nyambo mbili, na thesaurusi

(f) Bugu ya girama ya u ṱola khayo girama

(g) Zwishumiswa zwa midia: khuvhanganyo ya gurannḓa dzo fhambanaho, dzimagazini, burotsha na fuḽaya.

(h) U kona u swikelela kha zwishumiswa zwa u vhala kiḽasini, tshikoloni kana ḽaiburari ya nnyi na nnyi u itela u tikedza vhana kha u vhala ho tanḓavhuwaho.

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

Heyi khethekanyo i na zwipiḓa ZWIVHILI: Zwikili, Zwi re ngomu na Zwiṱirathedzhi kha kharikhuḽamu ya Dzinyambo na Pulane dza u Funza.

3.1 U THETSHELESA NA U AMBA

U thetshelesa na u amba zwo fhambana, fhedzi ndi zwikili zwivhili zwi tikedzanaho. Vhuvhili hazwo zwi dzula zwi hone kiḽasirumuni naho lu si lwa fomaḽa musi vhagudi vha tshi ṱanganedza kana u amba mafhungo. U thetshelesa na u amba ha fomaḽa ho khetheaho hu ṱoḓa ndaela yo livhaho. U thetshelesa na u amba ha fomaḽa na hu si ha fomaḽa ho vangana na u vhala, u ṅwala na nḓowenḓowe ya luambo, nahone u amba hu nga ḓi ṋea tshibveledzwa tshivhumbeo tsha oraḽa (sa u vhalela nṯha).

U THETSHELESA

U funza u thetshelesa hu anzela u shuma nga u dzhenisa zwiteṅwa zwa maitele a u thetshelesa. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a ṱana zwiṱirathedzhi zwa u thetshelesa ho ḓiimisaho nga hoṯhe, u itela u ṱalutshedza mulaedza na u pfesesa tshipitshi na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u thetshelesa. Maga o raloho ha nga tevhelwi hoṯhe-hoṯhe kha maitele aya. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou thetshelesa ṯhalutshedzo yo rekhodiwaho vha ḓo ranga nga nyito ya u vhala ha thangeli hune ha ṯuṱula u rangela **u thetshelesa** hu na ndivho ha dovha ha vha thusa u ḓikwamanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u thetshelesa** dzi vha thusa u elelwa zwoṯhe nga vhuḓalo u ela vhuḓi ha mulaedza. **Nyito dza** nga murahu **ha u thetshelesa** dzi hu nga ita uri vhagudi vha fhindule nga ha zwe vha zwi pfa vhe kha u haseledza.

Nḓowenḓowe dza tholokanyonḓivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri ṋea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

U rangela u thetshelesa hu ḓivhadza vhagudi nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza nḓivho yavho ya kale nga ha ṯhoho, na u vha dzudzanyela u thetshelesa.

- U ṱuṱula/dzinginya nḓivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
- U bvumba zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ṯhoho
- U shuma nga maipfi a ndeme kha ḓivhaipfi i so ngo ḓowelwaho nga vhagudi
- Mudededzi a nga setha mbudziso thangeli dza u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
- Vhagudi vha tea u ḓidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabammbiri a u ṅwalela.

Nga tshifhinga tsha u thetshelesa vhagudi vha thetshelesa vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho (Dzhielani nzhele uri ndi maitele avhuḓi musi vhagudi vha tshi thetshelesa tshibveledzwa lunzhi, kha zwithu zwo fhambanaho tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe.)

U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho

- U ḓivha mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho
- U dzulela u sedzulusa u pfesesa milaedza nga u ita vhuṱumani, u ita mahumbulelwa, na u dzhia tsheo, u saukanya na u vhuisa muhumbulo

- U ita notsi dzi no amba, u sumbedza mishumo na zwine maipfi a amba, u mepa, u khethekanya, u nweledza, u ita mutevhe wa u sedzulusa, u ṱalutshedza
- U dzhiela nzhele luambo lwa muvhili na zwi vhonalaho zwi tsivhudzaho zwa tshiambi.

U thetshelesa u itela tsenguluso na tsaukanyo ya vhudzivha/tsatsaladzo

- U fhambanya vhukati ha mbuno na kuvhonele kwa muthu
- U ṱalutshedzela na u ṱhaṱhuvha thouni ya mulaedza
- U ḓivha na u ṱalutshedzela luambo luṅwe na luṅwe lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela

U thetshelesa u itela vhudavhidzani/vhukwamani

- U amba nga u sielisana kha u haseledza dza zwigwada
- U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani hu ḓi dzula hu hone
- U fhindula kha luambo, u amba nga zwipiḓa zwa muvhili, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili
- U sumbedze dzangalelo na u thetshelesa nga nḓila yo teacho nga mbonalo, nyimele, nz.
- U shumisa milayo yo teaho ya u sumbedza ṱhonifho kha vhaṅwe

U thetshelesela u sumbedza dzangalelo

- U fhindula tshibveledzwa tsha oraḽa tsha vhuḓi, tsumbo, mutevhetsindo, luvhili, zwine muungo wa ita, zwifanyiso zwa muhumbulo, luambo lwa muvhili zwine zwa wanala kha tshibveledzwa

Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa

Vhagudi vha:

- fhindula mbudziso
- sedzulusa notsi; u nweledza
- U pfukisela na mafhungo a tshi bva kha maitele a oraḽa u ya kha u ṅwala, sa tsumbo: u shumisa mafhungo u labela daigiramu
- U saukanya mafhungo maswa na nḓivho ya u ranga
- U pendela, u ṱhaṱhuvha, u ṋea mahumbulwa awe, na u fhindula nga vhusedzi ha tsatsaladzo

U AMBA

Ndaela ya u amba i tea u dzhiela nzhele masia oṯhe a u amba, a fomaḽa na a si a fomaḽa, u bva kha u haseledza ho vhangiwaho u swika kha dibeithi dza fomaḽa na u ṋekedza. U amba zwi khagala, nga u elela, zwo ṱumekanaho, nga vhuḓifulufheli nahone nga ngona zwi tea u vha yone ndivho ya u funza u amba.

U funza u amba hu tea u angaredza nḓivho ya maitele na zwiṱirathedzhi zwa u haseledza

Maitele a u amba

Maitele a u amba a angaredza maga a tevhelaho

- U pulana, u ita ṱhoḓisiso na u dzudzanya
- U ita nḓowenḓowe na u ṉekedza

U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada

Hu sedzwe "Mbonalo na milayo zwa zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraḽa" afho fhasi.

U amba na u ṉekedza ha fomaḽa

Maitele a u amba ha fomaḽa kanzhi a kwama 1) u pulana, u ṱoḓisisa, na u vhekanya na 2) u ita nḓowenḓowe na u ṉekedza. Nḓowenḓowe na u ṉekedza ha fomaḽa zwi nga ṱoḓa tshivhumbeo tsha u tou ṅwala.

U pulana, u ṱoḓisisa na u vhekanya

Vhagudi vha tea u sumbedza zwikili zwa u pulana, u ṱoḓisisa na zwikili zwa u vhekanyela u itela u ṉekedza ho ṱaluleaho.

- U shumisa zwiko na zwishumiswa u itela u wana na u nanga mafhungo
- U ṅwala notsi na manweledzo zwi tshi bva kha zwiko na zwikhala zwo fhambanaho
- U dzhenisa mbuno na tsumbo zwi tshi ya nga ṱhoḓea dza mushumo
- U shumisa marangaphanḓa na magumo zwi pfalaho
- U bveledza mihumbulo na u ṱaṱisana: u vhekanya mbuno, nga nḓila i lunzhedzanaho
- U shumisa zwithu zwa u thetshelesa na/kana zwine wa tou vhona u itela u khwinisa u ṉekedza ho ṱaluleaho.

U ita nḓowenḓowe na u ṉekedza

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u ita nḓowenḓowe na u amba. Vha

- shumisa nḓila dzo teaho dza u amba na vhathu
- sumbedza u ḓivha vhathetshelesi
- sumbedza u ḓivha nyimele: tshipitshi tsha fomaḽa na tshi si tsha fomaḽa kana luambo lu so ngo linganywaho/ṱambaho
- bvisela khagala na u tikedza muhumbulo wau kha u haseledza na ṱhanganelano/mvanganyo
- shumisa zwivhumbeo zwa luambo na milayo zwo teaho

- shumisa thekiniki ya u amba na ya u sa amba u khwaṱhisedza zwine zwa khou ambiwa, tsumbo: thounu, u bvisa ipfi/muungo, voḽumu, u sielisana/thempho, u ita mafurase, u shumisa u amba nga maṱo, u amba nga tshifhaṱuwo, u amba nga zwiga na luambo lwa muvhili)
- amba zwo teaho, zwi khagala na kubulele kwone, na u ṋea muhumbulo wone.

Mbonalo na milayo zwa zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraḽa

U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada

U amba/tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha oraḽa	Ndivho	Mbonalo
U haseledza i si ya fomaḽa/u davhidzana/mufhindulano/mushumo wa tshigwada Lavhelesani: Maambele o shumiswaho kha u haseledza - Mutevhe wa zwo shumiswaho afho Fhasi	U kovhekana mihumbulo, mahumbulwa na kuvhonele zwo livha zwigwada zwa vhathu	• U thoma na u bvela phanḓa na u haseledza • U shumisa milayo ya u sielisana • U ḓadzisa zwikhala na u ṱuṱuwedza muambi • U ṱalutshedza maambiwa ho teaho • U ṋea muhumbulo wau wa dovha wa kona u u imelela • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo • U vhudzisa na u fhindula mbudziso u itela u vhulunga vhudavhidzani • U alusa ndivho ya u shuma sa tshigwada nga u vha murangphanḓa na miṅwe mishumo • U fhindula, u ṋea ngafhadzo, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili. fhindula nga zwiga/u amba nga maṱo na u amba nga muvhili • U shuma nga zwiga na ndzudzanyo yavhuḓi nga kha u ḓibvisela khagala, kuimele na u amba nga zwipiḓa zwa muvhili
U vhalela nṱha hu so ngo lugiselaho	U kovhekana tshiṅwalwa tsha iwe muṋe kana tsha vhaṅwe	• U vhala zwi pfalaho u ya nga zwine zwa amba na ndivho • U bula maipfi nga nḓila ine a si xedze zwine a amba

U amba na u n̓ekedza ha fomaḽa

Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/oraḽa	Ndivho	Mbonalo
Tshipitshi tsho lugiselwaho kha ṯhoho ya mafhungo yo ḓoweleaho Lushaka ulwu lu ḓo sumbedza vhuṱanzi ha ṯhoḓisiso na ndugiselo	U ḓivhadza/ u kwengweledza/ u kovhekana na u khwaṯhisedza kuvhonele kwawe/kana kwa vhuṋe Muvhigo wa oraḽa, tsedzuluso/ riviyu.	• U ita ṯhoḓisiso • U dzudzanya zwishumiswa nga nḓila i tevhekanaho. nanga na u bveledza mihumbulo mihulwane hu tshi tikedzwa nga tsumbo • U shumisa tshivhumbeo, ḓivhaipfi, luambo na milayo yalwo zwo teaho. • U shumisa mbudziso dzi sa ṯoḓi phindulo, u awela na ndovhololo • U shumisa thouni, kubvisele kwa ipfi, phimo, u ṯanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo • U shumisa marangaphanḓa na magumo zwo teaho • U shumisa tshitaila na redzhisiṱara zwo teaho • U shumisavho thusedzi/zwishumiswa zwa u vhonwa, zwa u pfiwa na zwa u vhonwa na u pfiwa, tsumbo: tshati, phosiṱara, zwithu zwazwo na zwifanyiso
U vhalela nṯha ho lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa tsho ṅwalwaho nga iwe muṋe kana nga vhaṅwe, u mvumvusa	• U vhala nga u tou elela nahone zwavhuḓi zwi tshi ya nga ndivho • U bula maipfi hu si na u khakhisa ṯhalutshedzo • U ṯuṱuwedza ṯhalutshedzo nga kushumisele kwone kwa thouni, kubvisele kwa ipfi, himo, kuṱanganyisele kwa maṱo, kuimele na ngafhadzo.

U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho

Lushaka/Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/oraḽa	Ndivho	Mbonalo
U n̓ea masia	U vhudza muthu uri u ya hani fhethu	• U shumisesa ḽimudi ḽa ndaela • U shumisa mafhungo mapfufhi a pfalaho • U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho • U amba /sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho • U anganyela nga ha vhukule vhu lavhelelwaho • U n̓ea mafhungo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho nḓilani ya u ya fhethu henefho

Ndaela	U ṱalutshedza kushumisele kwa thulusi/ tshithu kana tshishumiswa, sa u bika zwiḽiwa, u lugisa zwo tshinyalaho, nz.	• U ṱalutshedza kushumisele kwa tshishumiswa kana kuitelele kwa tshithu • U ṱalusa matheriaḽa une wa ḓo ṱoḓea • U ṱalutshedza ndaela dzi re khagala dzi re dzone nahone dzi lunzhedzanaho • U shumisa ḓivhaipfi, kuambele na luambo lwa thekiniki zwo teaho

Tsumbo dza maambele ane a shumiswa kha u haseledza

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO • Ndi nga…? • Ndo vha ndi tshi nga…? • Zwi nga konadzea kha nṋe…? • Zwo luga arali…? • Zwi nga luga arali…? • Ni nga vhilaela arali nda…? • Ndi humbela u/ntendeleni/nga vha ntendele ndi… • Ni nga tenda u…?	**U DZHENELELA** • Pfarelo, ndi nga…? • Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga…? • Pfarelo, ni ḓivha…? • Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho…?
U ṊETSHEDZA THUSO • Ndi nga ni thusa? • Ndi ni thuse? • Ni khou ṱoḓa tshiṅwe tshithu? • Ni nga ṱoḓa thuso? • Ni a ṱoḓa thuso? • Ndi nga ni thusa nga mini ṋamusi?	**U HUMBELA THUSO** • Ndi nga thuswa nga…? • Ni nga nthusa nga…? • Ndi ṱoḓa thuso nga…? • Ndi humbela thuso… • Ndi hunbela u fariwa tshanḓa nga…
PFARELO • Pfarelo • Ndi humbela pfarelo kha… • Ndi a ḓisola • Ndi humbela khangwelo • Ndi humbela pfarelo • Mpfareleni. • Pfarelo • Ndi humbela pfarelo	**MBILAHELO** • Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, fhedzi… • Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi… • Khamusi no hangwa u… • Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u… • Ndi farelwe arali ndo bva nnḓa ha nḓila, fhedzi… • Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga ha… fhedzi • Ni so ngo ntshanda,
U ṊEA TSIVHUDZO • A thi vhoni ni tshi tea u… • Ni tea u… • A no ngo tea u… • Arali ndo vha ndi inwi, ndo vha… • Arali ndo vha ndi kha vhuimo haṋu, ndo vha ndi.. • Arali ndo vha ndi kha nyimele yaṋu, ndo vha ndi… • Khwiṋe ni tshi nga… • Ni si vhuye na… • Kha zwoṯhe, ni so ngo…	**U SUMBEDZA LUTAMO** • Ni nga takalela u… • Ndi nga namba nda… • Khezwi ri sa… • Ndi zwone, nṋe ndo vha ndi tshi nga tama…. nwi ni ri mini? • Ni vhona ri tshi nga ita mini? • Arali zwo vha zwi kha nṋe ndo vha ndi……Ndi vhona u nga ri nga…

U HUMBULELA/ U ITA MAHUMBULELWA • Ndi nga ri a nga vha e tsini na u… • I nga ḓi ṱoḓa zwiṅwe… • A nga ḓivha… • Zwi vhonala u nga… • Khamusi a nga ṱoḓa zwiṅwe… • Khamusi vha ṱoḓa u… • Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela uri… • A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi humbula…	**U ṄEA MUHUMBULO U So ngo FHELELAHO** • Vha nga vha vhe… • Vha nga lingana… • Vha na tshivhalo tshihulu…humbulela u swika… • Ndi lushaka lwa… • Ndi lushaka lwa… • Ndi vha u…… • Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela… • A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi humbula……
U ONESA **Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa** • Ni vhe na lwendo lwavhuḓi • Ni ḓiphiṉe nga madalo • Ni tshimbile zwavhuḓi • Ni ḓiphiṉe nga maḓuvha aṉu a vhuawelo/holodeni • Ḓiphiṉeni! • Ni vhe na tshifhinga tshavhuḓi musi ni resituarenteni • Ni ḓiphiṉe ni ḓoroboni **NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO** • Lwo vha lu hani lwendo lwaṉu nga goloi/bufho/bisi? • No ḓiphiṉa (madaloni)? • Lwo vha lu hani lwendo nga goloi/bufho?bisi?	**U ḒISEDZULUSA** • Hezwi zwo vha zwavhuḓi ngauri… • Ndo zwi ita zwavhuḓi ngauri… • Zwo vha zwi tshi ḓo vha zwavhuḓi arali ndo vha… • Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali… • Hezwi zwi nga khwinisea nga… • Mvelaphanḓa i/a i ho khagala ngauri… • Hezwi zwo bvelela ngauri…

Vhulapfu ho anganyelwaho ha zwibveledzwa zwine zwa ḓo shumiswa kha tholokanyonḓivho ya u thetshelesa

Zwibveledzwa	Gireidi	Kupeleṱele kwu so ngo paṱekanaho	Kupeleṱele kwo paṱekanaho
• Oraḽa, zwa u vhona, zwa u vhona na u thetshelesa na maṅwalwa manzhi a bvaho kha midia nnzhi • Zwibveledzwa zwa u thetshelesa (Gireidi dza10 na 11, u thetshelesa tshipiḓa (kiḽipu) ya tholokanyonḓivho tshine tsha dzhia minete mivhili. Gireidi ya12, tshipiḓa (kiḽipu) tshine tsha dzhia minete miraru • Zwibveledzwa zwa vhusiki • Zwibveledzwa zwa u sumba sia na mafhungo • Zwibveledzwa zwa u pfumbisa • Zwibveledzwa zwa u vhona na u thetshelesa (Fiḽimu, mbekanyamushumo dza theḽevishini na dokhumenthari, zwifanyiso, mivhigo, mbekanyamushumo dza radio, video dza muzika)	Gireidi ya10	Maipfi a 100 / minete muthihi (1)	Maipfi a 50 / minete muthihi (1)
	Gireidi ya 11	Maipfi a 150 / minete muthihi na hafu (1 ½)	Maipfi a100 / minete muthihi na hafu (1 ½)
	Gireidi ya12	Maipfi 200 / minete muthihi (2)	Maipfi a 150 / minete muthihi (2)

Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha vhudavhidzani ha oraḽa

Zwibveledzwa	Tshifhinga Gireidi dza10-12
U haseledza na u haseledza	Minete i linganaho 10-30 kha tshigwada/kiḽasi
Mufhindulano	Minete i linganaho 2-3 kha vhavhili, minete 4-5 kha tshigwada
Masia na ndaela	Minete i linganaho 1 - 2
Inthaviyu	Minete i linganaho 3 - 5 ya tshigwada
U vhalela nṱha ho lugiselwaho	Minete i linganaho 1 - 2
Zwipitshi, muvhigo, tsedzuluso zwo lugiselwaho	Minete i linganaho 1-2
U anetshela tshiṱori, u anetshela zwiwo	Minete i linganaho u ya kha 3
Vhudavhidzani ha u amba ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, tsumbo; u ṱoḓa thuso, u humbela pfarelo, nz. **Kha vha ṱole Tsumbo dza maambele ane a shumiswa kha u haseledza / Mutevhe wa tsumbedzi / referentsi**	Minete i linganaho 1- 2

3.2 U VHALA NA U ṬALELA

U vhala na u ṱalela zwi ṱanganya zwithu zwivhili: 1) u guda na u shumisa zwiṱirathedzhi u ṱalutshedza na u pfesesa tshibveledzwa 2) u guda na u shumisa nḓivho ya zwiṱalusi zwa tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiteṅwa izwi zwi tea u vha hone musi hu tshi gudiswa u vhala/ u ṱalela zwibveledzwa zwa ḽitheretsha na zwi si zwa ḽitheretsha.

U vhala na u ṱalela magudiswa (zwi re ngomu) zwi vhekanywa nga: 1) u vhalela u pfesesa; 2) u vhala ha u guda ha fomaḽa (bugupfarwa) na 3) u vhala ha nyengedzedzo nga woṯhe

Maitele a u vhala

U funza u vhala zwi anzela u shuma nga u dzhenisa zwiteṅwa zwa maitele a u vhala. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a sumbedza tshiṱirathedzhi tsha u vhala ho ḓiimisaho nga hoṯhe u itela u ṱalutshedza mulaedza na u pfesesa tshibveledzwa. Maga ha nga tevhelwi o ralo hoṯhe hoṯhe kha phurosese iyi lini. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou vhala tshibveledzwa kana bugu ine vha si i ḓivhe vha tea u ḓo ranga nga u ita nyito ya **thangela u vhala** ine ya ḓo vha thusa u ḓivha tshivhumbeo tsha nnḓa tsha tshibveledzwa kana bugu yeneyo, na u thusa vhagudi u ḓibaḓekanya na bugu yeneyo zwi tshi ya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi ḓo vha thusa u saukanya tshivhumbeo na mbonalo dza luambo nga vhuḓalo

U rangela u vhala zwi ḓivhadza vhagudi lushaka lwa tshibveledzwa. Hezwi zwi ṱuṱula vhuḓibaḓekanyi na nḓivho yo no gudwaho kha mirole yo fhelaho.

- U sikima na sekena mbonalo dza tshibveledzwa: dzina, ṱhoho, ṱhohwana, khephisheni, zwiteṅwa zwi vhonalaho, mafhungo a zwifanyiso, tsumbo, fontho, u nombora, kuvhekanyelwe kwa mafhungo, aikhoni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, mapa, menyu wa u kokodzela fhasi, u ṱoḓa nga u shumisa ipfi ḽa ndeme, nz.
- U sedza nga nṯha zwipiḓa zwa bugu itela u wana muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho, tsumbo: siaṱari ḽa dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, indekisi, aphendisi, futhinoutu, nz.
- U humbulela nga u shumisa mafhungo o waniwaho kha u sikima na u sikena
- U shuma na ḓivhaipfi ya ndeme iṅwe na iṅwe ine ya nga vha i sa ḓivhei kha vhagudi.

U vhala zwi katela u ṉea ṯhalutshedzo kha tshibveledzwa na u dzhiela nṯha mbonalo dza luambo lwo shumiswaho khatsho:

- U ita nga nungo dzoṯhe uri tshibveledzwa tshi vhe na zwine tsha amba.
- U wana ṯhalutshedzo dza maipfi na zwifanyiso zwi so ngo ḓoweleaho nga u shumisa zwikili kha u vhona uri nangoho tshivhalwa ndi tsha mudzio
- U shumisa zwiṱirathedzhi zwa kupfesesele; u vhona uri hu na vhuṱumani, u sala murahu kupfesesele, u dzudzanya luvhilo lwa u vhala nga nḓila yone kha vhuleme vhu re hone kha tshibveledzwa, u dovha u vhala hune zwa vha zwo tea, u vha na ndavhelelo ya mafhungo ane a nga thusa a wanalaho kha tshibveledzwa, u vhudzisa na u fhindula mbudziso (u bva kha dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho) u vhona zwithu muhumbuloni, u humbulela, u vhala u itela u wana mihumbulo mihulwane, u shuma na kunangele kwa maipfi khathihi na zwivhumbeo zwa luambo, u ḓivha lushaka lwa tshibveledzwa nga u vhona tshivhumbeo tshatsho na mbonalo dza luambo

- U ita notsi na u nweledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho.

Nga murahu ha u vhala zwi ita uri vhagudi vha kone u ṱalela na u fhindula tshibveledzwa tshoṱhe:

- U fhindula mbudziso dzine dza bva kha tshibveledzwa nga maitele a u thoma kha dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho
- U vhambedza na u fhambanya, u sedzulusa
- U sengulusa, u humbulela mafhedzele na u bvisela vhupfiwa hau khagala
- U dovha u bveledza lushaka lwa mańwalwa nga u tou ńwala ha vhone vhaṋe (hune zwa tea).

U vhala wo tou fombe (ho ṱanḓavhuwaho) ha zwibveledzwa zwa ḽitheretsha na zwi si zwa ḽitheretsha

U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfufhi zwo ńwaliwaho u itela U PFESEA kha vhuimo ha ipfi

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho u ṱalutshedza zwibveledzwa. Vha fhaṱa ḓivhaipfi nga u shumisa zwa u pfesesa na u shumisa tshenzhemo

- U shumisa ṱhalusamaipfi, thesaurasi na mińwe mishumo yo laedzwaho khayo u itela u wana zwine maipfi kana zwipiḓa zwa maipfi zwa amba zwone, mupeleṱo, kubulele kwa maipfi, na figara dza muambo na maipfi a so ngo ḓoweleaho
- U ḓivha ṱhalutshedzo dza thangi dzo ḓoweleaho, (tsumbo, lu-, tshi-, ḓi-) na mitshila yo ḓoweleaho (tsumbo, -is-, -es-, -elel-)
- U wana zwine maipfi a amba zwone na vhuṱumani hao na lushaka lwa maipfi hu tshi shumiswa nḓivho ya midzi, mitshila na dzithangi zwo ḓoweleaho
- U shumisa nyimele yo ḓisendekaho nga tshibveledzwa (tsumbo, kha u ṱalutshedza zwine fhungo ḽa amba zwone), u vha na ludungela (tsumbo, khoma, zwiḓevhe) na ludungelo lu ḓiswaho nga zwifanyiso (tsumbo, maḽeḓere o swifhadzwaho) u itela u wana ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho
- U ḓivha ḽiambele ḽi kwamaho tshiwo tsho ḓoweleaho (aḽushini), tsumbo: ‘Avhalaṱani u tou vha Thomasi matenda nga u vhona’
- U fhambanya vhukati ha ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho
- U saukanya zwine maipfi a re na vhubvo ho fhambanaho a ḓisa kha tshibveledzwa, tsumbo, daiḽekiti na maipfi o pambiwaho (tsumbo, muamboni, muio, vhurotho, geḓela, nz).
- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a kanganyisa: homonimi, phoḽisemi, tsumbo; homonimi ndi maipfi ane a fana tshivhumbeo ngeno ṱhalutshedzo dzi sa fani na luthihi, ngeno phoḽisemi ndi maipfi ane a fana tshivhumbeo na ṱhalutshedzo dzi tshi fhambana ngeno dzi tshi sumbedza vhushaka.
- U ḓivha ṱhukhufhadzo na akhironimi zwo vhalaho vhukuma.
- U shumisa nḓivho ya girama u itela u wana ṱhalutshedzo. Sedzani tshivhumbeo tsha luambo- Mutevhe wa maipfi o laedzwaho khao afho fhasi (3.4)

U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi pfufhi zwo ṅwaliwaho u itela U PFESESA kha vhuimo ha fhungo na phara

Vhagudi vha shumisa nḓivho ya girama u itela un pfesesa kuvhumbele kwa mafhungo na nzudzanyo ya zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i ṋea tshifhinga tsha mvanganyo ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U ḓivha, u ṱalutshedza na u sengulusa ṱhalutshedzo na mishumo ya zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha tshibveledzwa. Sedzani zwivhumbeo zwa luambo - Mutevhe wa zwivhumbe na milayo ya kushumisele kwa luambo o laedzwaho khao afho fhasi

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwo ṅwaliwaho u itela U PFESESA kha vhuimo ha tshibveledzwa tshoṱhe

Vhagudi vha shumisa nḓivho ya tshaka dza maṅwalwa na zwibveledzwa zwa fomaḽa u kona u pfesesa ṱhalutshedzo, ndivho na zwi bveledzwaho nga tshibeledzwa tshoṱhe.

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho.
- U ḓivha lushaka lwa maṅwalwa na ndivho yalwo, tsumbo, u ṱaṱisana hune ha ṱoḓa u fhuredzela
- U ḓivha na u ṱalutshedza maime a muṅwali na zwe a livha khazwo.
- U sengulusa zwipikwa zwa zwibveledzwa kana zwibveledzwa zwoṱhe u itela u kona u swika kha mvalatswinga.
- U vhina; u vhumba na u imelela muhumbulo wau

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwo ṅwaliwaho u itela u ṅwala SAMARI NA U DZHIA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho mbonalo dza zwibveledzwa u ṅwala samari ya tshibveledzwa. Sedzani zwiṱirathedzhi zwa u vhala afho nṱha

- U sedza nga nṱha na u sedzela u itela u wana muhumbulo muhulwane na thero
- U fhambanya vhukati ha mihumbulo mihulwana na mihumbulo i tikedzaho yo khetheaho
- U pfufhifhadza mihumbulo mihulwane (shumisani maipfi aṋu)

U vhala zwibveledzwa zwipfufhi zwo ṅwaliwaho wo tou fombe u tshi itela u ḓivha KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA VHUDZIVHA.

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho nḓila dzine luambo lwa kona u fareledza vhushaka vhukati ha mubveledzi na muvhali. Vha ḓivha na u ṱalutshedza kuvhonele kwa nḓila ye tshibveledzwa tsha ṅwalwa ngayo

- U ḓivha na u ṱalutshedza luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela
- U ḓivha na u ṱalutshedza nḓila ine muṅwali /mubveledzi/muaṋetsheli/vhaanewa vha vhona ngayo zwithu na u fha vhuṱanzi hune ha tikedza hu no bva kha tshibveledzwa
- U ḓivha na u ṱalutshedza luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni, na u sedza sia ḽithihi
- U ḓivha na u ṱalutshedza mahumbulwa na u ṱalutshedza zwine a bveledza

- U ḓivha na u ṱalutshedza maambiwa thwii na a khumbulelwa
- U gaganya nḓivho i katela ho kana u sa katela mafhungu

U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA NḒILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONA (Zwibveledzwa zwi shumisaho nḓila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u ṅwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ḓi dovha zwa ṱanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo)

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya zwifanyiso na zwithu zwi vhonalaho u pfesesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani. U ṅwala kha zwibveledzwa zwine zwa shumisa ndila nnzhi dza vhudavhidza ni.

- U ḓivha na u ṱalutshedzela ndivho na mulaedza kha tshibveledza tshi no tou vhoniwa u itela u wana mafhungo, tsumbo, khathuni, zwifanyiso, khungedzelo, girafu, thebuḽu, dokhumenthari tshati ya phai
- U ḓivha na u ṱalutshedzela ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwi no tou vhoniwa zwo sikelwaho u ḓiphiṋa na u ḓimvumvusa, tsumbo fiḽimu, khathuni, video dza muzika, vhuvhemba ha khomiki
- U ḓivha na u ṱalutshedzela mulaedza na u shumisea ha zwibveledzwa zwi no tou vhoniwa zwine zwa tikedza u amba, tsumbo, nyolo dza phosiṱara, na kushumisele kwa data
- Ka ngudo fiḽimu ya u ḓivha, u pfesesa, u sengulusa na u saukanya vhushaka vhukati ha mubvumo, tshipitshi/zwi ambiwaho, nyito na zwi vhonalaho zwa fiḽimu na zwinwe zwivhumbeo zwi vhonalaho na u pfala.

U vhala wo tou fombe kha NGUDO YA FOMAḼA YA ZWIBVELEDZWA ZWA ḼITHERETSHA

Vhagudi vha vhala, vha sedzulusa vhuḓi na u fhindula kha mbonalo dzi nakisaho tshibveledzwa tsha ḽitheretsha. Lushaka LUTHIHI fhedzi lwo nangiwa u bva kha tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha, lwo nangiwa lu tshi bva kha khathalogo ya Ḽitheretsha ya Lushaka: vhurendi / nganeapfufhi / ḓirama ṱhukhu / nganea ṱhukhu kana zwibveledzwa zwiṅwe u itela u engedza nḓivho.

Kha vha sedze “Zwibveledzwa zwa ṱhanganelano/mvanganyo ya u guda, zwikili zwanyambo” afho magumoni

KHA HU DZHIELWE NZHELE: Khwaṱhisedzo/nyombedzelo kha ngudo ya tshibveledzwa ya fomaḽa i ḓo shanduka zwi tshi bva kha bugu yo randelwaho.

- U ḓivha na u ṱalutshedza puloto, thero, mulaedza, vhaanewa na fhethuvhupo
- U pfesesa mbonalo khulwane dza tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha, tsumbo, uri vhurendi vhu na mbonalo yo fhambanaho nay a nganea
- U ḓivha zwine muṅwali / murendi/mubveledzi a ṱoḓa u ri funza
- U ṱalutshedza kunangele kwa maipfi na zwi ḓiswaho **kha vhurendi** na u sumbedza uri zwiṱaluli/zwipiḓa zwi tikedza hani mulaedza/thero.
- U ṱalutshedza uri vhaanewa, fhethuvhupo na kushumisele kwa maipfi kha **nganeapfufhi / ḓirama pfufhi/ nganea pfufhi** zwi thusedza hani u bveledza mulaedza / thero.

- U ḓivha na u ṱalutshedza luambo lwo dzumbamaho na kushumisele kwa maipfi nga nḓila ya musi zwi tshi bviselwa khagala kha zwibveledzwa, tsumbo, zwifanyiso zwa muhumbulo, mafanyisi, mamethafore, mamuthufhadzi, aḽitheresheni, phambano, raimi, dovhololo ya ḽifurase, mutevhetsindo, tshigoḓo, tseiso, antikiḽaimekisi, phani, na u awela na u ḓovholola

U vhala na u ṱalela nga muthu e eṱhe ho engedzwaho

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwo shumiswaho kha u vhala wo tou fombe na kha ngudo ya fomaḽa zwibveledzwa zwa literetsha zwi tshi itelwa u sokou ḓivhalela-vho u woṱhe u itela u ḓiphiṋa na ṱhoḓisiso. U dededziwa nga mudededzi u itela u swikelela, zwibveledzwa na vhuimo ndi zwa ndeme kha tshipiḓa itshi na mbekanyamushumo iyi ya u vhala.

- U swikela ḽaiburari na u ḓivha milayo ya u vhekanya bugu
- U ṋea vhuṱanzi ha u vhala/u ṱalela ho ṱanḓavhuwaho zwi nga tshivhumbeo tsha tshipitshi, u haseledza ya bugu/fiḽimu/mbekanyamushumo dza riviyu
- U vhala / sedza zwibveledzwa zwo fhambanaho, sa bugu, magazini, gurannḓa, webusaithi, fiḽimu, dokhumenthari, TV nga tshifhinga tsha tshikolo na nga murahu ha tshikolo

Tsumbo dza tshaka dza mbudziso	
Mbudziso dza nḓivho	Ho iteani nga murahu ha…? Ni nga bula zwe… Ṱalutshedzani zwo iteaho ha…. di nnyi we a amba na…? Zwi amba mini u ri…?
Mbudziso dza tholokanyonḓivho	Muanewa dendele o vha e nnyi…? Ni nga ri ṋea tsumbo ya…? Ni nga ṱalutshedza nga maipfi aṋu…?
Mbudziso tshumiswa	Ni nga elekanya nga ha zwiṅwe he…? Ni nga ṱalutshedza ha ni vhuḓipfi ha muanewa kha mutalo uyu...?
Mbudziso dza u sengulusa	Izwi zwi fana hani na…? Izwi zwo fhambana hani na…? Thero ye ya vha i ngomu ndi…? Ndi ngani ni tshi humbula uri…?
Mbudziso dza u sedzulusa	Ro guda zwithu zwo fhambanaho nga ha muanewa. O vha e muthu-ḓe?
Mbudziso dza u saukanya	Kha zwirendo izwi zwivhili ni tama tshifhio…? Ndi ngani…?

ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NḐILA YA MVANGANYO KHA GIREIDI DZA 10-12

Nga nnḓa ha bugu dza u vhala dzo randelwaho ngudo dza fomaḽa, tshaka dza maṅwalwa dzine dza tea u itwa kha Gireidi dza10-12 hu katelwa zwibveledzwa zwa u tou ṅwala (zwiṅwalwa), zwivhonwa na vhunzhi ha nyanḓadzamafhungo dzine dza vha na mishumo yo fhambanaho. Zwiṅwe zwibveledzwa zwi ḓo gudwa ho sedzwa vhunzani/khwaḽithi yazwo, ngeno zwiṅwe zwi tshi ḓo shumiswa sa tsumbo ya lushaka lwa maṅwalwa khathihi na u zwi shumisa sa tsumbo ya musi hu tshi ḓo ṅwaliwa. Vhagudisi vha fanela u vhona uri vhagudi vha vhala zwibveledza zwinzhi vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na vhukati ha ndivho dzo fhambanaho, tsumbo, ndivho ya zwithu zwavhuḓi (ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa kha bugu dzo randelaho) zwibveledzwa zwa u phaḓaladzwa hunzhi kha midia, zwibveledzwa zwi vhonalaho u itela u ḓiphiṋa.

Lushaka lwa ḽitheretsha malugana na ngudo dza fomaḽa. Hu tea u vhalwa kana u gudwa dzo fhambanaho kha Gireidi dza 10-12.

Tshaka dzo themendeliwaho

Hu tea u itwa lushaka LUTHIHI lwa ḽitheretsha kha dzo themendelwaho u bva kha Khathaḽogo ya Ḽitheretsha ya Lushaka:

Nganea

Nganeapfufhi

(Gireidi ya 10 -zwiṱori zwa 2)

(Gireidi ya 11 - zwiṱori zwa 3)

(Gireidi ya 12 - zwiṱori zwa 5)

Ḓirama

Vhurendi

(Gireidi ya10 - zwirendo zwa 3)

(Gireidi ya11 - zwirendo zwa 4)

(Gireidi ya 12 - zwirendo zwa 6)

Nganea ṱhukhu

Ḓirama ṱhukhu

U ḓifhaṱa/u swikisedza

Fiḽimu

Dokhumenthari kana mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV

Ḓirama dza radio

Maanea

Nganeavhutshilo nga muṅwe

Nganeavhutshilo nga iwe muṋe

Ngano

Mafhungo dz tsiko(Mithyi) na ngano dza phukha

Zwibveledzwa zwo ṅwalelwaho u wana mafhungo

Ṱhalusamaipfi (Dikishinari)

Enisaikilopedia

Shedulu

Bugu ya mutevhe wa ṱhingo (founu)

Bugupfarwa

Thesaurasi

Tsumbatshifhinga

Tsumbatshifhinga ya mbekanyamushumo dza TV

Zwibveledzwa zwa kha nyanḓadzamafhungo/ midia

Athikili dza magazini

Athikili dza gurannḓa

Khethekanyo ya mihumbulo

Nḓivhadzo

Nganeavhutshilo ya mufu

Riviyu/Tsedzuluso

Burotshara

Khungedzelo (vhubindudzi na dzo khetheaho)

Zwiṅwalwa zwo itelwaho u thetshelesa

U haseledza

Zwipitshi

Nyimbo

Miswaswo

Zwiṅwalwa zwa vhushaka na vhudavhidzani

Marifhi

Dayari

Thambo

Imeiḽi

Sms, thwita

Notsi

Mivhigo

Zwiwaṅwa zwa vhushaka kha zwa vhubindudzi

Vhurifhi ha tshiofisi

Minethe na adzhenda

Zwibveledzwa zwinzhi/ zwa u tou vhona u itela u wana mafhungo

Tshati, mapa

Girafu, thebuḽu, tshati ya phayi

Mapa wa muhumbulo, dayagiramu

Phositara

Fulaya, phamfuḽethe, burosha

Zwiga

Dokhumenthari dza TV

Masiaṱari a lubuvhisia, lubuvhisia, buḽogo

Feisibugu na dziṅwe ṱhumanyo dza matshilisano

Mutshini wa u vhonetshela data

Zwivhonadzi

Zwibveledzwa zwinzhi/zwa u tou vhona u itela u nakisa

fiḽimu

zwifanyiso

nyolo

Zwibveledzwa zwinzhi/zwa u tou vhona zwa madzanga/u ḓimvumvusa

Fiḽimu

Mbekanyamushumo dza TV

Video dza muzika

Khathuni

Zwipiḓa zwa tseiso

Miswaswo (nyolo)

Girafiti

Zwibveledzwa zwa u thetshelesa (Zwi thetsheleswa)

Mbekanyamushumo dza radio

U vhalwa ha ḓirama

U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhi

Zwipitshi zwo rekhodiwaho

Khungedzelo kha radio, TV, gurannḓa na magazini

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwi no ḓo vhalwa hu tshi itelwa u vhala ho ṱanḓavhuwaho wo tou fombe tholokanyonḓivho na samari

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	KUPELEṰELE KWU SO NGO PAṰEKANAHO	
*Tholokanyondivho	10	Maipfi a 300-350	
	11	Maipfi a 350-400	
	12	Maipfi a 400-450	
LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	**GIREIDI**	**TSHIVHALO TSHA MAIPFI**	**VHULAPFU HA MANWELEDZO**
Manweledzo	10	Mipfi a 150	Mipfi a 50 - 60
	11	Mipfi a 180	
	12	Mipfi a 200	

***Tholokanyondivho:** A hu tei u shumiswa zwibveledzwa zwi no fhira zwiraru. Tshivhalo tsha maipfi tshi sumbedza tshivhalo tsha zwibveledzwa zwoṱhe zwine zwa tea u shumiswa

3.3 U ṅWALA NA U NEKEDZA

Maitele a u ṅwala

U fundza u ṅwala zwi ḓo dzulela u dzhenisa maitele a u ṅwala. Honeha a si zwipiḓa zwoṱhe zwa maitele a u ṅwala zwine zwa ḓo shumiswa kha nyimele dzoṱhe. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi ṅwala lushaka lwo ḓoweleaho lwa tshibveledzwa a vha nga tei u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo nga vhuḓalo. Hu nga ḓi vha na nyimele dzine Mudededzi a nga tea u sedza kha tshivhumbeo tsha fhungo kana u ṅwalwa ha phara kana vhagudi vha ṅwala tshibveledzwa vha so ngo ita mvetamveto vha tshi lugisela mulingo.

Vhagudisi vha tea u ita uri vhagudi vha ṅwale zwibveledzwa zwinzhi vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu u itela u ṅwalela ndivho dzo fhambanaho: nḓivho ya zwa akademi, vhusiki, zwa ene muṋe / zwa vhudavhidzani na zwi yelanaho na mishumo. Vhagudi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa na ṯhoho yo teaho ya u ṅwala nga hayo, tsumbo: maanea a u anetshelanga ha ṯhoho ya mafhungo "Lwendo lwe nda vhuya nda lu fara".

Maga kha maitele a u ṅwala

U Pulana / U rangela u ṅwala

- U sengulusa tshivhumbeo, zwiteṅwa zwa luambo na ridzhisiṱa ya lushaka lwa tshibveledzwa/lushaka lwa maṅwalo lwo nangiwaho
- U dzhia tsheo kha ndivho yayo, vhaṱaleli/vhathetshelesi na mafhungo
- Mihumbulo ya u ṱuṱula mihumbulo ya ṯhoho ine ya khou shumiswa, sa tsumbo, mimapa ya muhumbulo
- U ita u haseledza ya maitele ane a ḓo shumiswa u sedzulusa tshipikwa tsha u ṅwala
- U nanga mafhungo o teaho ṯhoho
- U topola mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho
- U vhekanya mihumbulo ya vha na ndunzhendunzhe u itela uri zeinw ya amba zwi pfale

U ita mvetomveto

- U ṅwala mvetomveto ya u thoma u sumbedza ndivho, vhathetshelesi/vhaṱaleli, ṯhoho na lushaka lwa tshibveledzwa.
- U nanga maipfi o teaho, sa tsumbo, kha nganetshelo kana tshirendo hu tshi khou shumiswa maipfi a nyanyulaho na mafurase u itela uri u ṅwala hu vhe havhuḓi.
- U dzudzanya mihumbulo hu na thevhekano i pfalaho u itela uri i vhe i pfalaho kha maanea
- U dzudzanya mihumbulo na/kana zwifanyiso u itela uri tshiṱori kana tshirendo zwi vhe zwi pfalaho
- U ita uri ipfi na tshitaela khazwo hu vhonale vhuṋe
- U vhala mvetamveto nga vhuronwane wa u wana mawanwa u bva kha Mudededzi na thangana dzau

U dovholola, u sedzulusa, u vhalulula itela u khakhulula na u ṋekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavhou na wa vhaṅwe hu tshi zwi itela u khwinisa
- U khwinisa kunangele kwa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha phara
- U ita thevhekano na ṱhumanyo ya phara
- U bvisela thungo mafhungo a siho khagala, u dovholola zwi so ngo fanela na luambo lwa u ḓikukumusa
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhala
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanyele kwa mafhungo, sa tsumbo, dziṱhoho na fontho
- U ṋekedza tshibveledzwa.

Zwivhumbeo zwa luambo na milayo kha maitele a u ṅwala

Redzhisiṱara, tshitaela na ipfi

- U shumisa redzhisiṱara na tshitaela zwo teaho (lwa fomaḽa na lu si lwa fomaḽa
- U bveledza ipfi ḽa muthu ene muṋe, tsumbo, u ṅwala u bva kha kuhumbulele kwawe

Kunangele kwa maipfi

- U ḓivha na u kona u shumisa ḓivhaipfi dzo vhalaho
- U ḓivha ṱhalutshedzo dza maipfi dzi pfalaho na dzi sa pfali
- U ḓivha uri ipfi iḽo ndi figara-ḓe ya muambo na zwauri ḽi shumiswa hani kha fhungo
- U ḓivha uri ipfi ndi ḽa fomaḽa, kana a si fomaḽa naa, kana luambo lwa nḓilani (kana lu khukhulisaho) na zwauri lu shumiswa hani nga nḓila yo teaho (kana na luthihi)
- U peleṱa maipfi nga nḓila yone
- U shumisa ṱhalusamaipfi ya nyambo nthihi na ya nyambo mbili na thesaurasi u itela u Engedzedza ḓivhaipfi
- U vha na ṱhalusamaipfi ya vhuṋe kana bugu ya ḓivhaipfi u itela u Engedzedza ḓivhaipfi.

Kuvhumbele kwa fhungo

- U ṅwala mafhungotswititi, mafhungotserekani na mafhungombumbano
- U shumisa maṱanganyi u ṱanganya mafhungodavhi kha mafhungo mbumbano: na, hone, kana, ngauri, nz.
- U shumisa maṱanganyi u ṱanganya mafhungodavhi kha mafhungo tserekano:
    - Mafhungodavhi a tshifhinga: musi, phanḓa ha, murahu ha, musi, sa, u swika
    - Mafhungodavhi a nyimele: arali, naho

- Mafhungodavhi a ndivhoanele u itela uri, uri
- Mafhungodavhi a tshiitisi: ngauri, vhunga, samusi
- Mafhungodavhi a mvelelo: u itela uri
- Mafhungo davhi a thendelo: naho, musi
- Mafhungo davhi a fhethu: ngafhi, hune na he
- Mafhungodavhi a maitele: sa, u fana na, nga nḓila
- U shumisa mafhungodavhi a vhushaka ane a ṱalula na a sa ṱaluli
- U shumisani mafurase a madzina, mafurase a maṱaluli, mafurase a maḓadzisi u Engedzedza mafhungo, sa tsumbo, Mukalaha mulapfu we a vha a tshi khou lwala o takuwa a tshimbila nga u ṱavhanya.

U ṅwala pharagirafu

- U ṅwala phara dzine dza vha na ṱhoho ya fhungo na thikhedzo ya mafhungo kha zwibveledzwa zwi si zwa fikishini
- U dzudzanya fhungo nga thevhekano kwayo u itela u sika phara i pfalaho nahone yo teaho lushaka lwa tshibveledzwa tsha ḽitheretsha
- U shumisa thevhekano i pfalaho u ṱumekanya mafhungo kha phara
  - Thevhekano ya mihumbulo: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisa, nz.
  - Nyengedzedzo: hone, arali ha, sa nyengedzedo, nz.
  - Pfanywa: zwi fanaho, u fana na, nga nḓila i fanaho, nz.
  - Phambana: naho, kha ḽiṅwe sia
  - Tshiitisi: ngauri, honeha, arali ho, nga u tevhekana
  - Nyimele: arali, arali ha nga, arali ho, nz.
  - Thevhekano kha tshifhinga: tshi tevhelaho, zwenezwino, nga murahu, hafhu, nga murahu, zwinozwino, nz.
  - U shumisa maṱanganyi a pfalaho, masala na ndovhololo ya maipfi, pfanywa na mafhambanyi u itela u sika phara dzi pfalaho (i. phara ine ya vha na ṱhumano ine ya dzi ṱumekanya u itela uri i vhe na zwine ya amba).

Milayo ya kushumisele kwa luambo (Zwiga zwa u vhala na mupeleṱo)

U ḓivha na u kona u shumisa zwiga zwa u vhala zwo shumiswa nga nḓila yone: tshiawelo, khoma, kholoni, zwiḓevhe, haifeni, deshe, apositirofi, tshivhudzisi, tshigagarukela, buraketse, zwiḓevhe zwa khouthesheni

Tshaka tsha zwibveledzwa- zwivhumbeo na mbonalo dza luambo.

Vhadededzi vha tea u vhona uri vhagudi vha ṅwale zwibveledzwa zwo vhalaho vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na u linganyiswa ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na u ṅwalela ndivho dzo fhambanaho: u humbula lwa akademi, vhusiki, vhushaka na zwi kwamaho mushumo. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa na thoho yo teaho zwa u ṅwala ngazwo, sa tsumbo: maanea a nganetshelo nga ṱhoho: "*Lwendo lwe nda lu fara".*

Thebulu dzi re afho fhasi dzi ṱalusa tshaka dza zwibveledzwa zwine vhagudi vha tea u funzwa kha Giredi ya 10-12; zwiṅwe zwibveledzwa zwi nga ḓi longelwa ho teaho.

Maanea kana zwibveledzwa zwa vhusiki

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonalo dza Luambo
Nganetshelo	U mvumvusa	U ḓivhadza Zwiwo Mafhedzo / phendelo	• Zwo ṅwalwa kha muthu wa u thoma kana wa vhuraru • Zwo ṅwalwa zwi kha tshifhinga tsho fhiraho • Zwiwo zwo dodombedzwa nga nḓila ine ya vha na ndunzhendunzhe. • Maṱanganyi ane a sumbedza tshifhinga. Tsumbo, nga murahu, luthihi, nz. • Luambo lwo shumiswaho u bveledza mutsindo kha muvhali, tsumbo: maḓadzisi, maṱaluli, zwifanyiso, nz.
Mbuletshedzo	U buletshedza zwithu zwa vha khagala	Vhuṱalusi: u ṋea mafhungo nga u tou angaredza nga ha ṱhoho. Tsumbo, *Ho vha hu na buka ḽihulu* U buletshedza mbuletshedzo ya zwiṱalusi zwa ṱhoho.	• Hu nga shumiswa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe • U ita kana u sika zwifanyiso nga maipfi • U shumisa maḓadzisi, maṱaluli, n.z • U shumisa luambo lwo dzumbamaho/zwifanyiso zwa muambo, tsumbo: mafanyisi, mamethafore, maedzamuthu, ndovhololo ya mibvumo (pfalandoṱhe kana themba)

Zwibveledzwa zwilapfu na zwipfufhi zwa vhudavhidzani (zwa vhuṋe / vhushaka / bisimusi)

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonalo dza Luambo
Ndaela, sumbanḓila	U ṱalutshedza kana u ṋea ndaela ya kuitele kwa zwithu nga nḓila ine ha vha na u lungekana ha maga	• Tshipikwa: tshitatamennde tsha zwine zwa tea u swikelelwa, zwishumiswa zwine zwa ṱoḓea zwo nwalwa u ya nga mutevhe wone, • Thevhekano ya maga u itela u swikelela tshipikwa, tsumbo: Hu nga ḓi vha na tshibveledzwa tsha u tou vhona, tsumbo: bodo ya zwifanyiso, zwifanyiso / daigiramu,n.z.	• U shumisa ḽimudi la ndaela • U ṅwala nga u tevhekana • U shumisa nomboro na dzibuletse u sumbedza mutevhe • U bvisela khagala zwiitisi na zwine zwa ita kha vhavhali

Tsedzuluso (Riviyu ya tshiṱori kana fiḽimu)	U nweledza, u sengulusa na u fhindula zwibveledzwa kana zwithu zwine zwa khou itiwa	• Nyimele: mafhungo a siangane, tsumbo: muṅwali, muoli, lushaka lwa mushumo • Mbuletshedzo ya tshibveledzwa: u buletshedza zwipiḓa zwa tshibveledzwa kana u bveledzisa sa vhabvumbedzwa vhahulwane, zwiwo zwa ndeme dza tshitaela • U linga / sedzulusa mushumo nga u amba vhupfiwa kana tsheo yau	• U ṅwala zwi kha tshifhinga tsha zwino / tsho fhiraho • U shumiswa ha ḓivhaipfi i no sumbedza u takalela na hanedza u itela u ṯhaṯhuvha tshibveledzwa
Muvhigo/ripoto pfufhi	U buletshedza/ ṯalusa tshiwo	• Ṯhaluso ya tshiwo • I nga vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona tsumbo,zwifanyiso / daigiramu, zwifanyiso kana tshinepe.	• U ṅwala kha tshifhinga tsho teaho • U bva kha zwithu zwazwo u ya kha zwo khetheaho • Hu nga shumiswa ḓivhaipfi ya thekhinikhaḽa
Dayari	U rekhoda na u sedzulusa tshenzhemo ya vhuṋe	• I anzela u ṅwalwa kha bugu yo khetheaho (dayari/ dzhenala) • I ṅwaliwa misi yoṯhe (tsumbo: ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana nga vhege • Zwi ṅwalwaho zwi na datumu.	• I anzela u ṅwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho • Nga tshitaela tshi si tsha fomaḽa • Muṅwali u khou ṅwalelal ene muṋe
Vhurifhi ha vhukonani / tshishakaṋe	U ḓivhadza na khwaṯhisa vhushaka	• Ḓiresi, datumu na theshano • Zwi re ngomu • Mafhedzo / phendelo • Dzina ḽa muṅwali	• I anzela u shuma tshitaela tshi si tsha fomaḽa fhedzi zwi nga shanduka zwi tshi ya nga ndivho ya mulaedza, • Mbonalo dza luambo dzi do shanduka zwi tshi ya nga nḓivho
Garaṱa ya thambo/ posikaraṱa	U ramba muthu mutamboni kana u ita zwiṅwe zwithu(hu nga vha na u tenda kana u hana)	• Vhu nga dzhia tshivhumbeo tsha vhurifhi ha vhukonani / tshishaka kana u shumisa garaṱa ya thambo i angaredza:Nyimele ya tshiwo • Datumu na tshifhinga • Zwiambaro zwo teaho • Dzina ḽa murambi • Hu dzheniswe na vhane ha tea u fhindulwa khavho • I nga vha na makolo • Phindulo i nga vha kha tshivhumbeo tsha notsi kana vhurifhi	• I nga vha na tshitaela tsha fomaḽa kana tshi si tsha fomaḽa • I tea u vha pfufhi - • I tea u shumis milayo ya mafurase • U fhindulo hu na khuliso,
Vhurifhi ha tshiofisi	O fhambanana sa ha khumbelo ya mushumo kana bazari, u swikisa mbilaelo. Khumbelo n.z	• Diresi ya muṅwali, datumu, diresi ya muṱanganedzi, magumo • Hu nga ḓi vha na ṯhoho ya mafhungo • Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi fhambana zwi tshi ya nga ndivho, tsumbo: vhurifhi ha mbilaelo • Mafhedzo / phendelo	• Tshitaela ndi tsha fomaḽa • Hu tevhelwa milayo ya luambo sa, Aa, Wavho a fulufhedzeaho • Nga u angaredza hu vhe vhupfufhi -vhu buletshedze/ vhu so ngo monamona
U ḓadza fomo	Ho fhambana sa khumbelo ya mushumo, fhethu kha univesithi, n.z.	• Zwi fhambana u ya nga nḓivho	• Muḓadzi wa fomo u tea u pfufhifhadza, fomaḽa, vhudele • Munwalo u vhe u vhonalaho, u no vhalea)

Fulaya / phosiṱara	U kwengweledza muthu uri a renge tshithu kana u shumisa tshumelo	• Muelo muṱuku tsumbo: Bammbiri ḽa A5 • Ṱhohwana dzi kungaho maṱo, zwilogeni kana dzilogo • Ṱhalutshedzo pfufhi nga ha tshibveledzwa/ tshirengiswa • Mutevhe wa mbuelo kana zwine zwa ṋetshedzwa • Zwidodombedzwa zwa vhukwamani, tsumbo: webusaithi • I fanela u vha na zwi vhonwaho nga maṱo, na zwiteńwa zwa nyolo	• I amba na muvhali tswi • Luambo lwo pfufhifhadzwaho • Luambo lu shumiswe nga vhutsila zwi sie hu na zwine lwa ita kha vhavhali, tsumbo: maḓadzisi, maṱaluli, maambele, tsumbo: mafanyisi, aḽitharesheni, na mamethafore
Khungedzelo	U kwengweledza muthu uri a renge tshithu kana u shumisa tshumelo	• I nga dzhia zwivhumbeo zwinzhi • Hu shuma zwilogeni na dziḽogo • Hu anzela u vha na tshifanyso • U shumisa thekheniki dza khungedzelo • Hu shumiswa dizaini u ita khumgedzelo dzi kokodzaho maṱo	Maambele na luambo lwa vhurendi zwi shumiswa u sia luambo lu humbuleaho sa mametafore, mafanyisi, ndo vhololo, raimi na mutevhetsindo,
Emeiḽi (tshibveledzwa tshipfufhi)	U ḓivhadza na u vhulunga vhushaka	• Aḓiresi ya muńwalelwa - ine tshifhinga tshinzhi, ndi dzina na seva na shango hune imeḽi ya swikela hone na shango ḽine seva ya simuwa khaḽo. Tsumbo, muofhea (dzina) gmail. (seva) za (shango) • Cc: ha vha vha nga vha vhańwalelwa vhane vha khou ṱoḓiwa uri vha wane • Mulaedza • Dzina ḽa murumeli • Dzhielani nzhele: Aḓiresi ya murumeli i mboḓi sumbedza musi imeḽi i tshi ṱanganedziwa. Murumeli a nga nanga u rumela zwińwe zwidodombedzwa zwa vhuṱumani mafheloni. Hezwi zwi pfi ndi tsaino.	U haseledza i no nga tshipitshi
Mufhindulano (tshibveledzwa tshilapfu)	Ndi rikhodo ya zwiitei zwi tshi itea, u ya nga kuvhonele kwa zwithu kwa muambi	• Musi hu tshi ńwalwa mufhindulano; Kha hu ńwalwe madzina a vhabvumbedzwa kha tshanḓa tsha monde tsha siaṱari. • Hu shumiswe kholoni nga murahu ha dzina ḽa mubvumbedzwa ane a khou amba: • Hu shumiswe mutaladzi muswa u sumbedza muambi muswa. • Tsivhudzo kha vhabvumbedzwa (vhavhali) nga ha uri vha nga amba kana vha nga ṋekedzisa hani nyito zwi tea u fanela u ńwalwa i kha zwitangi musi maipfi a sa athu u ambiwa • Hu tea u humbulelwa mabono muri hu sa athu u thomiwa u ńwaliwa	• Musi mufhindulano u tshi kwama vha muṱa kana khonani dza tsini (tshitaela tsho ḓoweleaho" tshi a shumiswa. Fomula yo ḓoweleaho ya khumbelo, mbudziso, ndaela, tsivhudzo na ndivhuwo dzi a shumiswa. • Musi u haseledza hu tshi kwama vhatsinda tshitaela tsha vhudavhidzani tshi sumbedza pfano na u pfesesana zwi shumuswaho kha khumbelo,mbudziso, ndaela na ndivhuwo.

Tshipitshi (Tshilapfu)	U ṉea mulaedza, u funza, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshavha	• U thoma u ṅwala tshitaila tshine tsha ḓo shumiswa, tshi no sumbedza uri zwo itea lini, ngafhi, ngani na ndivho, nnyi (vhathetshelesi) na mini. • Muṅwali u kunga vhathetshelesi • U fhaṱa mbuno zwavhuḓi wo litsha u shumisesa maipfi nga nḓila yo kalulaho lune a sala a si tshe na ndeme • U linganya tsatsaladzo na u ṉea nḓila dza khwine dza kuitele kwa zwithu • Magumo ndi a ndeme, a si manweledzo a zwe zwa ṅwalwa	U shumisa mafhungo mapfufhi a re na mihumbulo yo leluwaho na tsumbo dzi no ḓivhea
U itela nyengedzedzo: Ḽiṅwalo ḽa vhuṉe na vhurifhi ha u fhelekedza, sms, imeiḽi, fekisi, mulaedza mupfufhi, tsumbo: wa u fhindula mutshini wa u fhindula, notsi dza tshixwatudzi, n.z.			

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa tea u ṅwaliwa

Zwibveledzwa	Gireidi	Tshivhalo tsha maipfi
Maanea: Nganetshelo / mbuletshedzo	10	150-180
	11	180-200
	12	200-250
Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani: Vhurifhi ha fomaḽa / Vhurifhi ha vhokenani (ha khumbelo/ ha mbilaelo/ ha u apulaya/ ha tshiofisi/ ha ndivhuho/ ha u fhululedza/ ha u lilisa / ripoto ṱhukhu / rivuwu ya nganea pfufhi kana fiḽimu / tshipitshi / daiḽogo	10-12	80 - 100 (zwi re ngomu fhedzi)
Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani: Khungedzelo / Dayari / Posikaraṱa / Garaṱa dza thambo / U ḓadza dzifomo / ndaela / masia / fuḽayasi / phosiṱara/ Emeiḽi	10-12	50-70 (zwi re ngomu fhedzi)

3.4 ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO - MUTEVHE WA REFERENTSI/ TSUMBEDZI

Tshivhumbeo tsha luambo tshi tevhelaho tshi ḓo gudiswa mafhungoni a u vhala na a u ṅwala, tsha dovha hafhu tsha vha tshipiḓa tsha mbekanyamushumo ya girama i sumbedzaho thevhekano. Zwiṅwe zwa zwivhumbeo zwi ḓo vha zwo no gudiswa gireidi dza murahu naho zwi tshi nga ṱoḓa u vusuludzwa. Zwiṅwe zwivhumbeo zwa girama zwi gudisiwa kha Gireidi 10-12.

ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo	
Mabulazwithihi (pfanywa), mafhambanyi, pharonimi, phoḽisemi, homonimi, homofounu, ipfi ḽithihi ḽo imela ḽifurase (makateli)	
Figara dza muambo (ḽifanyisi, ḽimetafore, ḽiedzamuthu, okizimoroni, methonimi, onomatopia kulilele, ḽiṅaṋedzi haiphaboulu, mbambedzo, muhoyo, tshigoḓo, ḽishandi maṱhakhe-shanda, tshiga, ḽinakisedzi, pharadokisi, phani, /maidioma/mirero, luambo lwa musanda	
maipfi o tou pambiwaho, maipfi maswa (khadzimiso) na vhubvo ha maipfi	
Zwipiḓa zwa ipfi: Thangi, mudzi na mutshila	
Zwivhumbeo zwa fhungo na milayo	**Tshaka**
Madzina	Zwi vhaleaho (tsumbo: tshidulo/ zwidulo) na zwi sa vhalei (tsumbo: muhumbulo) madzina
	Mbalo (vhuthihi na vhunzhi) tsumbo: tshidulo/ zwidulo
	Madzina ane a si shanduke kha mbalo musi a kha tshivhumbeo tsha vhuthihi tsumbo: vhutshilo, maḓi, nz
	Zwo ḓoweleaho (tsumbo: musadzi) na madzina vhukuma (tsumbo: Maemu, Masindi, nz)
	Madzina khumbulelwa tsumbo: lufuno, nyofho, ṱhompho, fulufhedzea
	Madzina a vhuṋe tsumbo: desike ya Takalani, desike dza vhagudi, zwitambiswa zwa vhana
	Madzina guṱe na maṱaluli tsumbo: guma ḽa ṋotshi, murivha wa zwiṋoni
	Ndovhololo
Masumbi	Masumbi: tshino, itshi, tshiḽa, izwo, izwi (tsumbo: Heyo bugu ndi yanga,Vhunzhi 1: woṱhe, zwiṅwe, vhunzhi, si na, si na (tsumbo: Vhagudi nga vhuznhi vho pfesesa ngudo.)
	Vhunzhi 2: zwoṱhe, kana, kana (tsumbo: Vhagudi vhoṱhe vho ima.)
	Vhunzhi 3: vhunzhi, zwiṱuku, zwinzhi, zwinzhi, zwiṱukuṱuku (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi vhanzhi.)
	Vhunzhi 4: zwiṅwe, tshiṅwe, tshiṅwe na tshiṅwe (tsumbo: Tshidina tshiṅwe na tshiṅwe tsho ima zwavhuḓi.)
Masala	Masala a vhathu sa ṋefhungo: Nṋe, inwi/iwe, ene, tshone, riṋe, vhone (tsumbo; Ene u khou vhala bugu) Masala a vhathu sa nyito yo livhaho kana i so ngo livhaho: nṋe, iwe, inwi ene, tshone, riṋe, vhone (tsumbo: Ene o ṋea nṋe tshone.)
	Masala a vhu ḓiambi: nṋemuṋe, iwemuṋe/ inwimuṋe, enemuṋe, riṋevhaṋe, vhoinwivhaṋe/ vhoiwevhaṋe (tsumbo: O ḓiṱanzwa enemuṋe nga tshisibe.)
	Masala a vhushaka: tshine, ane, ane, tsha nnyi, ngafhi (tsumbo: Munna ane a vhonala o ima fasiṱereni ndi Mudededzi wanga.)
	Masala a mavhudzisi: nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi, (tsumbo: Ndi bugu ya nnyi?)

Vhuṱaluli/ Maṱaluli	Vhuimo ha maṱaluli/ vhuṱaluli tsumbo: Munna tshihulwane (hu sa athu u ḓa dzina); Mutukana o vha wa u silinga. Maṱaluli ane a fhela nga -ho, tsumbo, mangadzaho, boraho, takadaho, lwalaho, nz Maṱaluli ane a vha na vhushaka, tsumbo; Mutukana ane a mangadza, mutukan ane a bora, musidzana ane a lwala Mbambedo ya maṱaluli, dakalo, dakalo ḽihulu, dakalo ḽihulusa; thanya, thanyesa, thanyesesa; (tsumbo: Ḽo vha ḓuvha ḽa dakalo vhutshiloni hanga takales; Ndi ene ane a vha musidzana o thanyesesaho.) Ndovhololo
Maḓadzisi	Maḓadzisi a maitele tsumbo: ṋangavhedza, zwavhuḓi, vhuronwane, vhulenda, ṯavhanyedza Maḓadzisi a tshifhinga tsumbo: mulovha, matshelo, maholͣa, vhege yo fhelaho, ḽiṅwe ḓuvha Maḓadzisi a ṯhavhanyedzo tsumbo: tshifhinga tshoṯhe, kanzhi, dzulela, tshiṅwe tshifhinga, na luthihi Maḓadzisi a nyombedzelo/ u kana kana tsumbo: khwaṯhisedzo, tshoṯhe, ṯhamusi, zwi nga itea Maḓadzisi a khonadzeo tsumbo: kha ḓi, ndi kha ḓi, na luthihi Mḓadzisi a tshikalo tsumbo: fhelela,, tshoṯhe, zwoṯhe, vhukuma, kha ḓi Mafurase a maḓadzisi tsumbo: ngadeni, nṯha ha ṯafula
Thangeli	Fhethu na sia tsumbo: nṯha, fhasi, ngomu, nga fhasi, kha, nṯha, murahu, vhukati, nga tsini Maṱaluli na thangeli tsumbo: u ofha, u shone, u borwa nga, u sa kona u lindela, u sinyutshela Dzina na thangeli tsumbo, thambo kha, u ya kha, tshiitisi tsha, ṯhompho kha, mahumbulwa kha
Maiti	Maitimapfukeli na maiti a sa pfukeli tsumbo: O renga peni/ Ḓuvha ḽo kovhela. Maiti ane a vha na zwiitwa zwivhili (o livhaho na a so ngo livhaho) tsumbo: O mpha bugu
Zwifhinga kha maiti	Tshifhinga tsha zwino tsumbo: ndi tamba thenisi vhege iṅwe na iṅwe/Ṋowa ndi zwikokovhi. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (kana tshi sa gumi) tshifhinga tsumbo: U khou ṯalela theḽevishini zwino. Tshifhinga tshino tsho fhiraho tsumbo: Ndo tshila Miluwani vhutshilo hanga hoṯhe. Tshifhinga tshino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi) tshifhingatsumbo: U khou ḓi guda nga maanḓa vhege yoṯhe. Tshifhinga tsho fhelaho tsumbo: O vuwa thovhoni nga matsheloni. Tsifhinga tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: Muṱa wo vha wo eḓela musi mulilo u tshi ṋanga Tshifhinga tshino tsho fhelaho tsumbo: O ya hayani ngauri o vha o hangwa khii dzawe. Tshifhinga tshino tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi) tsumbo: Ndo vha ndo no lindela awara mbili musi a tshi swika. U sumbedza tshifhinga tshi ḓaho: ḓo + dzinaḽiiti tsumbo: Mufumakadzi Vho Marandela vha ḓo funza Gireidi ya 10./ Ndi na fulufhelo uri nI ḓo takadzwa nga baisikopo. U ya + dzinaḽiiti tsumbo: Vha khou ya u dalela vhomakhulu wawe./ Ndi vho na u nga i khou ya u na matshelo. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha shumisiwa u amba nga ha tshiḓaho tsumbo: Matshelo ndi holodei. Tshifhinga tshikaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: Ndi ḓo vha ndi khou shuma vhege iḓaho yoṯhe. Tshifhinga tshino tshiḓaho tsumbo: Vhege Iḓaho ndi ḓo vha ndo fhedza mushumo. Tshifhinga tshino tshiḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓatsumbo: Ṅwaha u ḓaho ndi ḓo vha ndo funza kha hetshi tshikolo miṅwaha ya mahumi mavhili
Ḽipfanisi	Pfano ya ḽipfanisi ḽa ṋefhungo tsumbo: U kha ḓi bva u swika zwino./ Vha kha ḓi bva u swika zwino; Ndo vha ndi tshi khou ṯuwa./ Vho vha vha tshi khou ṯuwa. Ndovhololo

U itea na u sa itea	U sumbedza u itea/ u sa itea tsumbo Ndi a kona u amba Tshidzheremane./ A thi koni u amba Tshifura. U a kona u vhuelela mushumoni./A nga si kone u humela mushumoni. U sumbedza thendelo tsumbo: Ndi nga shumisa nnḓuṱhukhu? Ndi nga ṱuwa u ṱavhanya? Ndi nga vhudzisa mbudziso? Ee, vha nga kona. U sumbedza ndaela/ khumbelo: Vha nga vula fasiṱere./Ndi nga tendelwa u dzhena. U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzea tsumbo: Hezi zwi nga vhanga thaidzo. Ni khou amba ngoho. Vh nga vha khou amba ngoho Ho ngo kona u zwiḓivha. U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzeatsumbo: Ri tea u swika Ṱhohoyanḓou nga 10 p. ./ Ri fanela u swika Ṱhohoyanḓou nga 10 p. ./A ho ngo tea u vha na thaidzo/A ho ngo fanela u vha na thaidzo. U sumbedza zwone zwone tsumbo: Vha fanela u vha vho hangwa.
Mafhungo a nyimele	Nyimele ya u thoma i sumbedzaho khonadzeo tsumbo: Arali ya na, ri ḓo imisa lwendo Nyimele ya vhuvhili i sumbedzahotshithu tshine tsha nga si sokou itea kana u konadzeatsumbo: Arali nda nga wina lotto ndi ḓo rengela mme anga nnḓu ya kamara dza fumi. Nyimele ya vhuraru i sumbedzaho tshithu tsha khumbulelwa tsumbo: Arali ndo vha ndo shumesa ndo vha ndi tshi ḓo vha ndo phasa maṱiriki.
Maambaitwa	Tshifhinga tsha zwino tsumbo: Gethe ḽi valwa nga awara ya vhurathi madekwana maṅwe na maṅwe. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: Lufhera lu khou kuniswa zwino. Tshifhinga tshino tsha zwino tsumbo: Suphamakete muswa wo vuliwa uno ṅwaha. Tshifhinga tsho fhelaho tsumbo: Ḽaiburari yo vha yo vala nga holodei. Tshifhinga tsho fhelaho tshine tsha khou ya phanḓa tsumbo: Vho ḓo tea u lindela ngauri moḓoro wo vha u kha ḓi kuniswa. Tshifhinga tshino tsho fhiraho tsumbo: O ḽiswa mulimo nga khomba yawe. Tahifhinga tshiḓaho: tsumbo: Ṅwakni kiḽasi i ḓo funzwa nga Vho-Mudau./Ṅwakani ḽaiburari ntswa i khou ya u fhaṱiwa.
Maambiwa	Mbudziso dza maambiwa tsumbo: O mmbudzisa uri ndi ngani ndo lenga ngauralo./ O mmbudzisa uri ndi takalela nyimbo-ḓe. 'Uri' kiloso: O amba uri ha zwiḓivhi./O mmbudza uri o xedza bugu.
Zwiga zwa luambo	kholoni, luṋanga zwiḓevhe tshivhudzisi
Mupeleṱo	kupeleṱele milayo na maitele a u peleṱa pfufhifhadzo/aburivesheni akhironimi

Nḓivho ya kushumiselwe kwa luambo lwa vhudzivha

- Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho na ya u tou anganyela,
- U ḓivha na u ṱalutshedza muhumbulo wa muṅwali / muanetsheli / mubveledzi / muanewa na u fha thikhedzo ya vhuṱanzi vhu no bva kha zwibveledzwa
- U ḓivha na u ṱalutshedza luambolune lwa nyanyula na lune lwa u fhuredzela
- U dzhia sia, luvhengelambiluni na u vhona sia ḽithihi
- U ḓivha na u ṱalutshedza mahumbulelwa na ndeme ine a ḓisa.
- U ḓivha na u ṱalutshedza mafhungo ane ṱhalutshedzo dza vha khagala na ane ṱhalutshedzo dzao dzo dzumbama.
- Ndivho ya u dzhenisa kana u siedza maṅwe mafhungo

3.5. PULANE DZA U FUNZA

Ḽiṅwalo iḽi ḽi amba uri mumono muṅwe na muṅwe u ḓo katela yunithi nthihi kana mbilil dzo livhaho kha tshiṅwe na tshiṅwe tsha zwikili: u thetshelesa, u amba, u vhala, u ṱalela, u ṅwala, na kushumisele kwa luambo . Sekele iṅwe na iṅwe i ḓo ṋea nyito dza uri vhagudi vha gude, vha vhale, vha ṱalele zwibveledzwa zwa u ṅwala na zwa u vhona. Kha sekele iṅwe na iṅwe nyito dzi ḓo ita uri vhagudi vha dzhiele nṱha kushumisele kwa girama na tshaka dza ḽitheretsha. Ṅwaha u tshi fhela, sekele dzi lingana 18 dzi ḓo katela zwipiḓa zwoṱhe zwa kharikhuḽamu nga vhege dza 36. U engedza kha izwo , v huimo ha vhuleme vhu ḓo vha vhu tshi khou engedzea themo nga themo, ṅwaha nga ṅwaha u swikela miṅwaha miraru i tshi fhela lune vhagudi vha ḓo vha vho no ḓilugisela u ṅwala mulingo wa gireidi 12. U bvelaphanḓa ngaralo hu ḓo vha tshipiḓa tsha nzudzanyo ya mbekanya mushumo ya u guda. Tshivhumbeo itshi tshi ṋea tshifhinga vhagudi na vhadededzi tsha u fhaṱa nyimele, u kuvhanganya ḓivhaipfi, u ḓowela zwivhumbeo zwa luambo kha vhege mbili vha sa athu pfukela phanḓa kha zwiṅwe zwikili. Nga tshifhinga tshenetshi tshithihi i ṋea khonadzeo ya zwithu zwo fhambanaho nahone i nga kha ḓi itwa uri i takadze tshigwada. Tsumbo ‘Mutambo wa bola ya milenzhe’ yo vha thero ya u funza yo ḓoweleaho ya u funza nga tshifhinga tsha ‘Bola ya Ḽifhasi’

Ṯhanganyelo/ Mvanganyo ya u funza luambo: sekele ya/mumono wa u funza

U itela uri hu shumee, ṯhanganelo i amba u ṱanganyisa zwithu zwo fhambanaho: phambano ya zwivhumbeo, ya nyito, ya zwibveledzwa na thero. Musi hu tshi itwa mumono wa vhege mbili, mudededzi u tea u baḓekanya dziṅwe dza nyito kha ṯhoho nthihi, tsumbo , shango ḽa mishumo; zwithu tsumboMusi hu tshi dizainiwa sekele ya mvanganyo ya vhege mbili, mudededzi a nga ḓi baḓakanya nyito kha ṯhoho yo ṋewaho(ḽifhasi ḽa vhashumi) zwithu (tsumbo tshanduko ya kilima), bugu yo randelwaho, tshikili tshi bvaho kha kharikhulamu (tsumbo, dibeiti, aanea a u ṱaṱakhani, zwivhumbeo zwa u ṱaṱa, kana tshibveledzwa kana tshigwada tsha zwibveledzwa tshi bvaho kha ‘tshibveledzwa tsho shumiswaho kha u funza ha mvanganyo ha zwikili zwa luambo.’ U tevhekana ha ngudo kha sekele ya vhege mbili hu nga tevhela nzudzanyo iṅwe na iṅwe (tsumbo sekele i nga thoma nga u vhala ya bvela phanḓa nga u haseledza (u amba, hune ha ḓo tevhelwa nga u ṅwala). Hu nga vha tshibveledzwa tsha bugu yo randelwaho (ho teaho) kana tshiṅwe tshibveledzwa tshi nga ḓi shumiswa kha nyito i sumbedzwaho a fha fhasi

Mudededzi u tea u nanga bugu dzo randelwaho vhagudi dza murole wonoyo. Izwi zwi nga vha sa tshigwada tsha zwirendo, nganea, na mutevhe wa nganea pfufhi, ḓirama kana fiḽimu.(sedzani ‘Tshibveledzwa tsho shumiswaho kha mvanganyo ya u funza zwikili’). I zwi zwi bvelela sa Uvhala na u ṱalela kha Pulane ya u Funza sa tshibveledzwa tsha ḽitheretsha.

Kharikhuḽamu hei i sumbedza u dzhielwa nṱha ha girama. Honeha nyombedzelo i tshi ḓi vha henefha kha u i funza kha nyimele. ga u pfufhifhadza luambo lu ḓo shumisa awara 1 kha vhege mbili.. U engedzedza kha izwi girama i tea u wana tshifhinga musi hu tshi khou itwa mushumo wa u khakhulula vhukhakhi ho itwaho hu tshi ṅwalwa maanea.

Thero dzo dzinginywaho – Mutevhe wa tsunbedzi/referentsi

• Vhudavhidzani	• Muzika
• Mvelele	• Vhupo ha hashu
• Miloro	• Shango ḽa hashu
• Pfunzo	• Mupo
• Fesithivaḽa	• Poḽitiki
• Mutakalo	• Lutendo
• U ḓiḓivha	• Mazhakanḓila
• Mishumo/Tshelede	• Mitambo
• Mulayo	• Thekhinoḽodzhi
• Zwa u ḓimvumvusa	• Vhuendelelamashango
• Lufuno/Madakalo/Vhukonani	• Vhutshilo ha ḓoroboni/Mahayani

U shandula Pulane ya U Funza ya vha nyito dza u funza na u guda

Tsumbo iyi yo ḓisendeka kha PULANE YA U FUNZA ya Gireidi ya 10, Themo ya 3, Vhege dza 23 na 24 (Ngudo dza minetse ya 12 x 40) = Awara dza 8 dza u funza

Thero ya sekele: U wana milaedza. Ṱhohwana: Thambo

Ngudo ya 1: (kanzhi ndi oraḽa)

- Marangaphanḓa: U thetshelesa tshibveledzwa tshi re na ḓivhaipfi yo teaho thero.
- U ṱalutshedza ḓivhaipfi ntswa
- Tshuṅwahaya: Nḓowedzo kha ḓivhaipfi ntswa.

Ngudo ya 2: (kanzhi ndi oraḽa)

- U thetshelesa (u bva kha luraru) kha zwibveledzwa hune khazwo, sa tsumbo, milaedza ya vha yo siwa kha mutshini wa fhindula.
- Vhagudi vha a thetshelesa vha kona u zwi ṱumanya na tsumbo dzavho dza milaedza mipfufhi, ine vha ḓo ṋekana na na vhaṅwe kiḽasini.
- Tshuṅwahaya: Tsumbo: ṅwalani milaedza mivhili kha ine na vha nayo.

Ngudo ya 3: (kanzhi ndi oraḽa)

- Tsumbo: U edzisela musi a tshi ramba khonani uri vha ye huṅwe
- Mugudisi vha ita mutevhe wa vhukhakhakhi ho ḓoweleaho vha ita ndulamiso na vhagudi.

Ngudo ya 4: (kanzhi ndi oraḽa)

- Vhalani, sa tsumbo, tshirendo tshi ambaho nga ha vhukonani.
- U ṱalutshedzwa nga ha ḓivhaipfi ntswa.
- U ambedzana u itela u pfesesa tholokanyonḓivho

Ngudo ya 5: (kanzhi ndi u vhala)

- Mbudziso dza tholokanyoṋḓivho (zwo tou ṅwaliwa u bva kha tshibveledzwa tsha ngudo ya 4).
- Dziṅwe tsumbo dzi si gathi dza milaedza mipfufhi.
- U lulamisa girama u bva kha vhukhakhi ho ḓoweleaho kha u ṅwala afho kha ngudo ya 4.

Ngudo ya 6: (u vhala na girama)

- Dziṅwe mbonalo dza girama dzo ṱanganelanaho u bva kha tshibveledzwa.
- U sengulusa tshivhumbeo tsha milaedza mipfufhi ya fhambanaho.
- Tshuṅwahaya: Nḓowedzo dza girama.

Ngudo ya 7: (kanzhi ndi u vhala na girama yo vanganaho/ṱanganelanaho)

- U maka tshuṅwahaya
- U khwaṱhisedza mbonalo dza girama u bva kha ngudo ya 6.

Ngudo ya 8: (u ṅwala)

- Musi hu sa athu u ṅwalwa: Vhalani, sa tsumbo, imeiḽi ya khonani i no khou ramba vhagudi uri uya madaloni.
- Ambani nga ha zwiṱalusi zwa u ṅwala mulaedza mupfufhi, sa imeiḽi/notsi dza firidzhini/mulaedza wa mutshini u no fhindula
- Tshuṅwahaya: ḓivhaipfi – maipfi a so ngo ḓoweleaho u bva kha tshibveledzwa (Mushumo wa dikishinari).

Ngudo ya 9: (kanzhi ndi u ṅwala)

- Vhagudi vha vha vhuisa mihumulo nga ha u ṅwala, sa tsumbo, u nyanyuwa kha vhurifhi ha khonani kha ngudo ya 8
- U ṅwala mvetomveto ya u thoma.

Ngudo ya 10: (yo ṱanganyisa)

- Vhagudi vha thetshelesa vha dovha vha vhala tsumbo ya thambo i kha tshiṅwe tshivhumbeo, sa mufhindulano.
- Vhagudi vha a rambana u ya fhethu ho fhambanaho vha tshi shumisa ḓivhaipfi ntswa i bvaho kha ngudo ya 8 – vha dzhiele nzhele ndulamiso yo itwaho kha ngudo ya 3 (ya oraḽa).

Ngudo ya 11: (yo ṱanganyisa)

- Mugudi u ita ndulamiso ya vhukhakhi ho ḓoweleaho/ vhu fanaho musi hu tshi ṅwalwa mvetomveto ya u ranga.
- Zwiṱalusi zwa girama zwo ṱanganelaho.
- Nḓowedzo dza ndulamiso nga ha zwiṱalusi zwa girama.

Ngudo ya 12: (kanzhi ndi u ṅwala)

- U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisa.
- Vhagudi vha vhala mushumo yavho ye vha ṅwala vho tshintshana sa mushumo wa nga murahu ha u ṅwala.

Kha masiaṱari a tevhelaho ho ṉewa Pulane dza U Funza kha iṅwe na iṅwe ya giredi 10, 11 na 12. Vha humbelwa uri vha zwi dzhiele nzhele uri izwi zwi tou vha TSUMBO ya uri u funza Luambo lwa Vhuvhili lwa u Engedza kha tshifhinga tshi linganaho ṅwaha zwi nga dzudzanywa hani.

3.5.1 PULANE YA U FUNZA YA GIREIDI YA 10

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba** **awara 2**	**U Vhala na u Ṱalela** **awara 3**	**U Ṅwala na u Ṋekedza** **awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumisele** **awara 1 (u funza nga u vanga na u funza zwi khagala)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u ḓivha mafhungo:** U shuma nga vhavhili vhavhili na nga kiḽasi yoṱhe: U ḓivhadza mugudingae hu tshi shumiswa mafhungo o ṋewaho	**U vhala u itela u pfesesa:** • U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi u itela manweledzo na u dzhia notsi • **U vhala** tshibveledzwa tsha mafhungo u itela u wana mafhungo (tsumbo: phara ya mbuletshedzo • **U ḓivha na u ḓivhadza** mihumbulo na mbuno zwi leluwaho zwa ndeme. **U vhala/ u ṱalela ha muthu e eṱhe ho engedzwaho:** U ḓivhadza thandela ya u vhala ho engedziwaho.	**Pharagirafu ya mbuletshedzo:** U ṅwala pharagirafu ya mbuletshedzo. U sedza kha u fhaṱa na u ṱalutshedza ḓivhaipfi na fhungo. **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwitatamennde. Zwivhumbeo zwa mafhungo, (Ṋefhungo - ḽiiti - tshiitwa), maṱaluli. U shumisa ḽikhathi ḽa zwino. **Ḓivhaipfi** i bvaho kha tshibveledzwa tsho shumiswaho
3 na 4	**U thetshelesa u itela u wana mihumbulo:** U bvisela khagala muhumbulo nga ha ṱhoho yo ambiwaho nga hayo kiḽasini.	**Tshibveledzwa tsha ḽitharetsha:** Marangaphanḓa a ḽitheretsha Marangaphanḓa a mbonalo dza ḽitharetsha. **U vhala wo tou fombe tshibveledzwa tshipfufhi u itela u pfesesa maimo a mafhungo na a pharagirafu:** U sedza kha mbonalo nthihi i ḓivhadzaho na u amba nga ha mushumo wayo. U vhala na u amba nga ha tshibveledzwa.	**Pharagirafu ya u anetshela:** U ṅwala pharagirafu mbili dza **u anetshela** malugana na zwiteṅwa zwo sedzwaho kha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha KANA U ṅwala pharagirafu mbili dzine khadzo ha bveledzwa kuhumbulele nga ha ṱhoho yo ambiwaho nga hayo kiḽasini. **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U bvisela khagala u nyanyuwa: Maḓadzisi na maṱaluli (ndovhololo) Dzilafho ha vhukhakhi ha girima nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala. **Ḓivhaipfi:** U vhumba maḓadzisi *(tsumbo, u ṱavhanya-o gidima nga u ṱavhanya* ***) na maṱaluli*** (tsumbo:lapfa-mulapfu *-musidzana mulapfu o swika.* Digirii / vhuimo ha mbambedzo

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba** **awara 2**	**U Vhala na u Ṱalela** **awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumisele** **awara 1 (u funza nga u vanga na u funza zwi khagala)**
5 na 6	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa U vhala tholokanyoṋḓivho, tsumbo,u haseledza nga ha mubvumbedzwa. mufhindulano kana nganeapfufhi, tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa	**U vhala nga u tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwo ṅwalelwaho u pfesesa kha maimo a fhungo na pharagirafu:** Mveledziso ya ḓivhaipfi ya u bvisela khagala muhumbulo. Tshibveledzwa tshi sumbedzaho muhumbulo / u ḓivha maime na u ṱalutshedza muhumbulo wa muṅwali U ṱalutshedza maime a iwe muṇe/ muhumbulo Tshibveledzwa itshi tshi nga livhanywa na thero yo shumiswaho kha u thetshelesa.	**Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani:** Mufhindulano **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbo zwa ḽifurase na zwi fhungo na milayo ya kushumisele. kushumisele kwa milayo ya zwiga zwa u vhala kha mafhungo o livhaho na a so ngo livhaho kana o vhigiwaho na mufhindulano. Mavhudzisi. **Ḓivhaipfi**: i re na vhushaka na tshibveledzwa tsha u vhala.
7 na 8	**U amba hu si ha fomaḽa** U haseledza. ha u angaredza	**Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani:** U ḓadza fomo**, tsumbo: u itela muṱaṱisano** **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	**Zwibveledzwa zwa Ḽitharetsha:** U tevhela mveledziso ya mubvumbedzwa kha nganeapfufhi/ u haseledza ya mbonaloya vhurendi **Zwibveledzwa zwa Ḽitharetsha:** U vhala zwibveledzwa zwa ḽitharetsha u itela u takalela	Zwiga zwa u vhala zwa tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho (ndovhololo) Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi**: u wana zwine maipfi a amba zwone kha u vhala-ḓivhaipfi.
9 na 10	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** U thetshelesa zwibveledzwa zwo fhambanaho, tsumbo. luimbo. / maipfi a luimbo U haseledza KANA U anetshela tshiṱori: thandela ya u vhala ha nyengedzedzo	**U vhala nga u tou fombe zwibveledzwa zwi vhonalaho zwinzhi:** U ḓivhadza mbonalo ya zwibveledzwa zwa u tou vhona U ṱalela na u ita u haseledza nga ha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa u tou vhona tsumbo. girafu,nyolo na zwifanyiso	**Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani:phosiṱara / fulaya** u itela, tsumbo vhuṱambo ha muzika **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maiti, maṱaluli na madzina - ndovhololo yo ṱanganelana u vhala na u ṅwala. U ṱalutshedza zwine maiti a amba zwone, maṱaluli na madzina a no khou shumiswa. Khakhululo-dzilafho ya girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi:** kha nyimele.

Mishumo ya u linga ha Fomaḽa kha Themo ya 1.			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo wa 4**
Oraḽa: Tholokanḓivho ya u thetshelesa.	**Oraḽa:** U haseledza	**U ṅwala:** Zwibveledzwa zwilapfu / zwipfufhi zwa vhudavhidzani tsumbo, mufhindulano KANA Phosiṱara /fuḽaya	**Thesite ya 1:** **Kushumisele kwa luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 10 THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara dza 2**	**U Vhala na u Ṱalela** **Awara dza 3**	**U Ṅwala na u Ṅekedza** **Awara dza 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumiselwe** **Awara ya 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
11 na 12	**U amba hu si ha fomaḽa:** U ṋea ndaela kana u sumba masia. (tsumbo, Kuitele kwa tie) nga zwigwada /e eṱhe	**U vhala ha u tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela u pfesesa kha vhuimo ha ipfi:** U vhala tsumbo dza ndaela na dza u sumba masia.	**Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani:** U ṅwala masia kana ndaela, tsumbo Kuitele kwa tie **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Mamudi ḽa ndaela Maṱanganyi Maṱanganyi a lunzhedzanaho a sumbedzaho zwiitisi zwa zwithu (tsumbo: ngauri, hone, ngauralo-ha) na tshifhinga (tsumbo, zwiḽa, nga murahu) Thangeladzina (Phiriphozishini) (ndovhololo) **Ḓivhaipfi** i yelanaho na zwibveledzwa zwa u vhala.
13 na 14	**U amba na u ṋekedza ha Fomaḽa:** U amba nga mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho U amba ho lugiselwaho	**Tshibveledzwa:** U vhala u itela u ḓivha na u amba nga ha kushumisele kwa, tsumbo: zwifhinga zwo ḓivhadzwaho	**Tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani:** Tshipitshi tsho lugiselwaho. **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Ndovhololo na u ḓivhadza zwifhinga. Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele**.**
15 na 16	**U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho:** Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa 2.U thetshelesa u itela nḓivho yo khetheaho Tsumbo: khungedzelo ya u tou pfa, kana ya mufhindulano.	**Tshibveledzwa tsha u tou vhona:** U vhala na u ṱalutshedzela mbonalo dza, tsumbo: khathuni, zwifanyiso zwa khomiki / khomiki dza video. **Tshibveledzwa tsha ḽitharetsha.** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitharetsha u itela u takalela	**Tshibveledzwa tshipfufhi tsha vhudavhidzani:** U ṅwala khungedzelo / posikaraṱa / garaṱa ya thambo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbeo zwa ḽifurase na fhungo zwa na milayo ya kushumisele Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi kha nyimele.**

GIREIDI YA 10 THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara dza 2**	**U Vhala na u Ṭalela** **Awara dza 3**	**U Ṅwala na u Ṅekedza** **Awara dza 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumiselwe** **Awara ya 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
17 na 18	**U amba na u ṉekedza ha fomaḽa:** Nyedziselo nga ha mulaedza sa vhuṱanzi vhu re kha tshibveledzwa tsha ḽitharetsha	**Tshibveledzwa tsha ḽitharetsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitharetsha u itela u takalela	**Pharagirafu dza Mbuletshedzo / nganetshelo:** U ṅwala ndima ya pharagirafu mbili nga ha tshibveledzwa tsho nangiwaho tsha ḽitharetsha **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U ṱalusa/ ḓivha na u khwaṱhisedza zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa luambo na kushumisele kwa milayo ya luambo **Ḓivhaipfi** kha nyimele**.**
19 na 20	**Milingo ya Vhukati ha ṅwaha.**			

Mishumo ya u linga ha Fomaḽa ya Themo ya 2		
Mushumo wa 5	**Mushumo wa 6**	**Mushumo wa 7**
Oraḽa: Tshipitshi tsho lugiselwaho.	**Ḽitheretsha:** Mbudziso pfuphi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha:** Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela.** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṇekedza Awara** **2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumisele** **Awara 1** **(ṱhanganelano na u vhala zwi khagala)**
21 and 22	**U vhalela nṱha ho lugiselwa hu na ndivho:** U vhala ho sedzwa kha u elela, mubulo wa maipfi na thouni Tsumbo: Vhurifhi ha vhukonani ho ṅwalwa nga mugudi/ vhagudi-ngae kana vhaṅwe	**U vhala wo tou fombe kha tshibveledzwa tshipfufhi tsho ṅwalwaho u itela u pfesesa kha maimo a tshibveledzwa tshoṱhe:** U vhala u itela u takalela: U vhala tsumbo dza marifhi a vhukonani	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** Vhurifhi ha vhukonani **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Vhushaka ha ṇefhungo na tshiitwa kha ḽiiti na maṱaluli kha zwivhumbeo zwa fhungo. Nzudzanyo ya maipfi **Ḓivhaipfi** i kha nyimele
23 and 24	**U thetshelesa u itela vhuṱumani:** U thetshelesa na u ṇekedza, tsumbo. milaedza mipfufhi / ndaela / nḓivhadzo **U amba hu si ha fomaḽa:** Nyedziselo	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** mulaedza mupfufhi**,** tsumbo. i-meiḽi / notsi dzi re kha vothi ḽa firidzhi /milaedza i re kha mutshini wa u fhindula U ṅwala mulaedza mupfufhi nga ṱhoho dzo fhambanaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U khwaṱhisedza ḽimudi ḽa ndaela Tshivhumbeo tsha luambo: fhungo ḽa ṱhoho na zwidodombedzwa zwi tikedzaho Zwifhinga **Ḓivhaipfi** i kha nyimele

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela.** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṇekedza Awara** **2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumisele** **Awara 1** **(ṱhanganelano na u vhala zwi khagala)**
25 na 26	**U vhalela nṱha ho lugiselwaho hu na ndivho:** tsumbo. tshibveledzwa tsho nangiwaho	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela	**Maanea a nganetshelo:** tsumbo. u anetshelo tshiwo tshi takadzaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo na kushumisele:** Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele
27 na 28	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** U thetshelesa ḓirama ya radio / tshipitshi tsho rekhodiwaho /u ita nyedziselo / u vhala nga nḓila ya u tamba	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela	**Pharagirafu dza Mbuletshedzo / nganetshelo:** U ṅwala pharagirafu mbili dzine khadzo ha ambiwa mihumbulo na u i tikedza zwi tshi yelana na tshithu tsho khetheaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Thouni, ipfi, zwi ḓiswaho Mamudi **Ḓivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela.** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṇekedza Awara** **2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na milayo na kushumisele** **Awara 1** **(ṱhanganelano na u vhala zwi khagala)**
29 na 30	**U amba hu si ha fomaḽa** U haseledza hu yelanaho na zwibveledzwa zwa ḽitharetsha.	**Tshibveledzwa tsha ḽithereṱsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽithereṱsha u itela u takalela **U vhala/ u ṱalela e eṱhe ha nyengedzedzo** **Tshibveledzwa tsha u engedzedza nḓivho** tsumbo:fanthasi, muloro	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi::** U ṅwala kha dayari **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholoḽa, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Madzina Tshivhumbeo tsha vhuthihi na vhunzhi Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** yelenaho na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u linga ya fomaḽa ya Themo ya 3		
Mushumo wa 8	**Mushumo wa 9**	**Mushumo wa 10**
Oraḽa: U vhalela nṱha ho lugiselwaho / u haseledza	**U ṅwala:** Maanea	**Thesite ya 2:** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyoṋḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Ḽithereṱsha: Mbudziso pfufhi

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa na thetshelesa** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo na kushumisele** **Awara 1** **(u ṱhanganelano na u funza zwi khagala)**
31 na 32	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** U haseledza	**U vhala u itela u Kushumisele kwa Luambo nga nḓila ya Vhudzivha:** Tsumbo: u bvisela khagala u nyanyuwa, milaedza yo fhambanaho u fha muvhali vhuiimo U engedza nḓivho: Zwithu zwa ndeme zwa u vhala: U ḓivha ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala vhurifhi ha u tamela mashudu khonani / u livhuwa mudededzi **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maambaita na maambaitwa Ṱhalutshedzidzi re khagala na ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho **Ḓivhaipfi** kha nyimele
33 na 34	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** Nḓowedzo dza u ṅwala notsi. U thetshelesa u itela u wana mihumbulo mihulwane, tsumbo: n.z.	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala notsi dza ya kha mafhungo o fhelelaho **U ṅwala manweledzo** • U funza mbonalo dza u ṅwala manweledzo • U nweledza tshibveledzwa tsho ṇewaho nga tshivhumbeo tsha mbuno **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza	Maambaita na maambaitwa Maṱanganyi Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa na thetshelesa** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo na kushumisele** **Awara 1** **(u ṯhanganelano na u funza zwi khagala)**
35 na 36	**U thetshelesa u itela u takalela:** tsumbo:.muzika, u vhala ho rekhodiwaho, nyimbo, u renda tshirendo	**U vhala / u ṱalela zwibveledzwa zwa nyengedzedzo nga ene muṇe:** U itela u takalela na u ḓiphiṇa**.**	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** Vhurifhi ha u takalela / u bvisela khagala vhuḓipfi ha u ḓiphiṇa **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**U pulana, u ita mvetomveto u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho,u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maitele a vhulenda na mafurase a dzindivhuwo nga u tou angaredza. Maitele a u amba na vhathu mvelele Redzhisiṱara **Ḓivhaipfi** kha nyimele
37 na 38	**U amba hu si ha fomaḽa:** Ndovhololo: u haseledza ya kilasi na ya tshigwada i si ya fomaḽa hu tshi khou lugiselwa mulingo	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U itela ndovhololo	**Ndugiselo ya mulingo:** U ṅwala kha zwe vha nanga zwi tshi bva kha lushaka lwa tshibveledzwa tsha vhusiki - u nanga ṯhoho na u ṱuṱula muhumbulo / u ita mapa wa muhumbbulo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho,u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Mushumo wa ṯhalusamaipfi / u shumisa maidioma / mirero / maambele o teaho tshibveledzwa tshine tsha khou gudiwa Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa na thetshelesa** **Awara 2**	**U vhala na u Ṭalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo na kushumisele** **Awara 1** **(u ṯhanganelano na u funza zwi khagala)**
39 na 40	**Milingo ya mafheloni a ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha Themo ya 4
Mushumo wa 11
Milingo ya mafheloni a ṅwaha: Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala Bammbiri ḽa 3 – *Oraḽa ***Oraḽa:** Maraga dza oraḽa dza ṅwaha dzo bvaho kha u amba na u thetshelesa . Maraga dza u fhedzisela dzi tea u vha dzi na mushumo muthihi wa tshipitshi tsho lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa, mushumo muthihi wa u vhalela nṯha ho lugiselwaho, na mushumo muthihi wa u haseledza.

3.5.2 PULANE YA U FUNZA YA GIREIDI YA 11

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṉekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo ya kushumisele** **Awara 1 (u funza nga u ṱanganela na u funza zwi khagala)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** U shuma nga vhavhili-vhavhili na nga kiḽasi yoṯhe: U ḑivhadza ho ṱanḓavhudzwaho ha mugudi ngae hu tshi shumiswa mafhungo o ṉewaho	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfupfi u itela u nweledza na u ita notsi:** • Tshibveledzwa tsha mafhungo (tsumbo: ndima ya mbuletshedzo) • Manweledzo a sa konḓi nga ha mbuno dza ndeme **U ḑivhadza mbuno na muhumbulo wawe** **U vhala na u ṱalela ha nyengedzedzo ha mugudi e eṯhe:** U ḑivhadza thandela ya u vhala ya nyengedzedzo	**Maanea a mbuletshedzo:** **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwitatamennde, tshivhumbeo tsha fhungo (Ṅefhungoḽiiti - tshiitwa), maṱaluli U shumisa tshifhinga tsha zwino **Ḑivhaipfi** i bvaho kha tshibveledzwa tsho itwaho
3 na 4	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa Mushumo wa u thetshelesa u itela u pfesesa	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḑivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** • U ḑivhadza nga ha ḽitheretsha • U sedza kha mbonalo na u haseledza nga ha mishumo yadzo • U vhala na u ita u haseledza nga ha tshibveledzwa	**Maanea a mbuletshedzo:** U ṅwala maanea a mbuletshedzo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U bvisela khagala u nyanyuwa: Maḑadzisi na maṱaluli (ndovhololo) **Ḑivhaipfi** kha nyimele U vhumba maḑadzisi *(tsumbo, u ṱavhanya - o gidima **nga u ṱavhanya**)* na maṅwe (tsumbo: *u mangala - mutukana o ri **maḽo** a wela fhasi)* Digirii / Vhuimo ha mbambedzo

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṋekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo ya kushumisele** **Awara 1 (u funza nga u ṱanganela na u funza zwi khagala)**
5 na 6	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** U thetshelesa u itela u wana muhumbulo U bvisela khagala muhumbulo wawe nga ha ṱhoho yo ambiwaho nga hayo kiḽasini **U amba na u ṋekedza ha fomaḽa** Nyedziselo	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwo tou ṅwalwaho zwipfufhi hu tshi itelwa u pfesesa kha vhuimo ha maipfi:** • U funza ḑivhaipfi ya u bvisela muhumbulo khagala • Tshibveledzwa tshi sumbedzaho muhumbulo / maime. U ḑivha na u ṱalutshedza muhumbulo / maime a muṅwali. • U ṱalutshedza maime / kuvhonele kwau • Tshinvledzwa tshi nga vha na vhushaka na thero yo shumiswaho kha u thetshelesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala mufhindulano **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Milayo ya ndongazwiga / zwiga zwa u vhala ya tshipitshi tsho livhaho na mufhindulano Maṱanganyi Mavhudzisi **Ḑivhaipfi:** i elanaho na tshibveledzwa tsha u vhala Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala
7 na 8	**U amba hu si ha fomaḽa** U haseledza, mbonalo dza tshibveledzwa tsho gudiwaho.	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḑivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** • U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa • U tevhela mveledziso ya vhaanewa / mubvumbedzwa kha nganea pfufhi / u haseledza nga ha mbonalo dza tshirendo	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ḑadza **fomo, tsumbo,** fomo dza khumbelo ya mushumo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwiga zwa u vhala Tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho Madzina Masala Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḑivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṇekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo ya kushumisele** **Awara 1 (u funza nga u ṱanganela na u funza zwi khagala)**
9 na 10	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** U thetshelesa zwibveledzwa zwo fhambanaho, tsumbo: luimbo/ maipfi a luimbo. U ita u haseledza KANA U anetshela tshiṱori: thandela ya u vhala ya nyengedzedzo	**U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa u tou vhona:** • U ḓivhadza mbonalo ya tshibveledzwa tsha u tou vhona • U ṱalela na u ita u haseledza nga ha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa u tou vhona, tsumbo, girafu, nyolo, tshinepe	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** Posiṱara / fuḽaya, tsumbo: vhuṱambo ha u alusa tshikwama tsha tshiimiswa **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maiti, maṱaluli na madzina - ndovhololo yo ṱanganelanaho na u vhala na u ṅwala Zwifhinga U ṱalutshedza zwine maiti, maṱaluli na madzina ane a khou shumiswa a amba zwone Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele

Mishumo ya u linga ha Fomaḽa kha Themo ya 1			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo wa 4**
Oraḽa: Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa	**Oraḽa:** U haseledza	**U ṅwala**: Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu / tshipfufhi	**Thesite ya 1:** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyoṋḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2				
Dzivhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṋekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele** **Awara 1 (u funza nga u ṱanganelana na u funza zwi khagala)**
11 na 12	**U amba hu si ha fomaḽa:** U ṋea ndaela kana masia (tsumbo: tsumbanḓila ya bada ya bisi) nga zwigwada / nga muthihi-muthihi	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwo tou ṅwalwaho zwipfufhi hu tshi itelwa u pfesesa kha vhuimo ha maipfi** U vhala tsumbo dza ndaela kana masia	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala ndaela kana masia nga ha, tsumbo:u swika huṅwe fhethu nga u shumisa tsumbanḓila ya bada ya bisi **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Mamudi a ndaela Maṱanganyi Masala Maṱanganyi a lunzhedzanaho a sumbedzaho zwiitisi zwa zwithu, (tsumbo: *ngauri, hone-ha, zwino-ha*) na tshifhinga (tsumbo: *zwino-ha, ha tevhela, nga murahu)* Thangeladzina (Ndovhololo) **Ḓivhaipfi** kha nyimele
13 na 14	**U amba na u ṋekedza ha fomaḽa:** U ita u haseledza nga ha mbonalo ya tshipitshi tsho lugiselwaho U amba ho lugiselwaho	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo, tsumbo, u ḓivha na u ita u haseledza nga ha mushumo waa zwiteṅwa zwa girama, tsumbo, zwifhinga, maṱaluli	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: tshilapfu:** U ṅwala tshipitshi tsho lugiselwaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: pulana U ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Ndovhololo ya zwifhinga Thangeladzina Mushumo wa ṱhalusamaipfi Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2				
Dzivhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṋekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele** **Awara 1 (u funza nga u ṱanganelana na u funza zwi khagala)**
15 na16	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** U thetshelesa tholokanyoṋḓivho U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho Tsumbo. Khungedzelo ya u tou amba kana mufhindulano	**U vhala u itela u pfesesa:** U vhala na u ṱalutshedza mbonalo ya, tsumbo; zwibveledzwa zwa u tou vhona khathuni, zwipiḓa zwa khomiki / vidio dza khomiki **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala khungedzelo / posigaraṱa / garaṱa ya thambo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwiga zwa u vhala zwa tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho (ndovhololo) Maambaita na maambaitwa Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele
17 na 18	**U amba na u ṋekedza ha fomaḽa:** **Nyedziselo** kha mulaedza wa tshibveledzwa tsha ḽitheretsha	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U shumisa tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa murango wa u ṅwala dayari kana vhurifhi ha khonani **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U ḓivha na u khwaṱhisedza phambano ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo i shumiswaho kha luambo **Ḓivhaipfi** kha nyimele
19 na 20	**Milingo ya vhukati ha Ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha themo ya 2		
Mushumo wa 5	**Mushumo wa 6**	**Mushumo wa 7**
Oraḽa: U amba ho lugiselwaho	**Ḽitheretsha:** Mbudziso pfufhi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha:** Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṉekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo Awara 1 (mvanganyo na/u funza nga u vanga na u funza zwi khagala)**
21 na 22	**U vhalela nṱha ho lugiselwaho hu re na ndivho:** U vhalela nṱha ho sedzaho kha u vhala nga u tou elela, mubulo wa maipfi na thounu tsumbo: vhurifhi ha fomaḽa ho ṅwalwaho nga ene muṉe/ vhagudi ngae kana vhaṅwe	**U vhala na u ṱalela ha nyengedzedzo ha mugudi e eṱhe:** U vhala u itela u takalela: U vhala tsumbo dza marifhi a fomaḽa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala vhurifhi ha fomaḽa **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Vhushaka vhukati ha ṉefhungo na tshiitwa kha ḽiiti na maḓadzisi kha zwivhumbeo zwa fhungo Ḽipfanisi Nzudzanyo ya maipfi **Ḓivhaipfi** kha nyimele
23 na 24	**U thetshelesa u itela vhukwamani:** U thetshelesa na u ṉekedza tsumbo: milaedza mipfufhi / ndaela / nḓivhadzo	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** Imeiḽi / notsi dzi no vhewa kha vothi ḽa firidzhi / mulaedza u re kha mutshini wa u fhindula **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U khwaṱhisedza ḽimudi ḽa ndaela Zwivhumbeo tsha luambo: Fhungo ḽa ṱhoho na zwidodombedzwa zwine zwa ḽi tikedza Zwifhinga Ḽipfanisi **Ḓivhaipfi** kha nyimele
25 na 26	**U vhalela nṱha ho lugiselwaho hu re na ndivho:** Tsumbo: Tshibveledzwa tsho nangiwaho	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa	**Maanea a nganetshelo:** Tsumbo: U ṱalutshhedza zwe wa vhuya wa ṱangana nazwo zwa shandukisa vhutshilo hau. **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbeo na milayo ya na kushumisele kwa luambo Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṉekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo Awara 1 (mvanganyo na/u funza nga u vanga na u funza zwi khagala)**
27 na 28	**U thetshelesa hu re na u takalela:** U thetshelesa ḓirama ya radio / tshipitshi tsho rekhodiwaho / nyedziselo / u tamba nga u edzisela u vhala	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Ndima:** U ṅwala ndima ine wa ḓo bvisela khagala na u tikedza mihumbulo yau nga ha tshiṅwe tshithu **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Thounu, ipfi / vhuḓipfi, zwi ḓiswaho nga mamudi **Ḓivhaipfi** i re kha nyimele
29 na 30	**U amba hu si ha fomaḽa:** U haseledza hu elanaho na tshibveledzwa tsha ḽitheretsha	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa **U vhala na u ṱalela ha nyengedzedzo ha mugudi e eṱhe** Tshibveledzwa tsha u engedza nḓivho, tsumbo: fanthasi, muḽoro	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala dayari / u sedzulusa tshiṱori tshipfufhi **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Madzina Vhuthihi na vhunzhi Mavhudzisi Khanedza Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** i elanaho na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha themo ya 3		
Mushumo wa 8	**Mushumo wa 9**	**Mushumo wa 10**
Oraḽa: U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U ṅwala:** Maanea Nganetshelo / Mbuletshedzo	**Thesite ya 2:** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Ḽitheretsha: Mbudziso pfufhi

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṉekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele kwa luambo awara 1 (u funza nga u ṱhanganelanona u funza zwi khagala)**
31 na 32	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** **U amba hu si ha fomaḽa** U haseledza, tsumbo dza marifhi a khumbelo / mbilaelo	**U vhala u itela u ḑivho kushumisele kwa luambo nga vhudzivha:** U engedza nḓivho: Zwithu zwa u vhala zwa ndeme U ḑivha ṱhalutshedzo yo dzumbamaho **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala vhurifhi ha khumbelo kana mbilaelo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maambaita na maambaitwa Ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Nḓivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha **Ḑivhaipfi** kha nyimele
33 na 34	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** U thetshelesa: U guda u ṅwala notsi U thetshelesa u itela u wana muhumbulo muhulwane, n.z.	**U vhala u itela u pfesesa** Mveledziso ya ḑivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala notsi dza vhumba mafhungo o fhelelaho **U ṅwala manweledzo:** U nweledza tshibveledzwa tsho ṉewaho nga u tou ṅwala mbuno u ya nga buḽethe **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza	• Ndovhololo ya maambaita na maambaitwa • Maṱanganyi • U shumisa luambo nga vhudzivha Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḑivhaipfi** kha nyimele
35 and 36	**U amba hu si ha fomaḽa:** U haseledza, tsumbo: ḽiriki dza luimbo	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḑivhaipfi na kushumisele kwa luambo **U vhala na u ṱalela ha nyengedzedzo ha mugudi e eṱhe:** Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha u takalela na u ḑiphina	**Ndima:** U ṅwala ndima ya u vhuisa muhumbulo ya pharagirafu mbili kha kushumisele kwa luambo kha muzika **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maṱaluli U shumisa luambo nga vhudzivha Nḓila ya u lumelisa i yelanaho na mvelele Redzhisiṱara **Ḑivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa na u amba** **Awara 2**	**U vhala na u ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u ṇekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele kwa luambo awara 1 (u funza nga u ṱhanganelanona u funza zwi khagala)**
37 na 38	**U amba hu si ha fomaḽa:** Ndovhololo: kiḽasi i si ya fomaḽa na u haseledza ya tshigwada nga tshifhinga tsha ndugiselo ya mulingo	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha:** Tsha ndugiselo ya mulingo	**Ndugiselo ya mulingo:** U ṅwala zwi tshi bva kha zwivhumbeo zwa vhusiki zwo nangwaho - u nanga ṱhoho na u **ṱuṱula muhumbulo / mapa wa muhumbulo** **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhohola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele Mushumo wa dikishinari / ṱhalusamaipfi / u guda maidioma / mirero / maambele a elanaho na tshibveledzwa tsho gudwaho Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele
39 na 40	**Milingo ya mafheloni a ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha Themo ya 4
Mushumo wa 11
Milingo ya mafheloni a ṅwaha Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala Bammbiri ḽa 3 – *Oraḽa *Maraga dza ṅwaha dza oraḽa dza u amba, u thetshelesa na a vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela na mushumo muthihi wo lugiselwaho wa u amba, mushumo muthihi wa u thetshelesa na mushumo muthihi wo lugiselwaho wa u vhalela nṱha na mushumo muthihi wa u haseledza.

3.5.3 PULANE YA U FUNZA YA GIREIDI YA 12

Pulane ya ṅwaha i nekedza mushumo muṱuku une wa fanela u itiwa na u lingiwa

Kha Gireidi ya 12 tshibveledzwa tsha ngudo ya fomaḽa (maṅwalwa o randelwaho) o vhaliwa u bva 1 u swika 12, tsumbo: awara dzine dza nga lingana mbili nga sekele ya tshirendo tshithihi kana nganeapfufhi nthihi kana tsipiḓatshithihi tsha nganea kana ḓirama. Arali nganea kana ḓirama ya luṱa luthihi yo nangiwa, mugudisi u tea u khethekanya mushumo nga yuniti dzine dza fanela u itiwa nga tshenetsho tshifhinga.

Kha gireidi 12 ho fanelwa u fhedzwa tshifhinga tshinzhi hu tshi khou itiwa ndovhololo na u lugisela vhagudi mulingo wa u fhedzisela wa nnḓa.

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo ya kushumisele** **awara 1 (u funza ho ṱanganelanaho na hu re khagala)**
1 na 2	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo** Nga vhavhili-vhavhili na nga kilasi yoṱhe: U ḓivhadza mugudi-ngae hu tshi shumiswa mafhungo o ṇewaho	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfufhi u itela u nweledza na u ita notsi:** • Tshibveledzwa tsha mafhungo (tsumbo, ndima ya mbuletshedzo) • Manweledzo a sa konḓi a mbuno dza ndeme **U ḓivhadza mbuno na muhumbulo** **U vhala/ ṱalela ha Nyengedzedzo ha ene muṇe** Thandela ya u vhala ho engedzedzwaho i a thomiwa	**Nganetshelo / Maanea a mbuletshedzo** **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwitatamennde, tshivhumbeo tsha fhungo (Ṇefhungo - ḽiiti - tshiitwa), maṱaluli U shumisa tshifhinga tsha zwino Ḓivhaipfi bvaho kha tshibveledzwa tsho shumiswaho
3 na 4	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo na u pfesesa:** U funza mbonalo dza u thetshelesela u itela u wana mafhungo na u pfesesa Mushumo wa tholokanyonḓivho ya u thetshelesa	**U vhala u itela u pfesesa** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha** • U ḓivhadza nga ha ḽitheretsha • U sedza kha mbonalo wa ambedzana nga hadzo • U vhala na u ambedzana nga tshibveledzwa.	**Maanea a nganetshelo / mbuletshedzo** **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tshtshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U bvisela khagala u nyanyuwa: maḓadzisi na maṱaluli (ndovhololo) **Ḓivhaipfi** kha nyimele **:** U vhumba maḓadzisi *(tsumbo.u ṭavhanya - u tshimbila nga u ṭavhanya**) na maṱaluli*** (tsumbo*: Munna **mulapfu** o ḓa)* Digirii/ Vhuimo ha mbambedzo

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo ya kushumisele** **awara 1 (u funza ho ṱanganelanaho na hu re khagala)**
5 na 6	**U amba na u ṇekedza ha fomaḽa:** • U ṇekedza muvhigo mupfufh lwa oraḽai • U bvisela khagala muhumbulo nga ha ṱhoho yo ambiwaho nga hayo kilasini.	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela u pfesesa kha vhuimo ha ipfi:** • U funza ḓivhaipfi ya u bvisela khagala muhumbulo kana u ṇea muvhigo • Tshibveledzwa tshi sumbedzaho muhumbulo / maime • U ḓivha na u ṱalutshedza kuvhonele kwa muvhali / maime. • U ṱalutshedza maime awe / kuvhonele kwawe • Tshibveledzwa itshi tshi nga yelana na ṱhoho yo shumiswaho kha u thetshelesa.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala muvhigo mupfufhi **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Milayo ya zwiga zwa u vhala ya tshipitshi tsho livhaho na tshipitshi tshi so ngo livhaho U ita ndovhololo ya maambaita na maambaitwa Maṱangangayi Mavhudzisi **Ḓivhaipfi**: zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsho vhalwaho Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo ya kushumisele** **awara 1 (u funza ho ṱanganelanaho na hu re khagala)**
7 na 8	**U amba hu si ha fomaḽa:** U haseledza, mbonalo dza zwibveledzwa zwa ḽitheretsha zwo gudwaho	**U vhalela u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḑivhaipfi na kushumisele kwa luambo. **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U tevhela mveledziso ya mubvumbedzwa kha nganeapfufhi/ u haseledza kha mbonalo dza tshirendo U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa.	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi**: U ḓadza fomo / khungedzelo / poswogaraṱa / garaṱa ya thambo / U ṅwala notsi dza vhumba mafhungo o fhelelaho **Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi** **U ṅwala manweledzo:** U nweledza tshibveledzwa tsho ṇewaho nga u tou ṅwala mbuno u ya nga dzibuḽethe **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwiga zwa u vhala / Ndongazwiga Tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho Madzina Masala Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḑivhaipfi** i re kha nyimele
9 na 10	**U thetshelesa u itela u takalela:** U thetshelesa zwibveledzwa zwo fhambanaho, tsumbo. nyimbo / maipfi a nyimbo. U haseledza. KANA U anetshela tshiṱori: thandela/ phurodzhekiti ya nyengedzedzo ya u vhala	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhonalaho zwo fhambanaho:** • U ḑivhadza mbonalo dza tshibveledzwa tsha u tou vhona • U ṱalela na u amba nga zwibveledzwa zwa u tou vhona zwo fhamba**n**aho tsumbo. girafu, diagiramu, zwifanyiso	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi:** / phosiṱara / fuḽaya tsumbo: vhuṱambo ha u alusa tshikwama tsha tshiimiswa **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Maiti, maṱaluli na madzina - ndovhololo yo ṱhanganelo na u vhala na u ṅwala Zwifhinga U ṱalutshedza ṱhalutshedzo ya maiti, maṱaluli na madzina a shumiswaho Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḑivhaipfi:** i re kha nyimele

Mishumo ya u linga ya fomaḽa Themo Ya 1			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo wa 4**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa	**Oraḽa:** U haseldza	**U ṅwala:** Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu / zwipfufhi	**Thesite ya 1:** Tholokanyonḓivho, manweledzo na zwivhumbeo na milayo na kushumisele **Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṋekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeozwa luambo na milayo ya kushumisele** **Awara 1 (mvanganyo na u funza zwi khagala)**
11 na 12	**U amba hu si ha fomaḽa:** U ṋea ndaela kana masia (tsumbo.tsumbanḓila ya bada ya bisi) zwigwadani / e eṱhe	**U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho kha vhuimo ha fhungo na ha pharagirafu:** U vhala tsumbo dza ndaela na masia	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi:** U ṅwala ndaela kana masia nga ha, tsumbo:u swika huṅwe fhethu nga u shumisa tsumbanḓila ya bada ya bisi **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Mamudi a ndaela Masala Maṱanganyi a lunzhedzanaho a sumbedzaho zwiitisi (tsumbo.*ngauri, hone, honeha*) na tshifhinga (tsumbo. *zwiḽa,zwi tevhelaho,nga murahur*) Thangeladzina (ndovhololo) **Ḓivhaipfi** kha nyimele
13 na 14	**U amba na u ṋekedza ha fomaḽa:** **U ambedzana ha fomaḽa** U ambedzana nga ha ṯhoho na u dzhenelela kha u haseledza	**U vhalela u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo, tsumbo, u ḓivha na u ita u haseledza nga ha mushumo waa zwiteṅwa zwa girama, tsumbo, zwifhinga, maṱaluli **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu:** U nwala tshipitshi tsho lugiselwaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U dovhololа zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele kwa luambo Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha Thangeladzina) Mushumo wa ṯhalusamaipfi Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** kha nyimele
15 na 16	**U thetshelesa u itela u wana mafhungo:** Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa u thetshelesela u wana mafhungo o khetheaho Tsumbo,.khungedzelo dzi pfalaho kana mufhindulano **U amba hu si ha fomaḽa** U amba nga ha zwiṱalusi zwa tshibveledzwa tsha u tou vhona	**U vhalela u itela u pfesesa:** U vhala na u ṱalutshedzela mbonalo dza, tsumbo: zwhibveledzwa zwa u tou vhona tsumbo.: khathuni,zwiṱripi zwa khomiki / khomiki dza vidio **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha** U vhala tshibveldzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Zwibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi** U ṅwala khungedzelo / phoswogaraṱac/ garaṱa dza thambo **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U dovhololа ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele kwa luambo U dzhiela nzhele vhukuma kushumisele kwa luambo Mafurase, zwivhumbeo na milayo na kushumisele Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** i re kha nyimele

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṇekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeozwa luambo na milayo ya kushumisele** **Awara 1 (mvanganyo na u funza zwi khagala)**
17 na 18	**U amba ha fomaḽa na u ṇekedza:** **U ita nyedziselo** kha mulaedza kha tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha	**U vhalela u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na u shumisa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u takalela na u pfesesa	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi:** U shumisa tshibveledzwa tsha ḽithretsha sa murango wa u ṅwala dayari kana vhurifhi ha vhukonani **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U dovhololа ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha U ḓivha na u khwaṱhiseza zwivhumbeo na milayo na kushumisele . **Ḓivhaipfi** i re kha nyimele
19 ana 20	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha THEMO YA 2		
Mushumo wa 5	**Mushumo wa 6**	**Mushumo wa 7**
Oraḽa: Tshipitsi tsho lugiselwaho	**Ḽitheretsha:** Mbudziso pfufhi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha:** Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U Vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṋekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele** **Awara 1 (ṱhanganelano/ kana yo ima i yoṱhe)**
21 na 22	**U vhalela nṱha ho lugiselwaho hu re na ndivho:** U vhalela nṱha ho sedzaho kha u vhala nga u tou elela, mubulo wa maipfi na thounu Tsumbo: Vhurifhi ha fomaḽa ho ṅwalwa nga ene muṋe / vhagudi ngae kana vhaṅwe	**U vhala / u ṱalela ha nyengedzedzo ha mugudi e eṱhe:** • U vhala u itela u takalela: • U vhala tsumbo dza marifhi a fomaḽa **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala vhurifhi ha fomaḽa kana ha khumbelo / khumbelo ya mushumo / mbilaelo / u pfela vhuṱungu / thambo / u livhuwa / u fhululedza **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U dovhololа ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo na kushumisele Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha Vhuṱumani ha ṋefhungo na tshiitwa na ḽiiti na ḽiṱaluli kha tshivhumbeo tsha fhungo Mapfanisi Nzudzanyo ya maipfi **Ḓivhaipfi** kha nyimele
23 na 24	**U thetshelesa u itela zwa u ambedzana:** U thetshelesa na u nekedza, tsumbo Milaedza mipfufhi / ndaela / dzinḓivhadzo **U amba hu si ha fomaḽa** U haseledza, tsumbo:. Nḓila dza kale na nḓila ntswa dza u haseledza	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U dovhololа mbonalo dza u ṅwala milaedza mipfufhi tsumbo: Imeiḽiii / notsi dzi no vhewa kha vothi ḽa firidzhi / mulaedza u re kha mutshini wa u fhindula KANA Ndaela kha ṱhoho dzo nangiwaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele** Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha U khwaṱhisedza ḽimudi ḽa ndaela Tshivhumbeo tsha luambo: fhungo ḽa ṱhoho na zwidodombedzwa zwine zwa ḽi tikedza Ḽiiti ḽipfanisi **Ḓivhaipfi** kha nyimele

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U Vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U ṅwala na u Ṋekedza** **Awara 2**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele** **Awara 1 (ṱhanganelano/ kana yo ima i yoṱhe)**
25 na 26	**U vhalela nṱha ho lugiselwaho hu re na ndivho:** Tsumbo: tshibveledzwa tsho nangiwaho U haseledza	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Maanea a ṱhaluso / a nganetshelo** Tsumbo: Tshenzhemo nthihi ye ya shandukisa vhutshilo hanga **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho,u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** i re kha nyimele
27 na 28	**U thetshelesa u itela u takalela:** U thetshelesa ḓirama ya radio / tshipitshi tsho rekhodiwaho / nyedziselo / u vhala ḽitambwa **U amba hu si ha fomaḽa:** U haseledza nga zwigwada, tsumbo: u bvisela khagala muhumbulo u bva kha tshibveledzwa tsha u tou pfa	**U vhala u itela u pfesesa:** Mveledziso ya ḓivhaipfi na u shumisa luambo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u pfesesa	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu:** U ṅwala riviyu/ tsedzuluso ya tshiṱori tshipfufhi tsho vhalwaho **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U dovhololа ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele kwa luambo Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha Thounu, ipfi, zwine zwa ḓisa mamudu **Ḓivhaipfi** kha nyimele
29 na 30	**Tshipitshi tshi si tsha fomaḽa:** U haseledza yo livhaho kha tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha	**Tshibveledzwa tsha ḽiitheretsha:** U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u itela u takalela na u itela u pfesesa **U vhala na u ṱalela ha nyengedzedzo ha muthu e eṱhe:** Tshibveledzwa tsha u engedza nḓivho tsumbo, zwa khumbulelwa / fanthasi, muloro	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi:** U ṅwala dayari / u ita tsedzuluso ya tshiṱori tshipfufhi **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	U dovhololo zwivhumbeo na milayo ya kushumsele kwa luambo Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha Madzina - kha vhuthihi na kha vhunzhi Mavhudzisi Khanedza Dzilafho ha vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wa vhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi** i elanaho na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha themo ya 3		
Mushumo wa 8	**Mushumo wa 9**	**Mushumo wa 10**
Oraḽa: U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U ṅwala:** Maanea	***Milingothangeli** Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na ḽitheretsha (120) Bammbiri 2 – U ṅwala (80) KANA Thesite yo ṅwaliwaho

***Milingothangeli:** Kha Gireidi ya 12 muṅwe wa mishumo kha Themo ya 2 kana Themo ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Kha nyimele ine mulingo muthihi kha mivhili ya nga ngomu ya ṅwalwa kha Gireidi ya 12, muṅwe wa milingo u tea u imelwa nga thesite mafheleloni a themo (mushumo wa 8 na wa 10).

GIREIDI YA 12 THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba** **Awara 2**	**U Vhala na u Ṱalela** **Awara 3**	**U Ṅwala na u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele**
31 na 32	**U amba hu si ha fomaḽa:** U haseledza ya kilasi na ya tshigwada i si ya fomaḽa hu tshi itelwa ndugiselo ya mulingo	**U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela u pfesesa vhuimo ha fhungo na ha phara** U shumisa mabammbiri a mulingo a kale u itela u vusuludza ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa na zwiṱirathedzhi zwa u vhala mugudi o tou fombe hu tshi itelwa ndugiselo ya mulingo wa nnḓa	U shumisa mabammbiri a kale a mulingo u ita ndovhololo ya tshivhumbeo tsha mulingo u itela ndugiselo ya mulingo wa nnḓa **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **shivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha U shumisa mabammbiri a mulingo a kale u ita ndovhololo ya luambo hu u itela dzindugiselo dza u ṅwala mulingo wa nnḓa
33 na 34	**U amba hu si ha fomaḽa:** U haseledza nga kilasi na nga tshigwada hu si ha fomaḽa hu tshi itelwa u ita ndugiselo ya mulingo	**U vhala wo tou fombe tshibveledzwa tsho tou ṅwaliwaho tshipfufhi u itela u pfesesa kha vhuimo ha ipfi:** U shumisa mabammbiri a mulingo a kale u itela u vusuludza ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa na zwiṱirathedzhi zwa u vhala mugudi o tou fombe hu tshi itelwa ndugiselo ya mulingo wa nnḓa	U shumisa mabammbiri a kale a mulingo u ita ndovhololo ya tshivhumbeo tsha mulingo u itela ndugiselo ya mulingo wa nnḓa **Livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala**: U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula zwo khakheaho, u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (Hu sedzwe kha 3.3)	Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele kwa luambo Ndivho ya kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vudzivha U shumisa mabammbiri a mulingo a kale u ita ndovhololo ya luambo hu u itela dzindugiselo dza u ṅwala mulingo wa nnḓa **Ḓivhaipfi** i elanaho na tshibveledzwa tsha u vhala i tshi bva kha mabammbiri a mulingo wo fhiraho
35 na 36	**MULINGO WA NNḒA**			
37 na 38	**MULINGO WA NNḒA**			
39 na 40	**MULINGO WA NNḒA**			

Mulingo wa mafheloni a ṅwaha:

Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha

Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala

Bammbiri ḽa 3 – *Oraḽa

***Oraḽa:** Maraga dza ṅwaha dza mushumo wa oraḽa wa u amba, u thetshelesa na u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa u amba wo dzudzanyelwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na miṅwe, sa u vhala ho dzudzanyelwaho, u amba hu so ngo dzudzanyelwaho/u amba hu si ha fomaḽa kha mushumo wa tshigwada.

KHETHEKANYO YA 4:. U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZEDZA LWA VHUVHILI

4.1 Marangaphanḓa

U linga ndi maitele o dzudzanywaho ane a ḓo dzula a tshi khou itea hu tshi topolwa, u kuvhanganya na u ṱalutshedza mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi, hu tshi khou shumiswa zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa u linga. Zwi dzhia maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha tswikelelo; u sedzulusa vhuṱanzi uho; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u itela u pfesesa na u ḓo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oṱhe mavhili ane a si vhe fomaḽa (U linga ha vhugudisi) na ha fomaḽa (U linga ha u Guda). Kha nzulele dzoṱhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa murahu tshifhinga tshoṱhe u itela u khwaṱhisedza tshenzhemo ya u guda.

U linga zwikili zwa luambo zwi tea u ṱanganywa. U linga tholokanyonḓivho zwi tea u ṱumanywa na kushumisele kwa laumbo. U linga u ṅwala zwi tea u dzhenisa ṱhoho dzine dza vha dza zwithu zwi no bvelela kha vhutshilo ha vhukuma.

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa

U linga ha vhugudisi hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṱhe nga ha vhukoni ha mugudi vhune hu nga shumiswa kha u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḽa ndi mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe wa u lavhelesa mvelephanḓa ya vhana. Izwi zwi itwa nga ndavheleso, u haseledza, tsumbedzo dza phrakhithikhala, khoniferentsi dza mudededzi na vhana, u ṱangana hu si ha fomaḽa kiḽasini, nz. U linga hu si ha fomaḽa hu leluwa u fana na u ima nga tshifhinga tsha ngudo, u lavhelesa fhano kana u amba na vhana uri u guda hu khou bvela hani phanḓa. U linga hu si ha fomaḽa hu tea u shumiswa u vhiga mawanwa na u thusa u pulana kufunzele, fhedzi a hu tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwi zwine zwa vha thungo na mishumo ya u guda i no khou itea kiḽasini. Vhagudi kana vhagudisi vha nga kona u koreka iyi mishumo ya u linga.

U ḓilinga na u linga khonani zwi dzhenisa vhagudi kha ndingo. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha vhukoni havho. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi rekhodiwi lwa fomaḽa nga nnḓani ha musi arali mudededzi a tshi ṱoḓa u ita zwenezwo zwa u linga. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi dzhielwi nṱha kha u phasisa na kha ṱhanziela.

4.3 U linga ha fomaḽa

Mishumo yoṱhe ya u linga ine ya vhumba mbekanyamushumo dza u linga dza fomaḽa dza ṅwaha dzi dzhiwa sa u linga ha fomaḽa. Mishumo ya u linga ya fomaḽa i a korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḽa nga mudededzi lwa u phasisa na ṱhanziela. Mishumo yoṱhe ya u linga ya fomaḽa i tea u modarethiwa u itela uri nangoho vhunzani hu dzule hu ha maimo a nṱha na u vhona uri maimo o teaho o swikelelwa.

U linga ha fomaḽa hu ṋea vhagudisi nḓila ya sisitemethikhi ya u ṱhaṱhuvha yavhuḓi ine vhagudi vha khou bvelela ngayo kha gireidi na kha thero. Tsumbo ya u linga ha fomaḽa ndi Thesite, milingo, mishumo ya phrakhithikhala, thandela, u ṋetshedza ha oraḽa, tsumbedzo, kushumele, nz. Mishumo ya u linga ya fomaḽa i vha tshipiḓa tsha mbekanyamushumo ya u linga ya ṅwaha woṱhe kha gireidi iṅwe na iṅwe na kha thero.iṅwe na iṅwe.

Thebuḽu i tevhelaho i ṋea ṱhoḓea dza u linga ha fomaḽa kha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili:

Thebuḽu ya 1: Nyangaredzo ya thodea dza mbekanyamushumo ya u linga Gireidi dza 10-11

U linga ha fomaḽa		
Vhukati ha ṅwaha	**Mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**75%**	
U linga ho teiwaho tshikoloni (LTT/SBA)	**Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**50 %**	**25 %**
• Thesite mbili (2) • Mishumo ya 7 • Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṅwaha)	**Milingo ya u ṅwala** Bammbiri 1 (Awara 2½) – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri 2 (Awara 2) – U ṅwala	**Mishumo ya u linga ha Oraḽa: Bammbiri 3** U thetshelesa Tshipitshi tsho lugiselwaho u haseledza U vhalela nṱha ho / u haseledza Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba ndingo ya nnḓa ya mafheloni a ṅwaha

Thebuḽu ya 2:Mbekanyamushumo ya u linga Gireidi dza 10-12

U linga ha fomaḽa		
Vhukati ha ṅwaha	**Mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**75%**	
U linga ho teiwaho tshikoloni (LTT) -	**Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**50 %**	**25 %**
• Thesite nthihi (1) • Mishumo ya 7 • Milingo mivhili (2) (vhukati ha ṅwaha na wa u rangela)	**Milingo ya u ṅwala** Bammbiri 1 (Awara 2½) – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri 2 (Awara 2) – U ṅwala	**Mishumo ya U linga ha Oraḽa: Bammbiri 3** U thetshelesa Tshipitshi tsho lugiselwaho u haseledza U vhalela nṱha ho / u haseledza Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba ndingo ya nnḓa ya mafheloni a ṅwaha.

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na miṅwaha ya muthu na maimo a u bveledzisa. Nyolo ya mishumo iyi i tea zwi re ngomu kha thero na u dzhenisa mishumo yo fhambanaho u itela u swikelela zwipikwa.

U linga ha fomaḽa hu tea u thusa kha tshivhalo, maimo a u ḓivha na vhukoni ha vhagudi sa zwe zwa sumbedziswa afha fhasi:

Thebuḽu ya 3: Nyangaredzo ya ṱhoḓea dza mbekanyamushumo ya u ḽinga Gireidi ya 12

Maimo	Mushumo	Phesenthedzhi Mushumo
Mbudziso dza ṱhalutshedzo dzi re khagala/ dzi so ngo dzumbamaho (Vhuimo 1) U dzudzanyulula (Vhuimo 2)	• Mbudziso dzi no amba nga mafhungo a so ngo buletshedzwaho nga maanḓa ngomu mafhungoni. • Bulani zwithu/vhathu/fhethu/elemennde … • Bulani mbuno/vhungane/ndivho/mihumbulo … • Topolani vhungani/vhathu/zwiitisi… • Itani mutevhe wa dziphoindi- ndivho/mbuno/vhungani … • Ṱalutshedzani fhethu/muthu/muanewa ... • Ambani hafhu nga zwo iteaho/tshipiḓa/tshenzhemo • Mbudziso dzine dza ṱoḓa u sengulusa, u ṱanganya na u vhekanywa ha mafhungo • U nweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhuḓi na vhuvhi… • U amba zwi no fana/phambano …	**Maimo 1 na 2: 40%**
U humbulela (Vhuimo 3)	Mbudziso dzine dza ṱoḓa vhagudi vha tshi ṱalutshedzela milaedza i so ngo bviselwaho khagala nga u ṱumanya mafhungo u bva kha zwipiḓa zwo fhambanaho zwa tshibveledzwa kana vhuṱaledzi kha tshibveledzwa na kha nḓivho thangeli kana tshenzhemo ine vha vha nayo na u swikelela magumo.. U ṱalutshedza muhumbulo muhulwane/ mulaedzw … U vhambedza mihumbulo/vhuvha/nyito … Ndi ifhio ndivho/vhuvha/ṱhuṱhuwedzo/vhungani ha muṅwali (kana muanewa) … Ṱalutshedzani zwiitisi/mvelelo dza… Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (nz.) nga ha muṱalutshedzi/ muṅwali/muanewa… Ndi zwifhio, zwine na humbula uri zwi ḓo vha mvelelo (nz.) zwa nyito/nyimele …	**Vhuimo 3: 40%**

U ṱhaṱhuvha/ saukanya (Vhuimo 4) U takalela (Vhuimo 5)	Mbudziso hedzi dzi amba nga khaṱhulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzhenisa khaṱhulo nga ha vhungoho, u fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo sa u ṱoḓea na u ṱanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele. • Ni humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea …? • U ṱaṱa ha muṅwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei… • Haseledzani/ni ṋee mihumbulo lwa u sasaladza nga ha nyito, ndivho, tshiitisi, vhuvha, mahumbulwa, masiandaitwa … • Ni a tendelana na muhumbulo/tshitatamennde/ndavheleso/ṱhaluso • Nga kuvhonele kwaṋu, muṅwali/muṱalutshedzi/muanewa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (ni tikedze phindulo yaṋu/ni ṋee vhungane ha phindulo yaṋu) • Naa vhuvha/kutshilele/nyito ya muanewa ndi hone kana u ṱanganedzea kha inwi. Ni ṋee thikhedzo kha phindulo yaṋu. • Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa muanewa zwi sumbedza mini nga ha ene muṋe musi ho sedzwa matshilele a ṱanganedzeaho? • Ambani nga u sasaladza/ni ṋea mahumbulwa nga ha ndeme ya khaṱhulo kha maṅwalwa Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa mutshudeni nga tshibveledzwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa zwi re ngomu, u ḓibaḓekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga muṅwali (sa u nanga maipfi na zwifanyiso zwa muhumbulo). • Ambani nga ha phindulo yaṋu kha maṅwalwa/ tshiwo/ nyimele/ khuḓano/ thaidzo … • Ni a pfela vhuṱungu muanewa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi ḓo vha no dzhia arali no vha ni kha nzulele i no fana na iyo? • Ambani ni ṋee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga muṅwali … …	**Maimo 4 na 5: 20%**

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga

Mbekanyamushumo ya U linga yo dzudzanywa/disainiwa uri i phaḓaladze mishumo ya u linga ya fomaḽa kha thero dzoṱhe tshikoloni u buḓekana na themo yoṱhe

4.4.1 Ṱhoḓea dza nyangaredzo

Thebuḽu dzi tevhelaho dzi ṋea nyangaredzo ya ṱhoḓea ya Mbekanyamushumo ya u Linga ya themo iṅwe na iṅwe kha Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili

Thebulu ya 1: Ṱhoḓea dza nyangaredzi dza mbekanyamushumo dza u linga dza Gireidi dza 10-11

Mbekanyamushumo ya u linga			
LTT (SBA) nga themo			**Milingo ya mafheloni a ṅwaha**
Themo ya 1: Mishumo miraru (3) + Thesite nthihi (1) ya u tou ṅwala	**Themo ya 2:** Mishumo 2 + Mulingo muthihi (1) wa vhukati ha ṅwaha une wa angaredza: Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri 2 – U ṅwala (Hu nga ṅwalwa nga Shundunthule kana Fulwi)	**Themo ya 3:** Mishumo mivhili (2) + Thesite nthihi (1)ya u tou ṅwala	**Them ya 4:** Mulingo muthihi (1) wa mafheloni a ṅwaha wa nga ngomu une wa angaredza: Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri 2 – U ṅwala + Bammbiri 3 – Oraḽa
Maraga dza Themo(Themo ya 1 - 3): • Themo iṅwe na iṅwe, ṱanganyani maraga dzo tou ralo na ṱhanganyelo ni ise kha % ya maraga dza Themo. **Maraga dza u phasisa / fhirisela phanḓa:** • Ṱanganyani maraga dza LTT (SBA) dzo tou ralo na ṱhanganyelo ya mishumo ya u linga ya u bva kha Themo ya 1 u swika Themo ya 3 ni ise kha 25% • Isani Bammbiri 1 kha 30%, • Isani Bammbiri 2 kha 20% • Isani maraga dza Oraḽa (Bammbiri 3) kha 25%			

Thebuḽu .ya 2: Mbekanyamushumo ya u Linga Gireidi dza 10-11

Mbekanyamushumo ya u linga			
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha Themo ya 1			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo wa 4**
Oraḽa: **(Maraga dza 25)** U thetshelesa/ u haseledza/ tshipitshi tsho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**Oraḽa**: **(Maraga dza 25)** U thetshelesa/ u haseledza/ Tshipitshi tsho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U ṅwala: (Maraga 20)** Zwibveledzwa zwilapfu/ zwipfufhi zwa vhudavhidzani: **Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani:** Vhurifhi ha fomaḽa / Vhurifhi ha vhokenani (ha khumbelo/ ha mbilaelo/ ha u apulaya/ ha tshiofisi/ ha ndivhuho/ ha u fhululedza/ ha u lilisa / ripoto ṱhukhu / rivuwu ya nganea pfufhi kana fiḽimu / tshipitshi / mufhindulano **Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani:** Khungedzelo / dayari / posikaraṱa / garaṱa ya thambo / ndaela / masia / fuḽayasi / phosiṱara / u ḓadza fomo	****Thesite 1: (Maraga 40)** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyoṋḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha Themo ya 2			
Mushumo wa 5	**Mushumo wa 6**	**Mushumo wa 7**	
Oraḽa: (Maraga 25) U thetshelesa U haseledza/ Tshipitshi tsho lugiselwaho U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**Litheretsha: (Maraga 40)** Mbudziso dzi mafhungoni	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha: (Maraga 200)** Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na ḽitheretsha (120) Bammbiri 2 – U ṅwala (80) / Hu nga ṅwalwa nga Shundunthule kana Fulwi	
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 3			
Mushumo wa 8	**Mushumo wa 9**	**Mushumo wa 10**	
***Oraḽa**: **(Maraga 25)** U thetshelesa/ U haseledza/ Tshipitshi ho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U ṅwala: (Maraga 40)** **Maanea** Nganetshelo / mbuletshedzo	****Thesite ya 2: (Maraga 40)** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyoṋḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Ḽitheretsha: Mbudziso pfufhi	
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 4			
Mushumi wa 11			
Mafheleloni a ṅwaha: (Maraga 300) Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha Nyimele na Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 2 – U ṅwala Bammbiri ḽa 3 – *Oraḽa			

***Oraḽa:** Vhagudi vha tea ita mushumo muthihi wa u amba o ḓilugisela, mushumo muthihi wa u haseledza, mushumo muthihi wa u thetshelesa, na mushumo muthihi wa u vhalela nṱha vhukati ha ṅwaha

****Thesite ya 1** i nga sethiwa ya vha na **maraga dza 40** kana, arali dzi nnzhi, dzi fanela **u iswa kha 40.** Hu khou themendelwa u ṱanganyiswa ha tholokanyoṋḓivho, Manweledzo na Tshivhumbeo tsha luambo na milayo ya kushumisele kha nyimele - vhagudisi vha ṱuṱuwedzwa u bveledza/dizaina ṱhanganyelo ya zwithu zwi tshimbilelanaho (mbekanyamushumo ya thesite, tshifhinga tsho ṋewaho n.z tsha tshikolo.

Dzhielani nzhele: Thesite kha Mbekanyamushumo ya u Linga i so ngo itwa nga zwitesite zwinzhizwinzhi.Thesite iṅwe na iṅwe i tea u vha na mushumo munzhi, yo tea u ṅwalwa nga minete ya 45 - 60 na u dzumbulula maimo a ṋḓivho o fhambanaho sa zwe zwa sumbedzwa kha mabammbiri a mulingo.

Thebuḽu ya 3: Nyangaredzo dza Mbekanyamushumo wa u Linga Gireidi ya 12

<table>
<tr><th colspan="3">Mbekanyamushumo ya u linga</th><th rowspan="2">Mulingo wa nnḓa</th></tr>
<tr><th colspan="3">LTT (SBA) nga Themo</th></tr>
<tr><td>THEMO ya 1:
Mishumo miraru (3)
Thesite nthihi (1) ya u ṅwala</td><td>THEMO ya 2:
Mishumo mivhili (2)
+
Mulingo muthihi (1) wa vhukati ha ṅwaha u re na:
Mabammbiri mavhili (2):
Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha
Bammbiri 2 – U ṅwala (Hu nga ṅwalwa nga Shundunthule kana Fulwi)
KANA
Thesithe ya u tou ṅwala</td><td>THEMO ya 3:
Mishumo mivhili (2)
+
Mulingothangeli muthihi (1) u re na:
Mabammbiri mavhili (2):
Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha
Bammbiri 2 – U ṅwala (Hu nga ṅwalwa nga Ṱhangule kana Khubvumedzi)</td><td>THEMO ya 4:
Mulingo muthihi (1) wa nnḓa u re na
Mabammbiri mavhili (2):
Bammbiri 1 – Luambo kha nyimelena na Ḽitheretsha
Bammbiri 2 – U ṅwala
+
Bammbiri 3 – Oraḽa</td></tr>
<tr><td colspan="4">Maraga dza Themo (Themo ya 1 - 3):
• Themo iṅwe na iṅwe, ṱanganyani maraga zwadzo na ṱhanganyelo ni ise kha % ya maraga dza Themo.
Maraga dza LTT (SBA):
• Ṱanganyani maraga zwadzo na ṱhanganyelo kha mishumo ya u linga ya u bva kha Themo ya 1 u swika Themo ya 3 ni ise kha 25%
Mulingo wa nnḓa
• Isani Bammbiri 1 kha 30%,
• Isani Bammbiri 2 kha 20%
• Isani maraga dza Oraḽa (Bammbiri 3) kha 25%</td></tr>
</table>

Thebuḽu ya 4: Mbekanyamushumo ya u Linga Gireidi ya 12

Mbekanyamushumo ya u linga			
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha Themo 1			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo wa 4**
Oraḽa: (Maraga 25) U thetshelesa U haseledza Tshipitshi tsho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	***Oraḽa: (Maraga 25)** U thetshelesa/ U haseledza/ Tshipitshi tsho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U ṅwala: (Maraga20)** Zwibveledzwa zwilapfu/ zwipfufhi zwa vhudavhidzani: **Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani:** Vhurifhi ha fomaḽa / Vhurifhi ha vhokenani (ha khumbelo/ ha mbilaelo/ ha u apulaya/ ha tshiofisi/ ha ndivhuho/ ha u fhululedza/ ha u lilisa / ripoto ṱhukhu / rivuwu ya nganea pfufhi kana fiḽimu / tshipitshi / mufhindulano **Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani:** Khungedzelo / dayari / posikaraṱa / garaṱa ya thambo / ndaela / masia / fuḽayasi / phosiṱara / u ḓadza fomo	****Thesite 1: (Maraga 40)** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyoṋḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha Themo ya 2			
Mushumo wa 5	**Mushumo wa 6**	**Mushumo wa 7**	
Oraḽa: (Maraga 25) U thetshelesa / U haseledza/ Tshipitshi tsho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**Ḽitheretsha: (Maraga 40)** Mbudziso pfufhi	***Milingo ya vhukati ha ṅwaha: (Maraga 200)** Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha (120) Bammbiri 2 – U ṅwala (80) KANA Thesite ya u tou ṅwala	
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha Themo ya 3			
Mushumo wa 8	**Mushumo wa 9**	**Mushumo wa 10**	
Oraḽa: (Maraga 25) U thetshelesa / U haseledza/ Tshipitshi tsho lugiselwaho/ U vhalela nṱha ho lugiselwaho	**U ṅwala: (Maraga 40)** Maana Nganetshelo / mbulatshedzo	***Milingothangeli: (Maraga 200)** Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele na Ḽitheretsha (120) Bammbiri 2 – U ṅwala (80) **KANA** Thesite ya u tou ṅwala	

***Oraḽa:** Vhagudi vha tea u ita mushumo muthihi wa u amba ho lugiselwaho,u ita u haseledza luthihi, u ita mushumo wa u thetshelesa muthihi, u ita mushumo wa u vhalela nṱha ho lugiselwaho vhukati ha ṅwaha

****Thesite ya 1** i nga sethiwa ya vha na maraga dza 40 kana, arali dzi nnzhi, dzi fanela u iswa kha **40 .** Hu themendeliwa u ṱanganywa ha tholokanyoṋḓivho, Manweledzo na tshivhumbeo tsha luambo na milayo na kushumiseleo kha nyimele, vhagudisi vha kombetshedzwa u dizaina ṱhanganyelo ya zwithu zwi tshimbilelanaho (mbekanyamushumo ya thesite, tshifhinga tsho ṉewaho n.z tsha tshikolo.

Dzhielani nzhele: Thesite kha mbekanyamushumo ya U linga i so ngo itwa nga zwitesite zwinzhi zwinzhi.Thesite iṅwe na iṅwe i tea u vha na mushumo munzhi, yo tea u ṅwalwa nga minete ya 45 - 60 na u dzumbulula maimo a

nḓivho o fhambanaho sa zwe zwa sumbedzwa kha mabammbiri a mulingo

***Mulingo wa vhukati ha ṅwaha na Milingothangeli:** Muthihi ya mishumo kha gireidi ya 12 kha Themo ya 2 na / kana Themo ya 3 u tea u vha mulingo wa ngomu, Kha nyimele ine mulingo muthihi fhedzi wa nnḓa wa ṅwaliwa kha Gireidi ya 12, muṅwe wa mulingo u tea u thivhiwa nga thesiṱe mafheloni a Themo (Mishumo ya 8 na 10)

4.4.2 Milingo

Fomethe ya mulingo bammbiri ḽa 1 na 2

Tshivhumbeo tsha mabammbiri a mulingo, Bammbiri 1 na 2

<table>
<tr><th>BAMMBIRI</th><th colspan="2">KHETHEKANYO</th><th colspan="2">MARAGA</th><th>TSHIFHINGA</th></tr>
<tr><td rowspan="15">1. Luambo kha Nyimele na Ḽitheretsha</td><td colspan="2">A: Tholokanyonḓivho
(Zwibveledzwa zwinzhi zwi a kona u shumiswa na zwibveledzwa zwa u vhonwa na girafiki)
Vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa tea u shumiswa</td><td rowspan="4">30</td><td rowspan="15">120</td><td rowspan="15">Gireidi 10-12
awara 2½</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Tshivhalo tsha maipfi</td></tr>
<tr><td>10</td><td>200-300</td></tr>
<tr><td>11</td><td>300-400</td></tr>
<tr><td>12</td><td>400-500</td></tr>
<tr><td colspan="2">B: Manweledzo: (Gireidi 10-12: maipfi a 50-60) - Mafhungo ha tei u bva kha tholokonyonḓivho.
Vhulapfu ha tshibveledzwa</td><td rowspan="4">10</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Tshivhalo tsha maipfi</td></tr>
<tr><td>10</td><td>a nga ḓi vha a 150</td></tr>
<tr><td>11</td><td>a nga ḓi vha a 180</td></tr>
<tr><td>12</td><td>a nga ḓi vha a 200</td></tr>
<tr><td colspan="2">C: Zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya kushumisele (hu lingiwa kha nyimele)
• Ḓivhaipfi na kushumisele kwa luambo
• Zwivhumbeo zwa fhungo na nḓivho ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha
• U dzudzanya</td><td>40</td></tr>
<tr><td colspan="2">D. Litheretsha
NTHIHI ya dzi tevhelaho:
Nganeapfufhi (mbudziso pfufhi dzo ḓisendekaho nga zwiṱori zwivhili)
KANA
Vhurendi (mbudziso pfufhi dzo ḓisendekaho nga zwirendo zwivhili zwo vhonalaho/ gudiwaho)
KANA
Nganea ṱhukhu (mbudziso pfufhi dzo ḓisendekaho nga tshibveledzwa)
KANA
Ḓirama ṱhukhu (mbudziso pfufhi dzo ḓisendekaho nga tshibveledzwa)</td><td>40
(2X20)
(2X20)
40
(40)</td></tr>
</table>

<table>
<tr><th>BAMMBIRI</th><th colspan="2">KHETEKANYO</th><th colspan="2">MARAGA</th><th>TSHIFHINGA</th></tr>
<tr><td rowspan="15">2. U ṅwala</td><td colspan="2">A: Maanea: Lushaka luthihi lwa maanea
Nganetshelo/mbuletshedzo</td><td rowspan="5">(40)</td><td rowspan="15">80</td><td rowspan="15">Greidi 10
Awara 2</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha maanea (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10</td><td>150-180</td></tr>
<tr><td>11</td><td>180-200</td></tr>
<tr><td>12</td><td>200-350</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hu lingwa zwi tevhelaho:
• Zwi re ngomu & vhupulani (60%)
• Luambo, tshitaila & u dzudzanya (30%)
• Tshivhumbeo (10%)</td></tr>
<tr><td colspan="2">B: Tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani - Tshibveledzwa tshithihi:
Marifhi a vhukonani/marifhi a fomaḽa (khumbelo/mbilahelo/khumbelo ya mushumo/vhubindudzi/ndivhuwo/u fhululedza/u pfela vhuṱungu/ ripoto pfufhi / riviyu / tshipitshi / mufhindulano</td><td rowspan="4">(20)</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10-12</td><td>80 - 100 (zwi re ngomu fhedzi)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hu lingwa zwi tevhelaho:
• Zwi re ngomu, vhupulani & tshivhumbeo (60%)
• Luambo, tshitaela & nzudzanyo (40%)</td></tr>
<tr><td colspan="2">C: Tshibveledzwa tshipfufhi tsha vhudavhidzani - tshibveledzwa tshithihi:
Khungedzelo/U ḓadza dayari/Posikaraṭa/Garaṭa ya thambo/U ḓadza fomo/Ndaela/Masia/Ndaela/Fuḽayasi/Phosiṭara</td><td rowspan="4">(20)</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10-12</td><td>50-80</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hu lingwa zwi tevhelaho:
• Zwi re ngomu,vhupulani & tshivhumbeo (60%)
• Luambo, tshitaila & nzudzanyo (40%)</td></tr>
</table>

Magudiswa a no tea u funziwa

U linga zwi kwama zwi re ngomu sa zwe zwa tiwa nga ha ḽiṅwalo. U ya nga ha nyaluwo ya u pfesesa magudiswa u ya nga gireidi, magudiswa na zwikili u bva kha Gireidi dza 10-12 zwi ḓo lingwa kha bammbiri ḽa nnḓa ḽa Gireidi ya 12.

Mishumo ya u linga ya Oraḽa: Bammbiri 3

Mishumo ya u linga ya oraḽa ye ya itwa vhukati ha ṅwaha i katela u linga ha nnḓa ha mafheloni a ṅwaha kha Gireidi ya12. I ita maraga dza 100 kha maraga dza 300 kha u linga ha nnḓa ha mafheloni a ṅwaha. Zwidodombedzwa zwa mishumo ya oraḽa, ine ya langilwa vhukati ha ṅwaha, ndi i tevhelaho:

BAMMBIRI 3	ZWIDODOMBEDZWA	MARAGA	
3. Oraḽa	*Oraḽa i ḓo seṱiwa nga ngomu, ya lingiwa nga ngomu, ya moderethiwa nnḓa. **U amba:** ***Tshipitshi tsho lugiselwaho*** ***U linga: U*** *pulana na u vhekanya magudiswa, thounu, zwikili zwa u amba, kushumisele kwone kwa luambo, kunangele kwa maipfii* **U haseledza** *U linga: Zwi re ngomu, thounu, zwikili zwa u amba, nḓivho ya u shumisa luamo lwa vhudzivha*	25 25	100
	U vhala: ***U vhalela nṱha ho lugiselwaho*** *U linga: Zwi re ngomu, thouni, zwikili zwa u amba, na u ṋekedza, nḓivho ya u shumisa luamo lwa vhudzivha*	25	
	U thetshelesa: ***Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa*** *U linga: U thetshelesa u itela u pfesesa, u wana mafhungo na u ṱhaṱhuvha*	25	

*Oraḽa: Maraga dza ṅwaha dza mushumo wo kuvhanganyiwaho wa u amba, u thetshelesa na u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa u amba wo lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa mushumo muthihi wa u vhalela nṱha ho lugiselwaho na mushumo muthhi wa u haseledza.

4.5 U rekhoda na u vhiga

U rekhoda ndi maitele ane mugudisi a ṅwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nḓivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhuḽamu na Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṉea vhuṱanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugela u aluwa kana u phasela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṱhisedza mvelaphanḓa yo itwaho nga mugudisi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhaṅwe vhashumisani. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nḓila nnzhi. Izwi zwi dzhenisa garaṱa dza mivhigo, miṱangano ya vhabebi, maḓuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhagudisi, u foinela, maṅwalo, lubammbiri lwa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, n.z. Vhagudisi vha gireidi dzoṯhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Maimo a vhuswikeleli ho fhambanaho na bennde dza phesenthedzhi dzo livhanaho nadzo dzi sumbedzwa dzo tsa nga matungo kha Thebuḽu i re afha fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U ELA	U ṮALUSA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhukoni ha maṱhakheni	80 - 100
6	Vhukoni ha nṱhesa	70 - 79
5	Vhukoni ha nṱha	60 - 69
4	Vhukoni vhu fushaho	50 - 59
3	Vhukoni ho linganelaho	40 - 49
2	Vhukoni ho linganelahonyana	30 - 39
1	U sa kona	0 - 29

Vhagudisi vha ḓo rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bammbiri ḽa u rekhodela; vha vhiga phesenthedzhi u ya nga thero kha garaṱa ya u vhiga ya mugudi.

4.6 U modereitha ndingo

U modereitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuḓi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa tshikoloni, tshiṱirikini, Vunḓuni na kha maimo a lushaka. Maitele a u modereitha o anganyelwaho na o teaho a tea u vha hone u itela ndeme ya u linga thero dzoṯhe.

4.6.1 U linga ha fomaḽa LTT (SBA)

- Thesite na milingo ya gireidi ya10 na 11 i modereithiwa ngomu. Mueletshedzi wa thero u tea u modereitha tsumbo ya mishumo iyi musi a tshi dalela zwikolo zwawe u khwaṱhisedza maimo a mishumo na u modereitha nga ngomu.
- Thesite na milingo ya Gireidi ya12 i modereithiwa kha Vunḓu. Maitele aya a ḓo langulwa nga muhasho wa pfunzo wa Vunḓu .
- Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modereitha tsumbo ya mabammbiri a Thesite na milingo zwi sa athu u ṅwalwa nga vhagudi u khwaṱhisedza vhuimo na u gaida vhagudisi kha u seṱa mishumo iyi.

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraḽa

- **Gireidi ya 10 na 11:** Mushumo muṅwe na muṅwe wa oraḽa une wa ḓo shumiswa sa tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya U linga i tea u ṋekedzwa kha muhulwane wa thero u itela u modereithiwa u sa athu lingedzwa nga vhagudi. Vhagudisi vha linga mishumo ya u linga ya oraḽa ya gireidi ya10 na 11. Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modereitha tsumbo ya mishumo ya u linga ya oraḽa kha madalo avho tshikoloni u khwaṱhisedza vhuimo ha mishumo na u modereitha ha nga ngomu.

- **Gireidi ya 12:** Mishumo ya oraḽa i tea u seṱiwa nga ngomu, u lingwa nga ngomu ya modereithiwa **nnḓa**. Mushumo wa oraḽa muṅwe na muṅwe une wa tea u shumiswa sa tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya U linga i tea u ṋekedzwa kha muhulwane wa thero u itela u moderethiwa u sa athu u lingedzwa nga vhagudi. Vhagudisi vha linga mishumo ya u linga ya oraḽa. Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modereitha tsumbo ya mishumo ya u linga ya oraḽa kha madalo avho tshikoloni u khwaṱhisedza vhuimo ha mishumo na u modereitha ha nga ngomu. Tsumbo ya vhagudi u bva kha tshikolo tshiṅwe na tshiṅwe vha tea u moderethiwa u khwaṱhisedza vhuimo ha vhukoni havho ha oraḽa.

4.7 Nyangaredzo

Ḽiṅwalo iḽi ḽi tea u vhalwa khathihi na:

4.7.1 *Phoḽisi ya Lushaka mayelana na Mbekanyamushumo na Ṱhoḓea dza kuphasele kha Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi 10-12;* na

4.7.2 Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi*, Phurotokholo ya Lushaka ya U Linga Gireidi Ṱ-12***.**